

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV LUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK 35, 1984

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1903/87

OBSAH

Jazykoveda za mier	3
Akademik AV USSR V. Rusanivskij: Osobitosti vzájomného obohacovania príbuzných jazykov	5
Josef Skácel—Emanuel Šustek—Tadeáš Waclavik: Tvorba a realizace jazykové politiky socialistického státu z hlediska teorie řízení	10
Ján Horecký: Zložitý systém jazyka a jeho dynamika	18
Mirek Čejka: K lexikálním prostředkům vyjadřování vágnosti predikátů v češtině a slovenštině	27
Slavo Ondrejovič: Verba dandi et accipiendi ako lexikálno-sémantická skupina	39
Viktor Krupa: Jazykové situácie a ich typológia	55

Rozhľady

Juraj Zelman: Metafora v psychologických výskumoch	63
--	----

Správy a posudky

IX. medzinárodný zjazd slavistov. V. Blanár—J. Bosák—K. Buzássyová—J. Horecký—J. Oravec—J. Sabol	69
Univ. prof. Ludovít Novák sedemdesiatpäťročný. J. Sabol	73
Súpis prác prof. Ludovíta Nováka za roky 1978—1982. J. Sabol	74
Profesor Viliam Schwanzer sedemdesiatročný. I. Vaverková	76
Súpis prác prof. Viliama Schwanzera za roky 1942—1983. L. Dvonč	78
Norrick, N. R.: Semiotic principles in semantic theory. J. Horecký	83
Fleischer, W.: Phraseologie der deutschen Gegenwartsprache. P. Ďurčo	84
Blanár, V.—Matejčík, J.: Živé osobné mená na strednom Slovensku. R. Srámek	89
Orlovský, J.: Gemerský nárečový slovník. I. Ripka	91
Zborník Spolku vojvodinských slovákistov. E. Horák	95
Hrbáček, J.: Jazykové zkratky v češtině. L. Dvonč	99
Veľký slovensko-ruský slovník 2. L. Balážová	101
Medzinárodné sympóziu o výskume slovnjej zásoby. V. Blanár	105
Aronson, H. I.: Georgian. A reading grammar. P. Žigo	106
Poštoľková, B.—Roudný, M.—Tejnor, A.: O české terminologii. J. Puci	109
X. medzinárodný kongres fonetických vied. E. Jasová	111

СОДЕРЖАНИЕ

Лингвистика за мир	3
Академик АН УССР В. Русанівський: Особенности взаимообогащения близкородственных языков	5
Йосеф Скацел—Эмануел Шустек—Тадеш Вацлавик: Проблемы создания и осуществления языковой политики социалистического государства с точки зрения теории управления	10
Ян Горецки: Движущие силы в развитии языка	18
Мирек Чейка: К лексическим средствам выражения размытости предикатов в чешском и словацком языках	27
Славо Ондрейович: Глаголы давания как лексикально-семантическая группа	39
Виктор Крупа: Языковые ситуации и их типология	55

Обзор

Юрай Зелман: Метафора в психологических исследованиях	63
---	----

Сообщения и рецензии

IX международный съезд славистов. В. Бланар—Я. Босак—К. Бузашшиова—Я. Горецки—Я. Оравец—Я. Сабол	69
Унив. проф. Людовит Новак семидесятипятилетний. Я. Сабол	73
Список работ проф. Людовита Новака опубликованных в период 1978—1982 гг. Я. Сабол	74
Профессор Вилиам Шванцер семидесятилетний. И. Ваверкова	76

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV E. ŠTÚRA SAV

ROČNÍK 35, 1984

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

The Linguistic Journal

of the Ludovít Štúr Linguistic Institute of the Slovak Academy of Sciences
Volume 35, 1984

Published semiannually in 104 pp. by the VEDA, Publishing House
of the Slovak Academy of Sciences

Address of the Editorial Board:

813 64 Bratislava, Nálepкова 26, Czechoslovakia

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia.

For all other countries—except West Germany—distributions rights are held by JOHN BENJAMINS B.

V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland

Лингвистический журнал

Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук
Том 35, 1984

Издается два раза в год на 104 стр.

ВЕДА, Издательство Словацкой академии наук

Адрес редакции: 813 64 Братислава, Налепкова 26, Чехословакия

Подписки принимает: СЛОВАРТ Лтд., Братислава, Ленинградска 11

Redakčná rada

J. Bosák (výkonný redaktor), K. Buzássyová, J. Horecký (hlavný redaktor), J. Kačala, R. Krajčovič, A. Král, V. Krupa, J. Mistrík, Š. Peciar, I. Ripka, J. Ružička, J. Sabol, E. Sekaninová, V. Schwanzer

JAZYKOVEDA ZA MIER

Násilné jazykové kontakty medzi kmeňmi, ale aj medzi národnosťami i modernými národmi a štátmi neboli v dejinách ľudstva zriedkavé. Jazyky sa menili aj pôsobením týchto faktorov, ale neboli to zmeny systémové, také zmeny, ktorými by sa jazyky obohacovali. Dobyvateľské, konkvistadorské a kolonizátorské národy síce zanechávali v podrobených národoch istý počet svojich jazykových prvkov, aj samy prijímali, ale vždy to bol jednostranný vplyv.

Vzájomné ovplyvňovanie a obohacovanie jazykov sa oveľa dôraznejšie vždy dialo pokojnou cestou, v súvislosti s rozvojom ekonomických a kultúrnych vzťahov medzi národmi.

Súčasná jazykoveda skúma aj tieto otázky, do netušenej šírky sa rozvíja výskum jazykovej situácie, resp. jazykových situácií. Prejavujú sa už aj prvé pokusy o typológiu jazykových situácií. No jazykoveda podporuje — vo svojom vlastnom záujme — rozvoj stykov medzi príslušníkmi všetkých národov sveta. Dôležitým prejavom tejto aktivity sú rozličné medzinárodné, ba až svetové jazykovedné kongresy. Stály výbor pre jazykovedu usporadúva v päťročných intervaloch svetové jazykovedné kongresy (posledný bol v Tokiu, predtým vo Viedni a v Bologni), medzinárodné organizácie združujú jazykovedcov aj podľa odborov: svoje inštitúcie a medzinárodné kongresy majú slavisti, rusisti, germanisti, romanisti, hungaristi.

Po vlaňajšom kongrese rusistov r. 1982 v Prahe, po medzinárodnom zjazde germanistov v Budapešti dôležitým podujatím bol IX. medzinárodný zjazd slavistov v Kyjeve (6.—14. 9. 1983) za účasti 1800 delegátov z 26 krajín celého sveta.

Aj na tomto zjazde sa ukázalo, že slavistika je stará, ale v mnohých ohľadoch aj nová interdisciplína, ktorá záujmom o slovanské jazyky, literatúru a kultúru spája všetky národy, nielen slovanské, nielen socialistické. V svojej klasickej časti je zameraná na výskum pôvodu, etnogenézy Slovanov, na výskum ich starého spôsobu života, jazyka, folklóru, histórie a kultúry. V modernej časti skúma súčasný stav slovanských jazykov v jednotlivostiach, ale predovšetkým v impozantnom celku. Mnohými výsledkami slavistika prispieva k výskumu životného prostredia, najmä kultúrneho.

Slavistika ukazuje, že rozvoj jednotlivých národných kultúr, ich literatúry i jazykov bol vždy progresívny len v obdobiach bez rinčania zbraní, len v kontaktoch založených na mierovom spolunažívaní. V plnej miere to platí aj o všetkých ostatných filologických (t. j. interdisciplinárnych) vedných odboroch i o teoretickej jazykovede.

Platia tu slová, ktorými sa na slavistický kongres obrátila Rada ministrov ZSSR: V priebehu celej histórie slovanské národy boli úzko spojené s inými národmi a priniesli obrovský vklad do svetovej civilizácie. Teraz bojujú za mier a sociálny rozvoj, za upevnenie vysoko humánnej socialistickej kultúry, za rozvoj spolupráce a družby medzi všetkými národmi.

Tieto slová platia aj o celej jazykovede. A slovenská jazykoveda, všeobecná aj konkrétna, všetkými silami sa pripája k boju za dosiahnutie tohto cieľa. Hlásia sa k záverom pražského zhromaždenia Za mier a život, proti vojne, zo všetkých síl podporuje mierové iniciatívy Sovietskeho zväzu a všetkých socialistických krajín.

OSOBITOSTI VZÁJOMNÉHO OBOHACOVANIA PRÍBUZNÝCH JAZYKOV

AKADEMIK AV USSR V. RUSANIVSKYJ

Príbuznosť jazykov vždy ukazuje na spoločný pôvod národov, ich nositeľov. Najvyššou formou národného jazyka spomedzi jeho ostatných foriem je spisovná forma. Pojmy národný jazyk a spisovný jazyk sa neprekrývajú ani v čase ani v priestore. Tak prvý spisovný jazyk utvorený na slovanskej báze — starosloviencina — viac storočí slúžil všetkým slovanským národom. Dodnes sa vedú spory o tom, čo tvorilo jeho základ. Niektorí bádatelia predpokladajú, že to bol jazyk, ktorý vznikol v Panónii, v slovanskej krajine patriacej do Veľkomoravskej ríše, iní hľadajú jeho pramene v rodnom nárečí zakladateľov slovanskej písomnosti, solúnskych bratov Cyrila a Metoda, t. j. v južnoslovanských ľudových nárečiach. Isté je, že v 9.—11. storočí si boli slovanské jazyky ešte natoľko blízke, že im mohol slúžiť jeden spisovný jazyk.

Situácia sa zmenila v neskorom stredoveku, v čase prebúdajúceho sa národného uvedomovania národov. V tomto období v rozvoji spisovných jazykov prevládali divergentné (odďalujúce) procesy nad konvergentnými (zblížujúcimi). Spisovné jazyky sa stali celonárodnou formou jazykového povedomia. Ako hovoril V. I. Lenin, „obdobie konečného víťazstva kapitalizmu nad feudalizmom bolo na celom svete spojené s národným hnutím. Ekonomický základ týchto hnutí spočíva v tom, že pre úplné víťazstvo tovarovej výroby je nevyhnutné, aby buržoázia dobyla vnútorný trh a aby sa územia s obyvateľstvom hovoriacim jedným jazykom zjednotili v štátnom útvare, v ktorom by sa odstránili všetky prekážky rozvoja tohto jazyka a jeho upevnenia v literatúre“ (Zobrané spisy, zv. 26, s. 75, rus. vydanie). Preto hlavným zdrojom pri utváraní spisovných jazykov v období formovania národov bola ľudová hovorová reč. V súčasných jazykoch tento proces pokračuje. Osobitne výrazne sa prejavuje v spisovných jazykoch, ktoré sa používajú vo viacerých spoločnostiach: v angličtine (anglické, americké, austrálske, novozeľandské a sčasti kanadské spoločnosti), vo francúzštine (Francúzsko, časť kanadského, časť švajčiarskeho obyvateľstva a i.), v španielčine (Španieli, Mexičania, Kubánci a ďalší obyvatelia Strednej a Južnej Ameriky), v nemčine (NDR, západné Nemecko, Rakúsko a sčasti Švajčiarsko).

Súčasný spisovný jazyk (okrem väčšiny jazykov malých národov) sú polyfunkčné. Ako nástroj rozvoja národnej kultúry sú odrazom toho, ako ich nositelia chápu a interpretujú okolitý svet, človeka, jeho miesto v spoločnosti, spoločenské inštitúcie, živú a neživú prírodu, vzájomné pôsobenie človeka a prírody a pod. Okrem toho

sú spisovné jazyky nositeľmi pojmového základu všetkých poznatkov o svete, ku ktorým ľudstvo dospelo. V tejto oblasti fungovania jazyka sa odraz skúsenosti národa dostáva do určitého protirečenia s internacionálnou, všefudskou skúsenosťou. Východisko z tohto protirečenia môže byť v istej unifikácii terminologických systémov.

Zaujímavé poznatky zo vzájomného pôsobenia jazykov, pri ktorom sa zachováva ich národný základ a súčasne rastie internacionálny, medzijazykový pojmový fond, prinášajú ukrajinsko-ruské jazykové kontakty.

Podobne ako všetky slovanské jazyky vznikli diferenciaciou slovanskej jazykovej jednoty, východoslovanské jazyky — ruský, ukrajinský a bieloruský — sú pokračovaním jazykového spoločenstva existujúceho v 7.—13. storočí. No aj po vzniku jednotlivých východoslovanských jazykových systémov vlastných každému z týchto národov ešte dlhý čas (14.—15. stor.) ich spájala spoločný spisovný jazyk. V období neskorého stredoveku mali východoslovanské národy vlastné spisovné jazyky utvorené zo spoločného základu — spisovného staroruského jazyka. V polovici 18. stor. a začiatkom 19. stor. rozvoj kapitalistických vzťahov vo východoslovanských krajinách prebudil národné povedomie a spolu s ním aj záujem o ľudovú hovorovú reč. Ľudový základ vytlačil postupne zo spisovných jazykov ich tradičnú bázu a budoval ich na pevnom základe ľudovosti. Spisovné jazyky sa zmenili z ohraničeného prostriedku na skutočný nástroj rozvoja národnej kultúry.

Dejiny jazyka sú neoddeliteľné od procesu spoločenského rozvoja. Zatiaľ čo ruština ako jazyk vládnúceho národa a jediný štátny jazyk v ruskom impériu sa stala v 19. stor. polyfunkčným jazykom (slúžila na tvorbu umeleckých, historických, filozofických, prírodovedných a vedecko-technických diel, používala sa v administratíve, na vysokých školách a v medzištátnych stykoch), ukrajinčina sa používala iba v oblasti humanitnej kultúry. To nevyhnutne potláčalo jej vnútorné možnosti, brzdilo tvorenie prostriedkov na vyjadrenie všetkých poznatkov zhromaždených ľudstvom.

Po víťazstve Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie sa ruština a ukrajinčina — podobne ako jazyky ostatných národov ZSSR — stali rovnoprávnymi. Ukrajinčina sa používa v oblasti štátnej správy, používajú ju vedci v Akadémii vied USSR založenej r. 1919, je prostriedkom masovej komunikácie, školského vzdelávania, má pevné postavenie na vysokých školách. To všetko si vyžadovalo internacionalizáciu jazykových prostriedkov.

Internationalizácia v jazykovej oblasti je zložitý proces, ktorý nemožno jednoznačne vysvetliť. Možno tvoriť slová na báze materinského jazyka a vkladať do nich medzinárodný náučný obsah, no možno ich aj priamo preberať z iných jazykov s rozvinutou terminológiou. Aký spôsob treba zvoliť? Pokiaľ ide o ukrajinčinu, robili sa v tejto oblasti aj experimenty aj chyby. Na rozdiel od bežnej slovnej zásoby, ktorú tvorí ľud a ktorá prechádza z pokolenia na pokolenie, termíny vnášajú do jazyka vedci. Postupné pribúdanie nových termínov v jazyku nenaruša ich vzťahy s bežnou

slovnou zásobou; konfrontáciu medzi termínmi a bežnými slovami vyvolávajú prudké revolučné zmeny, ktoré vedú k emocionálnemu zamietaniu niektorých termínov.

Skúsenosti z tvorenia ukrajinskej odbornej terminológie svedčia o tom, že najčastejšie sa to stáva v tých vedných oblastiach, ktoré predtým nemali národnú terminológiu. Správnosť tohto tvrdenia sa ukáže pri porovnaní vývinu ukrajinskej právnickej, prírodovednej a technickej terminológie. Právnická terminológia v ukrajinskom národnom jazyku neexistovala, mala však pevný základ v staroukrajinskej právnickej literatúre. Mladá ukrajinská biológia sa mohla opierať o bohaté ľudové názvoslovie rastlín a živočíchov. A technická terminológia? V ľudovej reči sa používali slová spoločné s ruskými slovami. Čo s národnou samobytnosťou jazyka, keby sa kodifikovali? A tak v dvadsiatych rokoch nacionalisticky orientovaní odborníci začali v rozpore s praxou a zdravým rozumom vnášať do slovníkov slová utvorené z ukrajinských prvkov, ktoré sa nezhodovali formou, ale najmä citovým obsahom s ruskými slovami. Platilo dokonca pravidlo, že ak existuje ukrajinský termín formálne zhodný s ruským, musí sa nahradiť. Pokusy tvoriť terminologické systémy len na báze materinského jazyka pokračovali takým spôsobom, že sa vo funkcii termínov používali slová bežnej slovnej zásoby. Ani jeden z týchto postupov sa neujal, pretože národná forma termínu sa nesmie dostať do rozporu s jeho internacionálnym obsahom.

Tvorba ukrajinskej odbornej terminológie sa dostala na spoľahlivý základ, keď sa jazykovedci začali orientovať na ruskú terminológiu. Stratila tým azda ukrajinčina niečo zo svojej národnej samobytnosti? Vôbec nie! Jej zvuková sústava, jej gramatická štruktúra ani jej slovná zásoba sa nezmenili. Iba v periférnej zložke — v oblasti úzko používaných termínov sa značne rozšíril počet internacionalizmov prevzatých najmä prostredníctvom ruštiny. Je charakteristické, že vlastné rusizmy spravidla neprenikajú do ukrajinčiny v autenticknej podobe, ale sa kalkujú, t. j. ruský stavebný materiál sa nahrádza príslušným ukrajinským, napr. rus. *vy-čisl-enije* — ukr. *ob-čysl-eňna*, rus. *s-putnik* — ukr. *su-putnik*, rus. *avto-po-gruz-čik* — ukr. *avto-na-vantaž-uvač* a mnohé iné. Spory o osudy ukrajinskej terminológie dávno prešli do minulosti. Ukrajinská terminológia vyšla zo začarovaného kruhu národnej uzavretosti a dosiahla taký vývinový stupeň ako ruská sústava a iné rozvinuté terminologické sústavy. Dnes sa v ukrajinčine vydáva odborná literatúra zo všetkých odborov vrátane najnovších. Práve na Ukrajine, v centre rozvoja sovietskej kybernetiky, vyšla po prvýkrát *Encyklopédia kybernetiky*. V súčasnosti sa pripravuje rusko-ukrajinský terminologický slovník (jestvujú už aj desiatky iných slovníkov), v ktorom bude zachytených vyše tristo tisíc termínov (po stotisíc termínov z technických, prírodných a spoločenských vied).

Podľa princípu minimálnej diferenciacie v terminológii sa postupuje aj v iných spisovných jazykoch národov ZSSR. Takto sa utvára jednotný terminologický

pojmový fond, ktorý preberá každý jazyk v zhode s vlastnými tradíciami a s ohľadom na vlastné zvukové a slovtvorné zákonitosti.

Na Ukrajine bez obmedzení fungujú obidva jazyky — ukrajinský i ruský. Sféry používania oboch jazykov sa často prekrývajú. Kým napríklad ukrajinská literatúra sa píše prevažne po ukrajinsky (hoci na Ukrajine žijú a pracujú aj ruskí spisovatelia), vedecké práce sa v rovnakej miere vydávajú v ukrajinčine aj v ruštine. Voľba jazyka v každom prípade závisí od želaní autora. Keďže ruština je v ZSSR aj prostriedkom styku medzi národmi a národnosťami a zároveň jedným zo svetových jazykov, autori vedeckých publikácií ju často uprednostňujú pred ukrajinčinou, pretože chcú, aby okruh ich čitateľov bol širší. V školách sa používa aj ukrajinčina aj ruština, ale aj poľština, moldavčina a maďarčina. Ruština sa vyučuje ako samostatný predmet od prvej triedy v školách s ktorýmkoľvek vyučovacím jazykom. Preto ruštinu ovláda prakticky všetko obyvateľstvo Ukrajiny. Stupeň znalosti ruštiny je samozrejme rozdielny. Mládež, ktorá absolvovala sovietsku školu, vie po rusky lepšie ako staršie pokolenie. Popritom vzdelanostnú úroveň človeka určuje aj stupeň ovládania materinského jazyka. Za spoločenskú normu sa pokladá stav, keď Ukrajinec alebo predstaviteľ inej národnosti, ktorý žije alebo pracuje v USSR, hovorí tak plynule svojou materčinou, ako aj ruštinou. Vyvoláva to azda jazykovú interferenciu? Nepochybne áno. Vzniká ukrajinsko-ruský hovorový jazyk (prostorečije), v ktorom podľa národnosti používateľa prevládajú ruské alebo ukrajinské prvky. Interferencia sa prekonáva zvýšenou starostlivosťou o kultúru jazyka. Vydávajú sa príručky, rozhlas a televízia vysielajú pravidelné relácie, ktoré pomáhajú pri osvojovaní si rečových návykov, dodržiavaní noriem spisovnej ukrajinčiny a spisovnej ruštiny. Základným prostriedkom na upevňovanie jazykových noriem je všeobecnovzdelávacia škola. Čím vyššia je kultúrna úroveň človeka, tým aktívnejšia je jeho znalosť obidvoch jazykových systémov.

Zaujímavé jazykové javy možno pozorovať v oblasti umeleckej literatúry. Ako zachytiť hovorový jazyk (prostorečije) popretkávaný ruskými jazykovými prvkami? V tom bol veľkým majstrom O. Kornijčuk. V jeho hrách *Zánik eskadry*, *Na ukrajinských stepiach*, *Chirurg Platon Krečet* a iných sa do hovorového jazyka vplietajú krátke, ale veľmi výrazné rusizmy, zväčša frazeologického charakteru, ktoré slúžia ako prostriedok na jazykovú charakteristiku postáv. Väčšina súčasných ukrajinských spisovateľov sa však tomuto spôsobu vyhýba, alebo ho používa iba veľmi obmedzene na charakteristiku záporných postáv s nízkou kultúrnou úrovňou. V pôvodných dielach nie je táto osobitosť umeleckého jazyka taká nápadná, ale keď sa v polovici šesťdesiatych a začiatkom sedemdesiatych rokov vyskytli pokusy zaviesť tento postup do prekladania umeleckej literatúry, tu hneď veľmi výrazne zaznel falošný tón. Ako možno prekladať napríklad W. Faulknera bez použitia hovorovej reči? Niektorí prekladatelia sa to pokúšali riešiť tak, že používali nárečové alebo zastarané slová z dvadsiatych rokov. Takéto preklady zastarali hneď po vyjdení. V súčasnosti sa na Ukrajine intenzívne pracuje na prekladoch klasikov svetovej

literatúry. Už koncom sedemdesiatych a začiatkom osemdesiatych rokov vyšli viacväzkové diela B. Prusa, A. Francea, E. Hemingwaya, pripravujú sa zbrané spisy V. Shakespeara a i. V týchto dielach sa úspešne prekonali nesprávne, nacionalisticky obmedzené tendencie v oblasti prekladania.

Jazyk je jednou z foriem prejavu národnej kultúry, jej stavebným materiálom, V ZSSR sa utvorila socialistická kultúra jednotná vo svojom ideovom obsahu, humanistickej orientácii, ale rôznorodá vo forme prejavu. Ako povedal J. V. Andropov v prejave *Šesťdesiat rokov ZSSR*: „Zjednotenie vo zväze sa stalo jedným z ďalších zdrojov nielen materiálneho, ale aj duchovného bohatstva sovietskeho ľudu. Ale ani tu nevyužívame zďaleka všetky možnosti. Treba intenzívne hľadať nové metódy a formy práce, ktoré by zodpovedali dnešným potrebám a ešte viac prehĺbili vzájomné obohacovanie kultúr a ešte viac sprístupnili všetkým to najlepšie, čo poskytuje kultúra našich národov.“

Mnohoročná skúsenosť zo spolupráce kultúr rozličných národov, ktoré sa spojili v jednom zväze, paralelné fungovanie a vzájomné obohacovanie ich jazykov sú dôkazom správnosti leninskej národnostnej politiky, základného kameňa priateľstva socialistických národov.

Preložila M. Masárová

TVORBA A REALIZACE JAZYKOVÉ POLITIKY SOCIALISTICKÉHO STÁTU Z HLEDISKA TEORIE ŘÍZENÍ

JOSEF SKÁCEL—EMANUEL ŠUSTEK—TADEAŠ WACLAVIK

1. Termín „jazyková politika“ není v sociolingvistice dosud ustálen. Sovětský badatel L. B. Nikolskij (1976, s. 112) definuje jazykovou politiku jako „praxi vědomého regulování živelných jazykových procesů ... v mnohonárodnostních zemích i v zemích s jedním národem, přičemž tato regulace má jak perspektivní, tak retrospektivní charakter“. Vedle termínu „jazyková politika“ sovětská sociolingvistika pracuje také s termínem „jazyková výstavba“ („jazykovoje stroitelstvo“), jímž jsou označovány procesy realizace jazykové politiky, například vytváření a zavádění spisovných jazyků v některých sovětských republikách v období prvních pětiletok (Barijev—Isajev, 1973, s. 136).

V západní lingvistice se běžně užívá termínu „jazykové plánování“ (language planning), jehož vznik bývá spojován s pracemi E. Haugena a který je definován jako rozdělení sfér používání toho či onoho jazyka v mnohonárodnostních, zejména rozvojových zemích (*Can language be planned?*, 1975). Takto chápané jazykové plánování obvykle tvoří součást koordinovaných projektů v oblasti ekonomiky, vzdělávání a dalších sociálních programů, zpracovávaných především v USA. Tyto programy implicitně zahrnují i stupeň zájmu USA o danou zemi.

Sporadicky se setkáváme s výrazem „jazyková prognostika“, který obsahově vylučuje a zdůrazňuje problémy perspektivního posuzování otázek rozvoje jazyků.

V československé lingvistice a formující se sociolingvistice uvedené termíny dosud nenašly širší uplatnění. Procesy regulace fungování jazyka ve společnosti jsou v teorii i praxi Pražské lingvistické školy označovány názvy jazyková kultura, jazykové vzdělávání a výchova.

2. Je možno uvést celou řadu argumentů pro tvrzení, že jazyková politika, nehledě na staleté tradice její realizace, nachází nejvlastnější uplatnění v socialistické společnosti. Je tomu tak proto, že socialistické společenské zřízení vytváří pro tvorbu a realizaci jazykové politiky dva základní předpoklady: a) na základě vědy o společnosti zajišťuje účinné řízení všech, tedy i jazykových procesů a systémů; b) vnáší do rozvoje společenských procesů a systémů plánovitost jako součást řízení. Avšak je známo, že obecně příznivé podmínky nevytvářejí automaticky principy jazykové politiky a nezajišťují její plynulou a efektivní realizaci.

Podívejme se nyní podrobněji na jazykové a mimojazykové předpoklady pro tvorbu jazykové politiky. Pokud byl jazyk převážně ztotožňován s jazykovým

systémem (tedy až do vydání Saussurova *Kursu obecné lingvistiky*), formulovat principy jazykové politiky bylo obtížné, neboť jazyk byl chápán příliš staticky, pohyb v jazyce se připouštěl pouze historicky. Avšak ani větší důraz na zkoumání řečových procesů a na synchronní studium jazyků nevedlo k cílevědomému hledání principů jazykové politiky. Můžeme říci, že buržoasní lingvistika se svým idealistickým filosofickým základem dodnes není schopna vypracovat reálné principy své jazykové politiky (i když imperialismus zapojuje jazyk do služeb své expansionistické politiky, například tím, že v bývalých koloniích se snaží zachovat jazyky bývalých kolonizátorů jako tzv. prestižní jazyky).

Jediným státem, který vytvořil a realizoval svou jazykovou politiku na vědeckém základě, je Sovětský svaz. Základním principem jeho jazykové politiky je její pevné spojení s politikou národnostní, založenou na naprosté rovnoprávnosti všech národů a národností sovětského státu. Praktická realizace tohoto principu přinesla významný konkrétní výsledek v tom, že Sovětský svaz je jediným mnohonárodním státem na světě, jímž neotřásají národnostní rozbroje a spory.

Dalším principem sovětské jazykové politiky je její pevné spojení s mnohostrannou společenskou činností socialistického státu. Cílem této jazykové politiky je zajistit plynulé fungování a rozvoj jazyka (jazyků) jako významné součásti a prostředku budování rozvinuté socialistické společnosti. Tento princip, společný pro všechny druhy činnosti v socialistické společnosti, má v jazykové politice své specifické stránky.

Prvé specifikum spočívá v tom, že jazyk jako společenský jev je sice závislý na dalších společenských jevech, avšak tato závislost je nepřímá, je zprostředkovaná vlastní autonomní strukturou jazyka a funkcí jazykových procesů. Zvláště autonomnost struktury jazyka je často výrazně pocíťována a bývá příčinou odmítání možnosti zasahovat do vývoje jazyka a jeho fungování ve společnosti. „Nezávislost“ jazyka je však pouze zdánlivá a každá seriózní lingvistická práce musí vzájemnou závislost jazyka a společnosti řešit z hlediska svých cílů. Tyto vzájemné vztahy je třeba hledat bez povšechných odsudků, ale také bez nadšených přitakání. A totéž platí o tvorbě jazykové politiky.

Druhé specifikum jazyka, chápaného jako druh společenské činnosti a konkrétně v socialistické společnosti, vyplývá z toho, že jazyk stejně jako každý jiný druh společenské činnosti je začleňován do plánovitého a řízeného rozvoje společnosti, avšak řízení a plánování vývoje jazyka a jeho fungování jako nezbytná součást jazykové politiky je dosud v naší lingvistice málo rozpracováno. A právě tomuto problému se chceme v naší práci věnovat podrobněji.

3. Jazykové řízení a plánování je aplikací obecné teorie řízení, i když takto většinou chápáno není, neboť v lingvistice se o možnosti využití obecné teorie řízení uvažovalo dosud sporadicky. Plánování a řízení (respektive plánování jako součást řízení) jsou chápány jako neoddělitelné součásti, protože plánování je v ekonomice definováno jako rozhodování o řízených procesech v potřebném předstihu. Jazyko-

vé plánování na rozdíl od ekonomického však není uzavřeno direktivním a závazným dokumentem. Přesto má s ekonomickým plánem společné soubory ukazatelů, kterých by mělo být dosaženo. Z tohoto důvodu je třeba vnést do jazykového plánování princip řízení jazykových procesů k dosažení plánovaných cílů. Princip řízení v jazyce bývá někdy zužován na šíření a sbírání informací, na jejichž základe jsou pak regulovány již probíhající procesy. Podrobněji to vysvětlují následující příklady.

V řídicích procesech se oprávněně centrální postavení přisuzuje výměně informací. Přitom se neuvažuje kybernetický přístup k chápání informace. Sovětský vědec V. G. Afanasjev (1978) píše o sociální informaci a také sociálním řízení, jehož smyslem je vytváření a udržování všestranných vazeb ve společenských skupinách. Sociální informace, tj. sdělení, důležité pro vytváření společenské vazby, je předáváno nejčastěji prostřednictvím jazyka. K tomu, aby takové sdělení bylo obecně funkční, tj. srozumitelné i jinak adekvátní vytýčenému cíli, se používá následujících prvků řízení při jeho vytváření (a zpětně pro organizaci jazykových prostředků v zájmu pohotového vytváření sdělení):

- a) kodifikace, neboli závazného normování charakteru, formy a obsahu jazykových prostředků a rovněž stanovení závazných pravidel pro jejich používání;
- b) pěstování jazykové kultury, neboli jazykové vzdělávání a celoživotní jazyková výchova uživatelů jazyka k jeho funkčnímu používání;
- c) textové kritiky.

Jestliže kodifikace je typickým příkladem převahy vnějšího řízení, spočívajícího na šíření informací o pravidlech používání jazyka s určitými sankcemi za případné porušení těchto pravidel, snaha o šíření jazykové kultury má rysy vnitřního řízení, neboť je založena na všestranné motivaci mluvčích k funkčnímu užívání jazyka. K tomu mají sloužit informace, jak toho docílit, a kritika nefunkčního užití jazyka (obvykle bez ostřejších sankcí).

Názornou vědeckou prací, která se zabývá řízením užívání jazyka ve smyslu řízení prostřednictvím rozšiřování informací o funkčním užívání jazyka, je sborník z liblického semináře o jazykové kultuře (*Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*, 1975 — zvl. články F. Daneše, F. Kuchaře, A. Sticha, J. Horeckého), v němž je podrobně posouzeno vytváření a zavádění kodifikačních direktiv, zejména z hlediska postojů mluvčích při hodnocení vlastní i cizí jazykové činnosti. Za závažné pokládáme zjištění Danešovo, že hodnocení jazykových projevů při rozšiřování informací o funkčním užívání jazyka má svá kritéria, jimiž jsou (hierarchicky) noremnost (norma, úzus, vžitost), adekvátnost cíle sdělení, systémovost. Šíření informací o normách jazyka a dodržování těchto norem a úzu je tedy podle F. Daneše prvním předpokladem jazykové kultury, po němž teprve zařazuje vědomí o funkci a cíli sdělení. Proto se také přimlouvá za automatizaci výměny většiny informací o jazykových procesech a o pravidlech pro jejich sestavování, neboť zautomatizování zákonitě posílí vědomí normy u většiny uživatelů.

O regulační funkci jazykové kultury se v citovaném sborníku zmiňuje J. Kuchař, který se zabývá otázkami šíření informací o jazyce, například za účelem mezinárodní terminologické unifikace. To podle něj vyžaduje přesnější stanovení komunikačních potřeb, které mohou být řešeny účinně při náležité regulaci jazykových procesů a prvků jazykového systému.

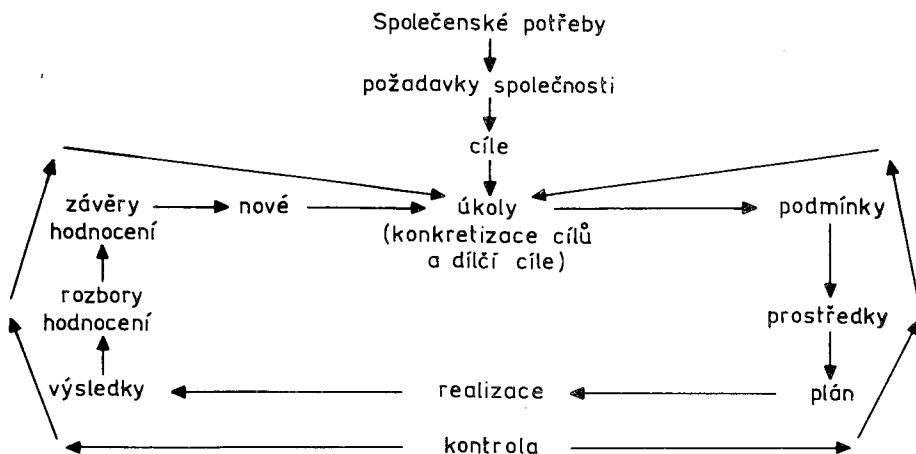
Záchytný bod pro šíření jazykové kultury hledá ve svém článku A. Stich a nachází jej v pojmu hodnoty ve smyslu axiologickém. Svou úvahu uzavírá obecnými návrhy, jak zajistit takovou účinnost šíření informací o jazyce a jejich používání, která by vedla k dosažení vytýčených cílů při hodnocení jazyka.

Pouze příspěvek J. Horeckého však obsahuje upozornění na to, že v případě řízení jazyka pouhé šíření osvěty zjevně postačovat nemůže, že je třeba se zamyslet nad tím, jakými cestami jsou vytvářeny postoje k jazyku a šířeji postoje k socialistické společnosti, ovlivňované používáním jazyka.

Samotné šíření informací o jazyce tedy nemůže vést k účinnému řízení rozvoje jazyka v socialistické společnosti. Vždyť přece nejen kultura, informace a jazyk jako prostředek jejich šíření, ale i výroba a politika jsou pouze prostředky ke změně světa, v případě socialistické společnosti prostředky k vybudování společnosti komunistické. Aby tohoto cíle bylo dosaženo, je třeba všechny společenské struktury a procesy řídit. Řízení je mnohostranná, uvědomělá, aktivní a tvořivá činnost, v jejímž rámci řídicí subjekt (centrum) stanovuje cíle, ovlivňuje metody, prostředky a způsob činnosti řízených objektů tak, aby celá řízená soustava optimálně fungovala a dosahovala určených cílů ve stanoveném čase a kvalitě.

Z uvedené definice vyplývá, že řízení znamená především cílevědomé ovlivňování činnosti společenských skupin lidí a jejich prostřednictvím realizované působení na další systémy a činnosti, například na mechanismy či na přírodu. Pro jazykovou činnost, která je podstatou jazyka, z toho plyne, že řízení jazyka znamená cílevědomé působení na jazykovou činnost společenských skupin ve prospěch socialistické společnosti. Cíle tohoto řízení mohou být tedy stanoveny jen ve vztahu k činnosti lidí, ve vztahu k cílům socialistické společnosti. Základní cíl socialistické společnosti — vybudovat komunistickou společnost s vysokými nároky nejen na výrobu, ale především na morální kvality člověka — vytváří také základní cíl pro řízení jazyka jako součásti tohoto úsilí. Proto můžeme formulovat základní obecný cíl využití jazyka ve společnosti (jehož lze dosáhnout vědeckým řízením jazykových procesů, rozvíjením jazykových schopností a regulací jazykového systému) jako optimální využití jazyka pro budování komunistické společnosti.

Z obecné teorie řízení dále vyplývá, že dosažení plánovaného cíle předpokládá soubor řídicích činností, které bývají charakterizovány jako struktura na pohled stále se opakujících, ale obsahově spirálovitých, stále dokonalejších dějů. Tento soubor řídicích činností lze schématicky zobrazit následovně (schéma řízení podle T. Waelawika, člena výzkumného kolektivu na Pedagogické fakultě v Ostravě):

Je třeba říci, že uvedené schéma řízení je pro jazykovou činnost snadněji použitelné jen v první části — stanovení cílů, úkolů, podmínek a prostředků. Základním problémem v oblasti jazykové činnosti je hodnocení plnění stanovených úkolů. Kontrolu řízení jazykové činnosti lze zajistit pouze důslednou aplikací dvou základních podmínek, charakterizovaných obecnou teorií řízení:

a) Spojením kontroly a hodnocení jazykové činnosti s kontrolou a hodnocením nejzávažnějších společenských činností nejazykových — (výrobně-ekonomická, politická a kulturní činnost socialistického státu).

V Ústavu teorie a praxe řečové činnosti při Pedagogické fakultě v Ostravě bylo zkoumáno spojení žádoucí jazykové činnosti v ruštině s výrobně-ekonomickými procesy, společenskopolitickou a kádrově-personální prací v Třineckých železárnách VŘSR. Základní formou řízení byla kontrola motivace jazykové činnosti v ruštině a činnost pracovníků při modernizaci podniku, s níž byla spojena nutnost rekvalifikace nebo zvyšování kvalifikace mnoha pracovníků (nejen odborné, ale i jazykové v důsledku intenzivních styků se sovětskými partnery) apod. Výsledky výzkumu jsou uspokojivé a budou postupně publikovány.

b) Při stanovení základního cíle řízení i plánování cílů dílčích je nutno propracovat vztahy činnosti jazykové a ostatní nejazykové tak, aby bylo možno zachytit a vyhodnotit podíl jazykové činnosti na plnění plánovaných nejazykových úkolů.

V ostravském výzkumném kolektivu jsme plánované jazykové děje dělili na dvě skupiny: a) takové, bez nichž by se mimojazyková společenská činnost vůbec nerealizovala (většina dějů); b) takové, v nichž je účast jazyka vhodná v různé míře. Ty jazykové děje, které podmiňují realizaci určité společenské činnosti, analyzujeme z hlediska plnění plánovaných cílů tak, že jim přisuzujeme stejný podíl na splnění či nesplnění plánovaných cílů, jako dějům nejazykovým.

Problematika řízení jazykových procesů je navíc komplikována víceplánovostí

samotného jazyka. Marxistická jazykověda chápe jazyk jako společenskou činnost (ta tvoří podstatu jazyka). Tato podstata se realizuje v jazykových procesech, jejichž výsledkem jsou texty, dále v jazykové schopnosti (společensky ovlivněné schopnosti jedince jazyk používat) a v jazykovém systému.

Je zřejmé, že poměrně nejsnadněji lze řídit jazykové procesy (tvorbu textů). Jejich podíl na společenské nejazykové činnosti je často velmi průkazný. Nejvíce pokusů v tomto směru lze zaznamenat při řízení masové komunikace. Ve školní praxi se s různým úspěchem pokoušíme řídit rozvoj jazykových schopností (v mateřském i cizím jazyce). Nejobtížnější je řízení rozvoje jazykového systému. Například, na konferenci v Liblicích, kde byly upřesňovány cíle mezinárodního výzkumu pod názvem *Národní jazyky v rozvinuté socialistické společnosti* (Slovo a slovesnost, 43, 1982, s. 1—30), byly diskutovány zvláště následující problémy:

a) vzájemné obohacování jazyků národů socialistických zemí a řízení těchto procesů (specifika jazykových kontaktů v socialistickém společenství, například, boj proti izolacionistickým, puristickým tendencím);

b) řízení procesů přejímání z dalších jazyků (například, jak zamezit nefunkční přejímání z kapitalistického Západu);

c) možnosti socialistického společenství vyřešit otázku unifikace terminologie a přispět k řešení tohoto problému v širším měřítku. Účastníci konference se shodli na tom, že socialistické země mohou při řešení těchto problémů vykazat nesporné výsledky, že ale problém cílevědomého řízení jazykového rozvoje ve prospěch socialismu teprve čeká na své řešení. I v případě řízení rozvoje jazykových systémů bude nutno přesněji spojovat řešení těchto problémů s cíli a metodami k jejich dosažení v oblasti všech důležitých nejazykových struktur a systémů v socialistické společnosti. Například, vývoj unifikace terminologie nelze plánovat a řídit bez znalosti cílů činnosti příslušných komisí RVHP, obohacování národního jazyka v kontaktu s ostatními jazyky socialistických národů bude probíhat jako součást plnění hospodářských, politických a kulturních cílů integrace tohoto společenství.

Přitom je důležité, že socialistická společnost se snaží zajistit dosažení stanovených cílů i v oblasti jazykové činnosti vedle forem vnějšího řízení především rozvojem aktivity a iniciativy, tvůrčího myšlení a činnosti. V tomto smyslu si jazykověda všimá jazyka socialistické společnosti málo. Nabízí se zejména možnost zkoumání jazyka jako součásti socialistického způsobu života, nebo rozvoj jazyka jako společenského fenomenu vyvíjejícího se převážně evolučně ve srovnání s revolučně se vyvíjejícími strukturami a systémy socialistické společnosti.

Za jeden z možných přístupů považujeme řízení jazyka prostřednictvím řízeného rozvoje jeho společenských funkcí, definovaných jako výsledek hodnocení jazyka při rozvoji společenských styků. Stav společenských styků jako kategorii do značné míry ekonomickou (jejíž podstatou je výměna materiálních a duchovních hodnot) lze dosti přesně plánovat, kontrolovat a hodnotit a nebylo by zřejmě nemožné (alespoň první výsledky našeho výzkumu tomu nasvědčují) plánovat, kontrolovat

a hodnotit podíl jazyka na rozvoji společenských styků uvnitř socialistického společenství. Tím by sice nebyla vyčerpána úloha jazyka v naší společnosti ve všech aspektech (pomíjeny jsou styky s nesocialistickou soustavou), ale základ pro kontrolu a hodnocení rozvoje jazyka by tu byl.

Z uvedeného přehledu vztahů jazykové politiky a teorie řízení vyplývají následující závěry:

1. V tvorbě a hlavně v realizaci jazykové politiky socialistického státu bude možné uplatnění obecné teorie řízení.

2. Řízení jazykové činnosti a jazyková politika se při aplikaci teorie řízení realizují jako součást úsilí socialistické společnosti za splnění konkrétních cílů výstavby socialismu s patřičným ohledem na specifiku jazyka jako jazykové činnosti, jazykového systému a jazykové schopnosti.

3. Protože řízení společenských procesů včetně rozvoje jazyka je ve značné míře závislé na vhodné kontrole a způsobu hodnocení plnění stanovených cílů, je třeba teoreticky propracovat řízení jazyka především v těchto fázích.

4. Při formulaci dílčích, časově vymezených cílů jazykové politiky u nás je nutno využít zkušeností států socialistické soustavy, zejména SSSR, ale zároveň vypracovat konkrétní cíle jazykové politiky států socialistické soustavy jako celku (například jako součást nyní realizovaného mezinárodního výzkumu).

5. Vhodným objektem pro aplikaci teorie řízení je řízení rozvoje společenských funkcí jazyka, tedy řízení společenského hodnocení jazyka při plnění cílů výstavby socialismu.

*Ústav teorie a praxe řečové činnosti
při Pedagogické fakultě v Ostravě*

Bibliografie

- AFANASJEV, V. G.: Sociální informace a řízení společnosti. Praha, Svoboda 1978. 263 s.
Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Red. J. Chloupek. Praha, Academia 1979. 292 s.
BARIJEV, A. T.—ISAJEV, M. I.: Jazyk i nacija. Moskva 1973. 136 s.
Can language be planned? Red. J. Rubin—B. H. Jernudd. 2. vyd. Honolulu 1975. 384 s.
NIKOLSKIJ, L. B.: Sinchronnaja sociolingvistika. Moskva, Nauka 1976. 112 s.

ПРОБЛЕМЫ СОЗДАНИЯ И ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ТЕОРИИ УПРАВЛЕНИЯ

Резюме

В статье положительно обсуждается возможность применения марксистской теории управления общественными процессами в языковой политике социалистического государства. Управление речевой деятельностью в социализме и коммунизме будет реализовано как составная часть усилий осуществлять цели развития социалистического общества при переходе к коммунизму. Приводится и объясняется схема отдельных этапов процессов управления с возможностью ее

применения в речевой деятельности. Надо всесторонне учитывать специфику функционирования и развития форм существования языка, т. е. речевых процессов, языковой системы и языковой способности. Трудности вызывает способ контроля и оценки достижений целей языкового планирования и управления. Надо больше использовать опыт, накопленный социалистическими странами, особенно Советским Союзом. Предлагается шире изучать общественные функции языка (комплексные его общественные оценки в социалистическом обществе).

ZLOŽITÝ SYSTÉM JAZYKA A JEHO DYNAMIKA

JÁN HORECKÝ

Systém sa v tejto štúdií chápe ako materiálny objekt prirodzenej alebo umelej povahy, fragment skutočnosti istým spôsobom vyčlenený subjektom; systém je odraz tohto objektu v poznaní (Hasanov, 1981). Skúmaním elementov tohto systému a ich vzájomného vzťahu možno vyčleniť stále, podstatné a nevyhnutné vzťahy, t. j. štruktúru systému. Skúmaním elementov a ich vzťahov k celku, presnejšie k okoliu sa zisťuje fungovanie systému. Z týchto poznatkov vyplýva ďalšie vymedzenie systému: systém je jednota vzťahov medzi elementmi a charakteru správania, t. j. vzájomného pôsobenia objektu (vymedzeného ako systém v uvedenom chápaní) a prostredia. Postuluje sa tak dialektická jednota štruktúry a funkcie ako dvoch základných filozofických kategórií charakterizujúcich skúmaný objekt ako systém. Tieto dve kategórie sa právom kladú na úroveň základných dialektických kategórií (ibid.).

Zložitý systém (označovaný niekedy ako hierarchicky usporiadaný viacúrovňový systém — Mesarovič a i., 1970) je množina s istou presnosťou vymedzených a navzájom spolupracujúcich systémov rôznych úrovní. Tieto systémy sú usporiadané vertikálne, pričom aspoň jeden zo systémov, obyčajne ten, ktorý je v hierarchickom usporiadaní postavený na najvyššej úrovni, je riadiacim prvkom celého zložitého systému. Aj na každej úrovni je aspoň jeden riadiaci systém. Hierarchická závislosť sa prejavuje tým, že fungovanie systémov na vyššej úrovni závisí od toho, ako fungujú podradené systémy, postavené na nižšej úrovni, ako aj tým, že systémy na nižšej úrovni sú riadené systémami na vyššej úrovni.

V zložitom systéme je dôležitým prvkom rozhranie (prepojenie, interface), t. j. hranica styku dvoch vzájomne prepojených častí (prvkov) systému, ako aj prepojenie hraničných prvkov jedného systému s hraničnými prvkami druhého systému, resp. s prvkami okolia (Veselý, 1983).

Treba súhlasiť s O. S. Meľničukom (1981), že takýto zložitý systém je reálny jazykový systém, patriaci k typom sociálnych systémov, teda nie k biologickým a fyzikálnym systémom. Jeho reálnosť sa prejavuje tak, že má substancionálny charakter a že jeho elementy sa v reálnom čase vyvíjajú a menia.

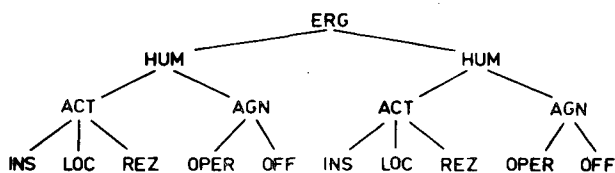
Zložitost systému vidí O. S. Meľničuk jednak v jeho rozličných plánoch (úrovních), jednak v zaradení do iných jazykových systémov. Rozlišuje predovšetkým materiálny a komponentový plán jazyka. Do materiálneho, resp. fyzicko-materiál-

neho plánu zaraďuje zvukové elementy, do komponentového plánu také substančné jednotky ako fonémy, morfonémy a morfémy, lexémy. Ako vidieť, O. S. Meľničuk nepočíta so syntaktickým plánom a syntaktickými jednotkami, a to ani v podobe pravidiel tvorenia jazykových výrazov. Distribučný plán má dva podsystemy: vo funkčnom podsysteme sú také útvary ako spisovný jazyk, hovorový jazyk a funkčné štýly, kým v sociálnom podsysteme tohto plánu sú idiolekty, sociolekty a nárečia. V týchto systémoch sú zrejme elementy iného typu ako v prvých dvoch, vlastne obsahujú prvky z prvých dvoch plánov, materiálneho a komponentového. To však znamená prechod na iné klasifikačné kritériá. V subordinačnom pláne berie O. S. Meľničuk do úvahy zaradenie jazyka do jazykových skupín, rodín a zväzov, teda systémov, ktoré sú z hľadiska fungovania skúmaného systému menej dôležité. Napokon z hľadiska integračného plánu je Meľničukov systém včlenený do celkového systému spoločnosti. To však znamená, že medzi jazykovými plánmi a sociálnym plánom je príliš veľká medzera. Výhodnejšie sa ukazuje, ako to robí M. Bierwisch (1982), včleniť systém jazyka spolu s kognitívnym a interakčným systémom do systému správania.

Riadiacim systémom je systém funkcií, funkcionálny systém. Uplatňujú sa v ňom jednak funkcie prislúchajúce jazyku ako celku, t. j. kognitívna, komunikatívna, akumulatívna a etnosignifikatívna, jednak funkcie týkajúce sa istých prvkov jazyka, t. j. funkcia nominačná, relačná a deiktická, ako aj funkcie charakterizujúce jednotlivé elementy (dištingtívna, delimitačná funkcia).

Na nižšej úrovni je systém nominačný a konštrukčný. V nominačnom systéme sú zaradené nominačné, pomenovacie útvary, systemizované napr. podľa vzťahu k pojmovej oblasti ako apelatívne a propriálne, ďalej konkrétne a abstraktné (Ufimceva, 1974). V systéme konštrukcií fungujú vetné vzorce a syntagmy. Podľa charakteru týchto systémov ich možno označiť ako systém znakov a systém konštrukcií.

Na ďalšej nižšej úrovni je predovšetkým systém sémantických príznakov, členený na značný počet podsystemov predovšetkým podľa takých kategórií, ako je substančnosť, procesualnosť, kvalitatívnosť, kvantitatívnosť a cirkumstanciálnosť, a ďalej napr. podľa slovotvorných polí (deverbatívne substantíva, deverbatívne adjektíva, deverbatívne slovesá atď.). V deverbatívnom substantívnom (Horecký, 1973) poli sa napr. môžu uplatniť sémantické príznaky ergatívnosť, humánnosť, agentálnosť, akčnosť, oficiálnosť, operatívnosť, rezultatívnosť, lokatívnosť, inštrumentálnosť, hierarchicky usporiadané takto:

V systéme gramatických kategórií (kategoriálnom systéme) fungujú jazykové kategórie, onomaziologické kategórie a gramatické kategórie. Ich podsystémy sú organizované rozdielne; systém gramatických kategórií možno znázorniť touto schémou:

	substancia	proces	kvalita
klasifikácia	genericnosť (rod)	intenčnosť	
determinácia	kazuálnosť (pád)	personálnosť (osoba) temporálnosť (čas) modálnosť (spôsob)	graduálnosť
transformácia	determinovanosť (určenosť)	aspektuálnosť (vid, spôsob) diatéza	

V systéme morfém sú rozličným spôsobom usporiadané morfémy koreňové, derivačné, gramatické, modifikačné, tematické a interfixové. Pre tieto tri systémy je riadiacim systémom systém znakov.

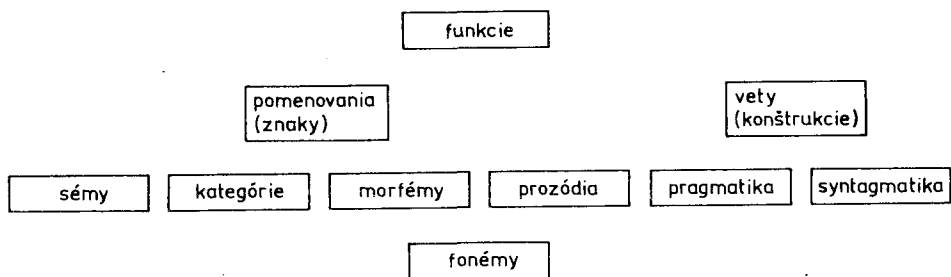
V systéme prozodických vlastností sú usporiadané také kategórie ako dôraz, melódia a čas so svojimi výrazovými prostriedkami. Tento systém tvorí vlastne rozhranie medzi systémami riadenými systémom znakov a systémami riadenými systémom konštrukcií.

V pragmatickom systéme sú také prvky ako modálnosť (postojová, voluntatívna a istotná), výrazové prostriedky tematizácie a výrazové prostriedky konektivizácie (konektory).

Na tejto úrovni je napokon zaradený systém vetných vzorcov a pravidiel ich rozvíjania (syntagmatika). Tieto dva systémy sú riadené systémom konštrukcií.

Na najnižšej rovine je napokon fonologický systém so svojimi čiastkovými systémami, znázorňovaný bežne pomocou stromov alebo matíc, doplnený systémom pravidiel pre spájanie foném v morfémach. Tento systém pravidiel je typickým prípadom rozhrania medzi systémom foném a systémom morfém — označuje sa často aj ako osobitný systém — morfonologický.

Schematicky možno zložitý systém jazyka znázorniť takto (pričom plošné znázornenie je veľmi približné a nepresné, neumožňuje zachytiť všetky rozhrania a vzťahy medzi jednotlivými systémami):

Ako vidieť z uvedeného náčrtu, jazyk ako zložitý systém nie je tvorený rovnorodými systémami. Jeden druh systémov možno označiť ako ideálny štruktúrovaný systém — jeho typickým predstaviteľom je systém kategórií. Vyznačuje sa stálosťou. Iný druh systémov možno označiť ako množinový, zahrnujúci väčší počet prvkov — typickým predstaviteľom je fonematický systém. Touto nerovnorodosťou je daný aj nerovnaký vzťah k objektívnej realite: množinové systémy sú bližšie k realite, štruktúrované ideálne systémy sú od reality vzdialenejšie, predstavujú vyšší stupeň abstrakcie.

Dynamika zložitého jazykového systému je založená na tom, že v každom z jeho systémov sú prvky, ktoré sa nedajú zaradiť do systému: môžu to byť jednak petrefakty, zvyšky staršieho stavu, jednak nové prvky, najprv spravidla vznikajúce ako varianty (napr. slovenské *e/ie* v type *čísel/čísiel*) alebo ako prvky prevzaté z iných jazykov (a to nie iba v lexikálnej oblasti). Tento stav vyplýva aj z toho, že jazyk používajú príslušníci viacerých generácií, ale aj z toho, že spisovná forma daného jazyka podlieha preskripčným filtrom, ktoré sú apriori konzervatistické.

Základnou otázkou dynamického aspektu zložitého systému je výklad, resp. hľadanie príčin tejto dynamiky. Zmeny v jazykovom systéme sa nedajú uspokojivo vysvetliť nomologicky, deduktívnou explanáciou. Keby to šlo, museli by všetky zmeny nastávať bezvýnimочно. Isté náznaky takejto explanácie boli v mladogramatickej koncepcii bezvýnimочného hláskového zákona: ak sa istá hláska dostane do istých, jednoznačne vymedzených podmienok, musí sa zmeniť na inú, vopred známu hlásku. Je dosť známe, že hláskoslovné zákony mali vždy príliš veľa výnimiek.

Z tých istých dôvodov sa nedá použiť ani slabšia metóda explikácie.

Zákonitosti vývinu jazyka, resp. jazykových zmien nie sú ani štatistické. Keby tak bolo, mohli by sme s istou pravdepodobnosťou predpovedať, aké budú v danom jazyku zmeny aspoň v najbližších obdobiach (Horecký, 1982).

Pomerne časté boli — najmä vo fonologickej teórii — pokusy o teleologický výklad: každá zmena vo fonologickom systéme sleduje istý cieľ, najmä však cieľ zachovať vyváženosť, rovnováhu systému (Krupa, 1980). Vidieť však, že fonologické systémy dobre slúžia svojmu jazyku aj pri výraznejších zmenách, dokonca aj pri narušení rovnovážneho stavu. Podmienku vyváženosti zrejme treba formulovať širšie, a to z komunikačného hľadiska, totiž ako tendenciu umožniť efektívnu

komunikáciu. A pretože efektívnosť je relatívny pojem, treba hľadať mieru efektívnosti v sociálnom statuse jazyka. Pravda, ani závislosť jazykových zmien od spoločnosti nemožno vysvetľovať priamočiaro.

Je tu zrejmá dialektická súvislosť všetkých javov, treba teda hľadať dialektický výklad jazykových zmien.

Pri tomto výklade treba však zdôrazniť predovšetkým rozdiel medzi zmenou a rozvojom. Rozdiel medzi jednotlivými zmenami a celkovým rozvojom (vývojom) — ako cituje G. A. Davydova (1983) podľa V. I. Kremlinského — je „predovšetkým v tom, že vývoj je vzhľadom na zmeny zložitejším procesom, ktorý vystupuje ako organický celistvý systém aktov zmeny“. Vplyvom bližších faktorov a zákonitostí sa reťazec mení na stálu vnútornú súvislosť vývoja. Čím je forma vývoja vyššia, tým bohatšie a úplnejšie sú jeho dialektické črty. Zmeny samy osebe nie sú síce vývojom, ale nie sú od seba oddelené. Aj zmeny a vývoj dialekticky súvisia.

Systematika jazykových zmien je v historickej gramatike široko rozpracovaná. Rozlišujú sa typy hláskových zmien (napr. asimilačné, paradigmatické), typy morfológických a syntaktických zmien, menej sú prepracované typy lexikálnych zmien. Príčiny jazykových zmien zhrnuje napr. J. Wollock (1982), poukazujúc aj na závislosť výkladu od celkovej koncepcie bádateľov. Jazykovedci ovplyvnení darvinizmom vidia príčinu zmien v progrese fonemických protikladov; stúpenci druhého zákona termodynamiky zdôrazňujú skôr ekonómiu vo vynakladaní fyzickej námahy na artikuláciu hlások; epikurovci a existencialisti vychádzajú z rastu malých rozdielov v následnosti generácií; historicko-antropologicky orientovaní bádatelia zdôrazňujú zvláštnosti rasy, klímy i psychiky; veľmi často sa vychádza zo spoločenského postavenia jazyka, konštatuje sa aj vplyv estetických náhľadov, ba i módy.

K týmto príčinám treba dodať Lüdtkeho tézu (1980), že jazyková zmena je dôsledkom tendencie minimalizovať úsilie vynakladané na jazykovú komunikáciu, umožniť proces učenia a rozšíriť rozsah komunikácie čo do tematiky i rozsahu súboru komunikantov. Takýmto širokým záberom prechádza H. Lüdtke od výkladu príčin jazykových zmien k úsiliu hľadať hybné sily rozvoja.

Pri pokuse o dialektický výklad dynamiky jazykového systému treba teda odlišovať zmeny (a hľadať príčiny týchto zmien) a rozvoj systému (a hľadať hybné sily tohto rozvoja). Pri evolúcii, pri vývine vyšších systémov je logické predpokladať vývin na základe vnútorných protirečení, teda samopohyb, kým v nižších systémoch nejde o samopohyb, ale o zmeny v dôsledku rozličných vonkajších vplyvov. Pritom tieto vonkajšie vplyvy nemusia ísť z okolia zložitého systému, ale často z ostatných systémov tohto zložitého systému.

Príčiny jazykových zmien sa bežne členia na vnútorné a vonkajšie a diskusie sa vedú hlavne okolo otázky, ktoré z nich sú smerodajnejšie. Názory sú tu veľmi rozmanité. Siahajú od presvedčenia, že nijaké zmeny v jazyku sa nedejú bez vonkajšieho impulzu, až po mienku, že smerodajné môžu byť len vnútorné (systémové) impulzy (Novák, 1980). Ako argument pre prevahu vnútorných faktorov sa

uvádza okolnosť, že z vonkajších impulzov sa v systéme môžu uplatniť len tie, pre ktoré sú podmienky vnútri daného systému.

R. A. Budagov (1965) rozlišuje tri typy príčin: vnútorné (protirečenie v systéme jazyka na všetkých rovinách), vonkajškovo-vnútorné (medzi potrebami hovoriacich a stavom jazyka) a vonkajšie (závislosť stavu jazyka od úrovne spoločnosti a myslenia). Ako vidieť, R. A. Budagov už nehovorí len o jednotlivých zmenách, ale o stave systému, spoločnosti a myslenia.

M. M. Guchmanová (1964) preberá členenie na vnútorné a vonkajšie príčiny, ale vnútorné člení na lingvistické a extralingvistické. K jazykovým patria príčiny vyplývajúce z kontaktov medzi jazykmi, k mimojazykovým procesy rozvoja spoločnosti. Alebo inými slovami, v interpretácii N. N. Avrorina (1975), ústredným prvkom je štruktúra jazyka a na ňu pôsobia trojaké faktory: 1. vnútorné, ležiace v štruktúre jazyka; 2. jazykové, ležiace v jazyku, ale mimo jeho štruktúry; 3. mimojazykové, ležiace mimo jazyka.

Otázka o príčinách jazykových zmien sa vôbec nedá riešiť bez ohľadu na celkové tendencie jazykového rozvoja. Už dosť dlhú tradíciu má konštruovanie koncepcií rozvoja jazyka. V mladogramatickej metóde sa hlásala koncepcia divergentného vývinu, v ktorej príčiny jazykových zmien sa hľadali predovšetkým v migrácii príslušníkov pôvodného jazyka, resp. prajazyka. S touto koncepciou súvisí Schleicherova teória jazykového stromu. J. Schmidt vypracoval vlnovú teóriu, G. von der Gabelentz teóriu špirálovitého priebehu. Podľa systémovej koncepcie vedúcim činiteľom je systém a tendencia po udržaní rovnováhy v systéme. H. Lüdtke vypracoval koncepciu komunikatívnej efektívnosti. Vonkajšie príčiny berú do úvahy najmä teórie substrátu, doplnené o teóriu adstrátu a superstrátu, k nej má veľmi blízko teória kontaktov a interferencie. Prevažná väčšina týchto koncepcií argumentuje predovšetkým zvukovou stavbou jazyka, iba teória substrátu a kontaktov prináša doklady aj na vývin gramatickej stavby (napr. Gabelentz porovnáva rozvoj gramatickej stavby).

Jazykovedci poučení teóriou marxistickej dialektiky (i historického materializmu) o hybných silách rozvoja spoločnosti prišli k poznaniu, že hybné sily treba hľadať vo vnútorných protikladoch (jednota a boj protikladov).

Ako ukazuje T. P. Lomtev (1982), viacerí autori poukazovali na protirečenia v jazyku. Už L. V. Ščerba videl ako základné protirečenie vzťah vnímania a hovorenia, Kolbanskij zdôraznil protirečenie myslenie—reč, Ardentov myslenie—jazyk, Pavlov jazyk—reč, Virzala reprodukované—produkované. V týchto pokusoch však — podľa T. P. Lomteva — nebolo jasné, v čom vlastne spočíva uvádzané protirečenie, ktoré zložky jedného člena protikladu vyžadujú zmenu, ako sa dané protirečenie rieši.

T. P. Lomtev tu vychádza z predpokladu, že dialektické protirečenia sa vždy nejako riešia v tom zmysle, že prvky jednej zložky sa privedú do súladu s prvkami tej zložky, ktorá je hlavným, vedúcim členom protirečenia. Treba však dodať, že mnohé

protirečenia sa nikdy neriešia definitívne, riešením by vlastne vôbec zanikli protikladné vzťahy medzi zložkami.

T. P. Lomtev súhlasne prijíma protirečenie jestvujúce prostriedky — rastúce potreby (tak už u R. A. Budagova, ale napr. aj u Furdíka, 1984); treba upozorniť, že tým vlastne vychádza von z jazykového systému. V systéme sú jestvujúce prostriedky, kým potreby sú v spoločnosti, resp. u používateľov systému.

Preto V. A. Avrorin (1975) zavádza protirečenie štruktúra jazyka—fungovanie jazyka. Sú to prvky obidva vlastné jazyku, ale vlastne tiež vychádzajú von zo systému. Sám V. A. Avrorin využíva tento protiklad na podopretie toho, že jazyk má závažný sociálny status, a preto je potrebná špeciálna náuka — sociolingvistika, ktorá by skúmala práve fungovanie jazyka.

Aj pri tomto riešení sa však protirečenie vidí vlastne medzi jazykom a nejazykom. Je pritom zrejmé, že predpokladané protirečenie ako vnútorná hybná sila by malo byť vnútri jazyka. Východisko je v tom — ako naznačil M. Hasanov (1981) — keď sa za základné protikladné zložky systému vezmú jeho štruktúra a funkcia, ktoré sa pritom posúvajú na úroveň základných kategórií marxistickej dialektiky. Vychádza sa tu zo skúsenosti, overenej najmä v živých (biologických) systémoch, že každý systém je nejako štruktúrovaný (má štruktúru), ale pritom aj nejakým spôsobom jestvuje, uplatňuje sa, má istú funkciu. Je to správanie organických systémov, ktoré v spoločenskej oblasti objavil K. Marx a ukázal, že tieto systémy sa rozvíjajú na základe svojho vnútorného protirečenia. Ale pri výklade už nestačí pojem klasickej príčinnosti, lebo jeho uplatňovanie vyúsťuje do mechanicizmu a teleologizmu (Černík, 1983).

Zložitý jazykový systém, napr. fonologický systém (ktorý bol najčastejšie predmetom výskumu i úvah), je istým spôsobom štruktúrovaný a jeho funkciou je umožňovať utvorenie potrebných morfém. Systém morfém zasa funguje ako prostriedok onomatologickej štruktúry pomenovaní (znakov). Kategoriálny systém má zmysel v tom, že umožňuje znakom fungovať v komunikácii i nominácii. Celý zložitý systém jazyka má istú štruktúru danú vzťahmi medzi jednotlivými systémami a len ako takýto štruktúrovaný útvar funguje v spoločnosti, resp. v sústave hypersystému, do ktorého patrí prinajmenšom konceptuálny a interakčný systém, tvoriac tak systém správania (Bierwisch, 1982).

Len z tohto hierarchického prepojenia hypersystémov, zložitých systémov a systémov (resp. aj ich čiastkových systémov) možno vysvetľovať vzťah štruktúry a funkcie, resp. vedúcu úlohu funkcie v tomto vzťahu.

Systém správania v Európe, zdá sa, vyžadoval pre svoje spoľahlivé fungovanie zjednodušiť, t. j. skrátiť fungovanie interakčného systému. To malo za následok zosilnenie alegrového tempa aj pri jazykovej komunikácii, v dôsledku čoho sa začali skracať komunikačné jednotky — slová, a to predovšetkým tak, že sa zanedbávali koncové časti týchto jednotiek. Koncové konsonanty zanikali, koncové, resp. poprízvukové vokály sa zoslabovali, prípadne tiež zanikali. Týmito procesmi sa

zmenili štruktúrne vzťahy vo fonologickom systéme. Sú možné aspoň tri procesy takéhoto zjednodušovania. V. I. Plotkin (1982) ukazuje, využívajúc pojmy funkcia a štruktúra v spomínanom zmysle, že ustálenie prízvuku na prvej slabike v germánskych jazykoch bolo fonetickým predpokladom pre redukciu koncových neprízvučných slabík, ale tým vznikla potreba rozsiahlejšieho fonologického inventára v zachovaných slabikách. Strata fonologických rozdielov v prízvukovej časti bola kompenzovaná zdôraznením fonologických rozdielov v prízvukovanej slabike. Zánik a vokalizácia jerov v slovanských jazykoch, ako zdôrazňuje L. Novák (1980), upozorňujúc na Jakobsonovu tézu, bola zapríčinená kvalitatívnymi, intonačnými i kvantitatívnymi presunmi, ktoré zasa vznikli zovšeobecnením alegrového tempa. Aj v maďarčine, a to práve až v Európe, ako ukazuje sám L. Novák, zanikli koncové vokály *i*, *y*, *ü*, *u*. Treba však pripomenúť, že nešlo tu o konvergentný vývin slovenčiny a maďarčiny, ale o všeobecnú tendenciu v Európe, hoci sa mohla realizovať aj nie v súčasnom historickom období.

Aj v kategoriálnom systéme možno pozorovať isté zmeny, vyvolané však, ako sa zdá, nielen fungovaním v interakčnom systéme, ale aj v konceptuálnom systéme. Na formulovanie predstáv o čase a jeho priebehu nebolo potrebné rozlišovať dva časy, imperfektum a aorist, preto aorist vypadol zo systému.

Ako vidieť z náčrtu problematiky, pri úvahách o dynamike jazykového systému treba predovšetkým rozlišovať jednotlivé zmeny a celkový rozvoj jazyka (najmä vo vzťahu k jednému konkrétnemu jazyku, ale aj v širších súvislostiach s príbuznými alebo príafhlými jazykmi). Ide vlastne tiež o istý protiklad, ktorý sa dialekticky rieši tak, že celý rozvoj ovplyvňuje jednotlivé zmeny. Pri riešení základného protirečenia v rozvoji jazyka treba vychádzať zo systémového charakteru jazyka a zo skutočnosti, že základnými prvkami tohto systému sú štruktúra a funkcia ako kategórie marxistickej dialektiky. Pri rozvojovom procese základnou hybnou zložkou je funkcia.

Na rozdiel od predchádzajúcich tradícií treba však zdôrazniť, že protirečenia pôsobia spravidla v rámci systému, a to v jeho hierarchickom usporiadaní systém—zložitý systém—hypersystém, pričom čisto jazykovú povahu majú len systém a zložitý systém. Tak i impulzy, ktoré sa chápali ako mimosystémové, veľmi často vychádzajú práve z fungovania systému, resp. zložitého systému. V tomto zmysle treba aj príčiny fonologických zmien hľadať nie priamo z hľadiska fonologického systému a jeho vonkajšieho okolia, ale z hľadiska fungovania fonologického systému v hierarchii systémov a ich fungovania.

*Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepškova 26*

- AVRORIN, V. A.: Problemy izučenija funkcionalnoj storony jazyka. Moskva, Nauka 1975. 275 s.
- BIERWISCH, M.: Sprache als kognitives System. Thesen zur theoretischen Linguistik. Deutsch als Fremdsprache 19, 1982, s. 239—144.
- BUDAGOV, R. A.: Problemy razvitiya jazyka. Moskva, Nauka 1965, 71 s.
- ČERNÍK, V.: Metodologický odkaz K. Marxa. Nové slovo, 25, 14. 4. 1983, č. 15.
- DAVYDOVA, G. A.: Světonázorový a metodologický obsah principu vývoje. Společenské vědy v SSSR, 12, 1983, s. 378—384.
- FURDÍK, J.: Slovtvorba — hybná síla dynamiky. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1984.
- GUCHMANOVÁ, M. M.: Sociologija jazyka. In: Teoretičeskije problemy sovremennogo sovetskogo jazykoznanija. Moskva, Nauka 1964, s. 128—131.
- HASANOV, M.: Struktura i funkcija v sisteme kategorij marksistskoj dialektiki. Taškent, Uzbekistan 1981. 246 s.
- HORECKÝ, J.: Sústava deverbatívnych substantív v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 38, 1973, s. 264—269.
- HORECKÝ, J.: Hermeneutická metóda a jej uplatnenie v jazykovede. Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 172—180.
- KRUPA, V.: Jednota a variabilita jazyka. Bratislava, Veda 1980. 166 s.
- LOMTEV, T. P. Vnutrennije protivorečija kak istočnik istoričeskogo razvitiya struktury jazyka. In: Engels i jazykoznanije. Red. V. N. Jarceva. Moskva, Nauka 1972, s. 57—80.
- LÜDTKE, H.: The place of morphology in a universal cybernetic theory of language Change. In: Historical Morphology. Ed. J. Fisiak. Hague, Mouton 1980, s. 273—281.
- MEĚNÍČUK, O. S.: Rozvitok movi jak realnoj sistemi. Movoznavstvo, 2, 1981, č. 2, s. 22—34.
- MESAROVIC, M. D.—MACKO, D.—TAKARA, Y.: Theory of hierarchical multivelel systems. New York, Academia Press 1970.
- NOVÁK, L.: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava, Veda 1980. 347 s.
- PLOTKIN, V. J.: Evolucija fonologičeskoj sistemy. Na materiale germanskich jazykov. Moskva, Nauka 1982. 129 s.
- POPOV, M. B.: Problemy istoričeskoj morfologii i padenije reducirovannych glasnych. Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta 1982, č. 3, s. 84—91.
- UFIMCEVA, A. A.: Tipy slovesnych znakov. Moskva, Nauka 1974. 204 s.
- VESELÝ, J.: Systémové rozhraní. Praha, Academia 1983. 91 s.
- WOLLOCK, J.: Views on the decline of apical R in Europe. Historical Study. Folia Linguistica Historica III/2, 1982, s. 185—238.

ДВИЖУЩИЕ СИЛЫ В РАЗВИТИИ ЯЗЫКА

Резюме

При обсуждении динамики языковой системы нужно отличать отдельные изменения от общего развития языка (это касается не только конкретного языка, но и его связи с родственными или соседними языками). Здесь имеется в сущности также определенное противоречие, которое диалектически решается таким образом, что общее развитие влияет на отдельные изменения. При решении основного противоречия в развитии языка нужно исходить из системного характера языка и также из факта, что основными элементами этой системы являются структура и функция в качестве категории марксистской диалектики. Основной движущей силой в процессе развития является функция.

Но противоречия выступают обычно в рамках системы, а именно в её иерархическом упорядочении: система—сложная система—гиперсистема, при чем языковой характер имеют только система и сложная система. Точно так же импульсы считающиеся внесистемными очень часто исходят именно из функционирования системы или же сложной системы. Из этого выходит, что причины фонологических изменений нужно искать не прямо в фонологической системе и ее окружении, но в функционировании фонологической системы в иерархии систем и их функционирования.

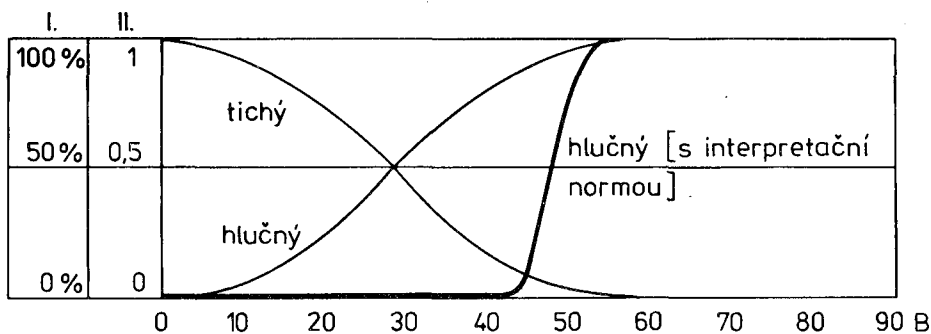
K LEXIKÁLNÍM PROSTŘEDKŮM VYJADŘOVÁNÍ VÁGNOSTI PREDIKÁTŮ V ČEŠTINĚ A SLOVENŠTINĚ

MIREK ČEJKA

Albert Einstein ve své práci *Geometrie und Erfahrung* (1921, s. 1) říká: „Insofern sich die Sätze der Mathematik auf die Wirklichkeit beziehen, sind sie nicht sicher, und insofern sie sicher sind, beziehen sie sich nicht auf die Wirklichkeit“. Podobně Bertrand Russell ve stati *Vagueness* upozorňuje na okolnost, že každý jazyk je víceméně vágní, neurčitý; logika naproti tomu předpokládá, že termíny, jichž používá, jsou naprosto přesné. B. Russell dovozuje, že logika není aplikovatelná na pozemský život, nýbrž na „imaginární nadpozemské existence“ (Russell, 1923, s. 6).

V přirozených jazycích, a to zejména v empirických textech, mají ovšem převahu výrazy mimologické, a pokud je nějak interpretujeme, jsme zvyklí na to, že vyjadřují větší nebo menší míru nepřesnosti, neurčitosti, vágnosti. Kolik musí být pohromadě stromů, jak mají být vysoké a v jakých vzdálenostech od sebe, aby vznikl les? Kolik zrn začne tvořit hromadu? Kolik vlasů musí mít člověk na hlavě, aby přestal být holohlavý? Kolik centimetrů musí měřit člověk, o němž bychom řekli, že je vysoký, a kolik měří velmi vysoký člověk? Jaký je rozdíl mezi chůzí, rychlou chůzí a během? Takové a podobné otázky názorně ukazují, do jaké míry jsou výrazy každodenního jazyka neurčité. Například predikát „být hlučný“ má výrazně stupňový charakter podle síly šumu, jež se dá měřit fyzikálně přesně v dB. Člověk však hlučnost obvykle odstupňovává subjektivně, používaje přitom vágních adverbii modifikujících tento vágní predikát: *nepatrně, slabě, poněkud, málo, dost, velmi, strašně, nesnesitelně hlučný*. Pokud nám v komunikaci taková vágnost vadí, odstraňujeme ji aspoň zčásti zaváděním jistých konvenčních interpretačních norem. Při charakteristice pracovišť můžeme například omezit vágnost adjektiva *hlučný* touto formulací: „Pracoviště se považuje za hlučné, přesahuje-li na něm síla hluku v době provozu průměrně 50 dB.“

Pro popis vlastností vágních predikátů a vágních propozic je výhodné zavést pojem „okraje“ (fringe) (Black, 1949). *Tabulka 1* zachycuje graduální průběh aplikace predikátu „hlučný“ a predikátu „tichý“ jako funkci zesilování šumu v dB. Svislá osa odpovídá stupni aplikovatelnosti. Křivka aplikovatelnosti predikátu „hlučný“ se dá interpretovat buďto objektivně jako podíl počtu uživatelů jazyka, kteří jsou ochotni u dané hodnoty šumu aplikovat daný predikát (stupnice I), nebo subjektivně jako

míra pravdivosti, kterou jistý uživatel přiřazuje predikátu při jeho aplikaci u různých hodnot intenzity šumu (stupnice II). Okraj pak tvoří pásmo průběhu křivky mezi 0 (absolutní neaplikovatelnosti) a 1 (absolutní aplikovatelnosti). Okraj může být u různých predikátů a různých uživatelů jazyka více nebo méně široký podle strmosti křivky, jež je pak vlastně mírou vágnosti predikátu. Tím, že jsme použili pro náš predikát „hlučný“ uvedené interpretační normy; omezili jsme vágnost do té míry, že se okraj zúžil na minimum a křivka dosáhla strmosti téměř 90°.

Vágnost jazykových výrazů vzniká různým způsobem (Tondl, 1966). 1. Předně je jejím zdrojem uživatel jazyka sám, jeho mentální, tělesné, jazykové a všeobecně kulturní schopnosti a komunikační možnosti. Vágnost je tedy zčásti podmíněna pragmatickými činiteli. 2. Dalším zdrojem neurčitosti bývá sama faktická povaha denotátů, jejich neostře hranice, splývavost světa, spojitost a relativita nespojitosti označovaných entit. Jde pak o referenční vágnost. 3. Ještě další příčinou vágnosti jsou vlastnosti používaného jazyka, jeho inherentní logická struktura a charakter jeho logických znaků. Tak například v přirozeném jazyce je negace obecně vágnější než afirmace (Bunge, 1974). Tento druh vágnosti by se dal označit jako vágnost sémanticko-strukturní.

Vágnost jazykových výrazů je implikována celou řadou jazykových prostředků, které na ní operují a především nějakým způsobem upravují okraje vágních predikátů. Tyto výrazové prostředky — jakož i vágnost sama — předpokládají interpretaci, a proto je musíme považovat za metajazykové predikáty.

Takovými pragmatickými operátory vágnosti (tzv. hedges) jsou mj. všechny lexikální i gramatické prostředky objektivní a subjektivní epistémické jistotní modality. Zvyšování nebo snižování míry vágnosti a upravování okraje predikátu slouží ještě celá řada dalších lexikálních, frazeologických i slovtvorných prostředků, jejichž množina nebyla doposud jako celek popsána. (V příloze uvádím ukázkový a nikoli úplný seznam takových vágnostních operátorů v češtině a slovenštině. Děním je intuitivně do několika sémantických skupin jen kvůli přehlednosti. Sémanticky zdůvodněnou klasifikaci bude ještě třeba vypracovat.)

Chtěl bych na tomto místě zejména upozornit na důležitou okolnost, že pro popis

sémantických vlastností vágních predikátů není klasická dvouhodnotová logika se zákonem vyloučeného třetího adekvátní. Ukazuje se, že spíše než vícehodnotová logika vyhovuje takovému popisu logika neostrých množin (fuzzy sets). Takováto logika s rozšířením do modální logiky a presupoziční logiky byla v posledních desítkách vypracována mj. Lofti Zadehem a v lingvistice s úspěchem aplikována například Georgem Lakoffem (Zadeh, 1965; 1971; Lakoff, 1975).

V logice neostrých množin se nepředpokládá, že nějaké individuum buďto členem množiny je, nebo není; individuum je členem množiny do jistého stupně, jehož hodnota se pohybuje v intervalu reálných čísel od 0 do 1. Pokud např. individuum x naprosto jasně není členem třídy A , je stupeň jeho členství $\mu_A(x) = 0$; je-li např. individuum x' naprosto jasně členem třídy A , pak stupeň jeho členství $\mu_A(x') = 1$. U vágních predikátů a vágnostních operátorů nás budou ovšem zajímat především případy, kdy stupeň členství ve třídě je v intervalu mezi 0 a 1, neboť u nich se ukazuje, že některé tautologie běžné výrokové logiky pro ně neplatí.

Ukažme si to na čtveřici vět. První z nich vyjadřuje afirmaci propozice p (míra členství = 1). Druhá vyjadřuje normální propoziční negaci $\sim p$ (míra členství = 0). U třetí operuje vágnostní operátor *málem* na p (p'). Čtvrtá je negací hodnoty třetí ($\sim p'$).

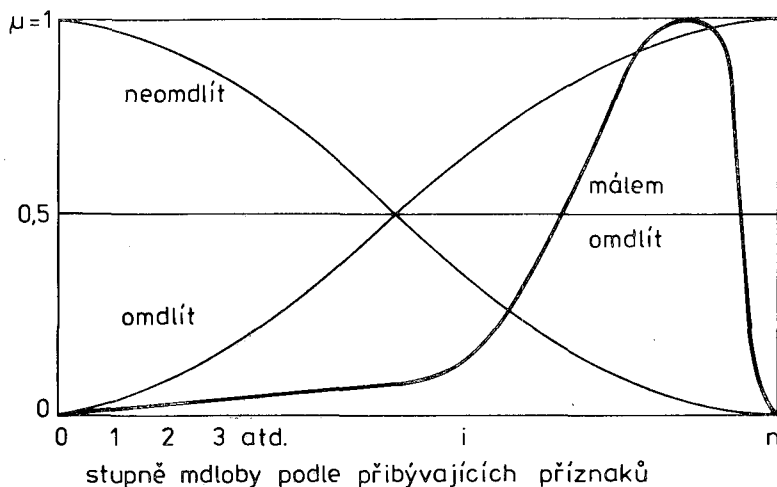
(1) <i>Marie omdlela.</i>	p
(2) <i>Marie neomdlela. = Není pravda, že M. omdlela.</i>	$\sim p$
(3) <i>Marie málem omdlela.</i>	p'
(4) <i>Není pravda, že Marie málem omdlela.</i>	$\sim p'$

Věta (3) zřejmě implikuje negaci, neboť konjunkce $p \wedge p'$ je kontradikce (*Marie omdlela a Marie málem omdlela*) a p' implikuje $\sim p$ (*Jestliže Marie málem omdlela, pak neomdlela*). Negační charakter operátoru *málem* je v souladu s okolností, že je synonymní s operátorem *div ne-*, u něhož je negace formálně vyjádřena. Že však při užití operátoru *málem* nejde o běžnou propoziční negaci, ukazuje srovnání disjunkcí a implikací: $p \vee \sim p$ je zřejmá tautologie, kdežto $p \vee p'$ není zřejmá tautologie. $\sim p$ neimplikuje p' a $\sim p'$ neimplikuje p .

Tyto logické vlastnosti vágní negace *málem* se plně shodují s intuitivním hodnocením operátoru *málem* jako „slabé“ negace. Je to důsledek vyjádření nižšího stupně členství ve třídě než 1, což konec konců zase souvisí s vektorovým charakterem predikátových hodnot, jež chápeme jako výslednici několika významových složek. Pokusíme se toto zdůvodnění vysvětlit podrobněji na našem příkladu.

Ve větě (2) *Marie neomdlela* se predikuje nedostatek příznaků *mdloby* absolutně, míra příslušnosti do třídy M (*mdloba*) = 0. Jisté psychofyzické stavy a události s relativně nepříjemným, těžším průběhem budeme ochotni popsat větou s predikátorem *omdlít* (*Marie omdlela*) s mírou příslušnosti do třídy $M = 1$. Jiným, podobným, ale lehčím událostem budeme ochotni připsat míru příslušnosti do třídy M s hodnotou nižší než 1, ale vyšší než 0, a tyto události popíšeme pak větami s predikátorem *omdlít* modifikovaným výrazy typu *málem* (*skoro, téměř, div ne-* aj.). Tyto výrazy se

typicky vztahují na hodnoty blízko 1 a pronikavě přetvářejí průběh křivky aplikace predikátu „omdlít“: křivka míry příslušnosti do třídy M , tj. μ prudce stoupá až v poslední fázi okraje, ale na konci stupnice klesá téměř kolmo k nule. Velmi schematicky by se dal průběh hodnot aplikace jednotlivých predikátů znázornit takto:

Zdá se, že jen málo predikátů vyjadřuje tak jednoduché příznaky, že by je bylo možno hodnotit pouze na jedné stupnici podle jediného kritéria, jak tomu bylo u predikátu „hlučný“. Většina predikátů je mnohem složitější a jejich významové složky se skládají spíše podle vektorového principu v konečnou výslednici rozhodující o přidělení stupně příslušnosti v nějaké třídě. Tak například u predikátu „omdlít“ se uplatní různá kritéria hodnocení: složka míry ztráty vědomí, míry pocitu nevolnosti, tempa srdeční činnosti, stupně bledosti, teploty, pocení kůže atd. Některá kritéria budou pro daný predikát definitivní (ztráta vědomí) a některá budou primárně nebo sekundárně rozhodující pro zařazení do predikované třídy jevů (tempo srdeční činnosti, nevolnost). Příznaky dané jinými kritérii budou sice pro daný jev charakteristické, avšak nebudou dostačující pro zařazení do třídy (bledost, teplota a pocení kůže). U našeho typu vágnostních operátorů pravdivostní hodnota vět s výrazem *málem* apod. zřejmě závisí na primárních a sekundárních kritériích, přičemž se implikuje, že mezní hodnoty definitivních kritérií nedostačují k tomu, aby bylo zajištěno plné členství ve třídě.

Pro srovnání si všimněme významově blízkých adjektivních výrazů *hotový*, *úplný*, *učiněný* atd., jichž se užívá jako vágnostních operátorů k modifikaci substantivního predikátu. U věty

(5) *Náš Láďa je hotová opice.*

je na první pohled patrné, že to není modifikace nepřijatelné věty

(5) **Náš Láďa je opice.*

v doslovném smyslu, nepřeneseně. Vágnostní operátor *hotový* funguje jinak než operátor *málem*. U vět s tímto operátorem je pravdivostní hodnota závislá na charakteristických, avšak nahodilých kritériích (jako je např. mrštnost při lození po stromech). Presuponuje se však, že hodnoty ostatních kritérií nestačí k tomu, aby zajistily sebemenší stupeň příslušnosti ve třídě (v našem případě ve třídě *opic*). Je to typ sémanticky blízký běžnému metaforickému vyjadřování. Skutečně metaforicky míněnou větu typu

(5'') *Náš Láďa je opice.*

je ze sémantického hlediska výhodnější považovat za odvozenou z věty typu (5).

Bude třeba důkladně analyzovat sémantické vlastnosti vágnostních operátorů v našich jazycích, aby je bylo možno jednak uspokojivě utřídít, jednak aby se mohlo prozkoumat fungování a určit jejich místo v sémantické výstavbě věty.

*Katedra českého jazyka, slovanské, indoevropské a obecné jazykovědy
při filozofické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v Brně
Brno, Arna Nováka 1*

Příloha

Seznam některých vágnostních operátorů v češtině a slovenštině

1. Přibližná, neurčitá kvantita

přibližně (řečeno)	približne (povedané)
tak, takový (<i>metrák</i>)	tak, taký
(tak) kolem, (tak) okolo	(tak) okolo
tak nějak	tak voľáko
řekněme (tak, takový)	povedzme (tak, taký)
z/ze, na (<i>dva metry</i>)	z/zo, na
asi (<i>týden, pět lidí</i>)	asi
od/podle oka	od oka
circa	circa
pár	pár, zopár
	jedno (n.ř. ; <i>pred jedno troma rokmi</i>)

2. Maximum

nejvýš(e), nanejvýš(e), nejvíc(e), nanejvíc(e)	najviac (ak)
nejdéle(-dél), nanejdéle(-dél)	najneskôr (ak), najneskoršie (ak)
v nejlepším případě	v najlepšom prípade
maximálně	maximálne

3. Minimum

nejméně(-míň), nanejmeně(-míň)
aspoň/alespoň
v nejhorším případě
minimálně
přinejmenším

najmenej
aspoň
v najhoršom prípade
minimálne
prinajmenšom

4. Překročení normy nahoru

přes míru
nadmíru
příliš
náramně
ohromně
nadbytečně, přebytečně, zbytečně, nazbyt
mimořádně
enormně
výjimečně
až-až
dost a dost, víc než dost, co dost, až dost
nad hlavu
zvláště

vyše miery
nadmieru
príliš
náramne
ohromne
nadbytočne, prebytočne, zbytočne
mimoriadne
enormne
výnimočne
až-až
dost a dost, viac ako dost
vyše hlavy, vyše práva
priveľmi

více (*starostí*) než čehokoli jiného
hyper-
super-
maxi-
pře-(*přemilý*), roz-(*rozmilý*)

neúrekom
hyper-
super-
maxi-
pre-/pri-, roz-

5. Dosažená, dostatečná míra

v dostatečné/postačující/potřebné/plné míře
do postačující/.../míry
dostatečnou/.../měrou
dost
dostatečně
plně
úplně
naplno, doplna
po krk
v každém případě

v postačujúcej/dostačujúcej/dostatočnej/
potrebnej/plnej miere
do postačujúcej/.../miery
dostačujúcou/.../mierou
dost
dostatočne
plne/plno
úplne
naplno, doplna
po krk
v každom prípade
celkom

6. Velká míra

velmi, velice
ve velké/značné míře, v hodné míře

veľmi
v/vo veľkej/značnej/hodne j miere

do velké/značné/hodné míry
veľkou/značnou/hodnou měrou
pěkně (-ný)
značně (-ný)
hodně (-ný)
bůhví/kdovíjak (se zápořem)
valně (se zápořem)

7. *Hluboko pod normou*

jen, leda
pouze, toliko
jen podle jména (*znát někoho*)
mini-
sub-

8. *Částečnost*

z malé/menší části, zčásti
trochu, trošku, trošičku
kapku/kapánek
drobet/drobátko
malíčko/malinko
částečně
poněkud

do jisté míry
parciálně (-ní)
napůl, napolo, zpola, zpolovice
polo-
na-, při- (*nahluchlý, přihluchlý*)

9. *Blížkost k nedosažené horní hranici*

málem, (jen) málem že ne-, bezmála
moc/mnoho nechybělo, (jen) málo/krapet/
trochu chybělo, aby (ne)/ a +indik. nebo
kondic.
(ještě ani) nestačit, nestihnout + inf.
takřka/takřikajíc
téměř
skoro/skorem
jen/jenom/jenjen + inf.
(jen) taktak (že) + zápoř
už jen(om) + inf. (*už jen omdlít*)
už + ndk. slov. (*už bral za kliku*)
už začínat + inf.
již/již/už/už
div (že) ne-

do veľkej/značnej/hodnej miery
veľkou/značnou/hodnou mierou
pekne (-ný)
značně (-ný)
hodne (-ný)
bohvie/ktovie/neviemako (se zápořem)

len
iba
len po mene/podľa mena
mini-
sub-

z malej/menšej časti, sčasti
trochu/-a, trošku/-a, trošičku/-a
byľku/byľôčku
kúštiť/kúštiček
máličko/málinko
čiasťočne

zrnko, akomáček, máčnymáček
do istej miery, v istej miere
parciálne (-ny)
napolo (-y), spolovice
polo-
na-

bezmála
veľa nechýbalo, (len) málo chýbalo
(ešte ani) nestačit, nestihnúť + inf.
takrečeno
takmer/temer
skoro
len + inf.
len-len že + zápoř
už akurát
už + ndk. slov.
už začínat + inf.
už-už
div, že ne-

pomalu
tesně před/po
právě před/po
prakticky (řečeno) (hovor.)
fakticky (hovor.)
hned(le)

mít na krajíčku (*pláč*)
dovést + inf. (*to dovede dohnat k šílenství*)
moci (*mohl na ní oči nechat*)
jít na + subst. děj (*jde na něj spánek*)
až (*mně to bylo až líto*)

10. Blížkost nedosažené dolní hranici

steží/těžko/těžce
ledva/jedva
sotva
těsně

pomaly
tesne, celkom
právě, (až) priam
prakticky (povedané) (hovor.)
fakticky (hovor.)

čajs(i) (n á ř.)
mať za zubami/na samom kraji (*pláč*)
to vie + inf.
ísť/mať/môcť (*mohol na nej oči nechat*)
ísť na + subst. děj.
dobře ne-

(horko-)ťažko
ledva
sotva

11. Potenciálnost a eventualita

popřípadě
případně (-ný)
eventuálně (-ní)
potenciálně (-ní)
možný (*možné nebezpečí*)

popřípade
prípadne (-ný)
eventuálne (-ny)
potenciálne (-ny)
možný

12. Převaha jistých rysů

z větší/velké/valné části
převážně
většinou
spíš(e)
ponejvíc(e)

z väčšej/velkej časti
prevažne
väčšinou/poväčšine/zväčša
skôr/skorej
ponajviac

13. Zúžení okraje

přesně(ji) (řečeno)
správně(ji) (řečeno)
speciálně(ji) (řečeno)
v pravém/plném/vlastním/úzkém/užším
(slova) smyslu
skutečně (-ný)
reálně (-ný)
typicky (-ký)

presne(jšie) (povedané)
správne(jšie) (povedané)
špeciálne(jšie) (povedané)
v pravom/plnom/vlastnom/úzkom/užšom
(slova) zmysle
skutočne (-ný)
reálne (-ný)
typicky (-ký)

14. Rozšíření okraje

vlastně
v zásadě
v podstatě
princiálně
v jistém (slova) smyslu
v širokém/širším (slova) smyslu
nepřesně řečeno/vzato
přibližně řečeno/vzato
čistě technicky (řečeno)
bez ohledu/nehledě na podrobnosti/details

mutatis mutandis
jistým způsobem
za jistých podmínek
v hrubých rysech
zhruba (odhadnuto/vzato/řečeno)
úhrnem
vcelku/celkem/celkově (vzato/řečeno)

víceméně
poměrně
fakticky (hovor.)
takový (*jsou takoví milí*)
jinak (*jinak jsou prima*)
docela

15. Podobnost

hotový
úplný, úplně (jako)
podobně
analogicky
svého druhu
učiněný, skutečný
(takový) svérázný, originální
zrovna, téměř
přímou
doslova (-ně), opravdu
je to další/druhý X
A je B + gen. (*Mexiko je Mekka/Mekkou*
kaktusářů)
X je možno chápat/pokládat/považovat za Y

16. Subjektivní záruka dané míry vágnosti

zaručeně
zajisté
najisto
jistěže/jistojistě/jistotně
dozajista

vlastne
v zásade
v podstate
princiálně
v istom zmysle (slova)
v širokom/širšom zmysle (slova)
nepresne povedané
približne povedané
čisto technicky (povedané)
bez ohľadu/nehľadiac na podrobnosti/de-
tails
mutatis mutandis
istým spôsobom, na istý spôsob
za istých podmienok
v hrubých črtách
zhruba, zväčša (odhadnuté/povedané)
súhrnne
vcelku/celkove (povedané)

viac-menej
pomerne
fakticky (hovor.)
taký akýsi

hotový
úplný, úplne/celkom (ako)
podobne
analogicky
svojho druhu
ozajstný
(taký) svojský, svojrázny, originálny
takmer
priam(o), čajs(i) (nář.)
doslovne, naozaj
je to ďalší/druhý X
A je B + gen.

X je možno posudzovať/pokladať/považovať
ako/za Y

zaručene
istotne
naisto
isto/isto-iste/istotne
dozaista

(zcela) určité
svatosvatě
skálopevně
stoprocentně/na sto procent
spolehlivě
rozhodně
načisto
venkoncem (ob., zast.)
zásadně
skutečně
vskutku
opravdu
úplně
naprosto
nepochybně
nade/mimo vši/veškerou/jakoukoli pochy-
bu/pochybnost
par excellence
na slovo vzatý

(celkom) určite
svätosväte
skálopevne
stopercentne/na sto percent
spoľahlivo
rozhodne
načisto
vonkoncom
zásadne
skutočne
vskutku
naozaj
úplne, celkom

nepochybne

par excellence
naslovovzatý

17. *Subjektívni záruka dané míry vágnosti v kombinaci s negaci*

vůbec
nijak, nikterak
na žádný způsob
ani trochu, ani nápad
(ale) kde(ž), kde(ž)pak
čerta, kata
toho bohdá nebude
(být) všechno/vším, jen (*byl všechno, jen ne
hrdina*)
jakkak
ani dost málo
ani nápad
naprosto

vôbec
nijako
na nijaký spôsob
ani trochu
(ale) kde(že), kdeže by
čerta
to veru nebude
byť všetkým, len/iba

akože, a či, a vari

horkýže

18. *Subjektívni jistota*

opravdu
jistě/najisto/do(za)jista/zajisté

zřejmě
jak je vidět, očividně
zjevně
neklamně
nepopíratelně
nepochybně, bezpochyby
bez jakékoli/nejmenší/vší/veškeré
pochybnosti/pochyby

naozaj
isto/iste/istotne/naisto/dozaista/zaiste/
podistým/celkom iste
zrejme
ako vidieť, očividne, navidomoči
zjavne
neklamne
nepopierateľne
nepochybne

neomylně
nesporně, bezesporně, není sporu
nezvratně
evidentně
zaručeně
sichr (o b.)
(na) betón (o b.)
jasně

neomylné
nesporne, bezo sporu, niet sporu
nezvratne
evidentne
zaručene
zicher (istý)
(na) betón (hovor.)
jasne
neodškiepiteľne

19. Subjektivní dojem

asi
(dost) možná, (je) možno říci
třeba(s)
pravděpodobně, nejpravděpodobněji
snad
nejspíš(e)
patrně
podle všeho
myslím, míním, (po)čítám, hádám, tuším,
domnívám se
zdá se (mi), mně se zdá
nemýlím-li se
mít dojem, jako by
připadat (jak komu)
bohdá
doufám/doufejme (že)
vypadat jak(o) co/by
zdát se + adj. instr./nom. (*nemocný(m)*)
jak připadá/zdá se/jeví se (komu)
beztak, beztoho (že), bezpochyby
tak jako tak
dejme tomu
řekněme, možno říci
stejně (*stejně tam nebude*)

asi
možno, možbyť, možnože, celkom možné
azda
pravdepodobne
snáď
najskôr (asi)
vari, akiste
podľa všetkého
myslím, nazdávam sa, rátam, počítam, tuším,
mienim, domnievam sa
zdá sa (mi), vidí sa (mi)
ak sa nemýlim
mať dojem, ako keby
prichodiť (*prichodí mi ako*)
nebodaj
dúfam/dúfajme (že)
vyzerať ako
zdať sa, vidieť sa, pozdávať sa
ako sa (komu) zdá/vidí/pozdáva/javí
beztak, beztoho
aj tak, i tak, ani tak, tak či tak
dajme tomu
povedzme, možno povedať
jednako

20. Mylné zdání

zdánlivě (-vý)
jakoby, jako (kdyby)
tak řečený, takzvaný
(jen) podle jména (*být hlavou rodiny jen
podle jména*)
(jen) na papíře
říká si/říkají mu + nom.
falešný
lži-, pa-, kvazi-, krypto-, taky-, pseudo-

zdanlivo (-vý)
akoby, ako (keby)
takzvaný
(len) po mene, podľa mena
(len) na papieri
volá sa/volajú ho + nom./instr.
falošný
lži-, pa-, kvázi-, krypto-, tiež-, pseudo-

21. Neurčitost a nejistota

kdoví (kdo, kam, jestli, kolik...)

jaksi, jakýsi, jakýs takýs
nějak, nějakým způsobem
ani (*Ani nevím. Ani ne.*)

ktovie, ktohovie, ktožehovie, ktožehotamvie
(kto, kde...)

akosi, akýsi, aký-taký
nejako, dajako, dajakým spôsobom

Bibliografie

- BLACK, M.: Language and philosophy. Ithaca, N. Y., Cornell University Press 1949, s. 76.
BUNGE, M.: Treatise on basic philosophy. 2. Semantics. II. Interpretation and truth. Dordrecht—Boston, Reidel 1974, s. 147—153.
EINSTEIN, A.: Geometrie und Erfahrung. Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1921, V, s. 1.
LAKOFF, G.: Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts. In: Contemporary research in philosophical logic and linguistic semantics. Red. D. Hockney a j. Dordrecht—Boston, Reidel 1975, s. 221—271.
RUSSELL, B.: Vagueness. Australian journal of philosophy, 1923, 1, s. 6.
TONDL, L.: Problémy sémantiky. Praha, Academia 1966, s. 281—301.
ZADEH, L.: Fuzzy sets. Information and control, 8, 1965, s. 338—353.
ZADEH, L.: Quantitative fuzzy semantics. Information sciences, 3, 1971, s. 159—176.

К ЛЕКСИЧЕСКИМ СРЕДСТВАМ ВЫРАЖЕНИЯ РАЗМЫТОСТИ ПРЕДИКАТОВ В ЧЕШСКОМ И СЛОВАЦКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В статье комментируется размытость (vagueness) значения в выражениях языка, которыми реализуются предикаты; приводятся лексикальные средства эксплицитного выражения этой размытости. Важным средством повышения уровня резкости значения — введение т. н. норм интерпретации. Объясняется понятие «поля» (fringe) размытых предикатов, ширина которого является мерой размытости предиката. Отмечается, что размытость обусловлена 1. прагматическими факторами, 2. характером самых денотатов, 3. качествами языка.

В естественном языке на размытость предикатов влияет целый ряд операторов размытости (hedges). К ним принадлежат все средства т. н. эпистемической модальности и много других словообразовательных, лексических и фразеологических средств. Выбор таких лексических и словообразовательных средств, общеупотребляемых в чешском и словацком языках, дается в приложении.

Классическая двузначная логика является неподходящей для описания семантических качеств размытых предикатов. Для этой цели более выгодна логика размытых множеств (fuzzy sets). Объясняется степень принадлежности в размытом множестве и обращается внимание на логическо-семантические следствия для семантики предложений с размытыми предикатами.

Что касается семантики более сложных предикатов, составные части значения складываются по векторным принципам в окончателный результат, по которому решается определение степени принадлежности в каком-нибудь классе. Одни семантические составные части касаются дефиниторических критериев определенного предиката, другие являются первично или вторично решающими для включения в предикатом присуждаемый класс явлений. В заключении статьи демонстрируется, каким образом действуют некоторые операторы размытости на предикате с учетом отдельных типов критериев.

VERBA DANDI ET ACCIPIENDI AKO LEXIKÁLNO-SÉMANTICKÁ SKUPINA

SLAVO ONDREJOVIČ

1.0. Predmetom štúdie sú slovesá vytvárajúce relatívne uzatvorenú skupinu, známu v lingvistickej literatúre ako verba dandi et accipiendi, t. j. slovesá, ktoré — v najvšeobecnejšom určení — vyjadrujú rozmanité zmeny v posesívnych reláciách vo vzťahu ku konkrétnemu a súčasne „odcudziteľnému“ objektu. Ide o slovesá typu *kúpiť, predať, dať, dostať, požičať* a pod., ktoré už neraz boli predmetom detailnej gramatickej a sémantickej analýzy. Treba však uviesť, že dané slovesá sa skúmali zväčša izolovane, v zastúpení niekoľkých lexém, a že štúdium slovies „dávania“/„dostávania“ ako lexikálno-sémantickej skupiny je skôr výnimočné.

V snahe o postihnutie systémových vzťahov medzi prvkami (slovesnými lexémami) v systéme slovies „dávania“ a „dostávania“ postupujeme tak, že najprv sa pokúšame odhaliť spoločnú štruktúru skúmaných slovies v istom podsysteme a potom od nej prechádzame k analýze jednotlivých významov slovesných lexém. Dôležité je uviesť, že východiskovou bázou pre opis významov daných lexém sú nám tu ich denotáty, resp. triedy denotátov, čiže v tejto veci postupujeme podľa zásad tzv. denotatívnej sémantiky, ako ju vymedzujú napr. autori W. Lorenz a G. Wotjak (1977, s. 218 n.) v práci o vzťahu odrazu a významu.

Pokiaľ je nám známe, slovesá dandi et accipiendi sa systematickejšie spracúvajú iba novšie, zaujímavo napr. u E. Bendixa (1966), opisujúceho uvedené slovesá pomocou tzv. minimálnych viet, kde sa pracuje aj s údajmi o časovom priebehu v posesívnych zmenách (s údajmi o stave pred posesívnou zmenou a po nej). Materiálovo najúplnejšia je tu však najmä monografia U. Wallinovej (1978) a práca F. Daneša—Z. Hlavsú a kol. (1981). Pri výklade sa opierame najviac o tieto dve publikácie, hoci samozrejme, nie vždy sa pohybuje v intenciách ich riešení.

1.1. Pri slovesách „dávania“ a „dostávania“ je z hľadiska sémantickej analýzy dôležitý moment ich ingresívneho, resp. egresívneho charakteru, t. j. významu, že danou zmenou istá posesívna relácia vzniká alebo zaniká. Termíny ingresívny a egresívny (porov. latinské slová *ingressus* — „vstup“, *egressus* — „výstup“, „odchod“) preberáme od H. Fabriciusovej-Hansenovej (1974).

Niekedy sa posesívna zmena týka len relácie medzi osobou X (pôvodným posesorom) a objektom Z alebo osobou Y (novým posesorom) a objektom Za vtedy v tomto vzťahu nedochádza k nijakým komplikáciám. Buď sa zmenou, opisovanou danou lexémou, nejaká posesívna relácia ruší (príslušná lexéma má čisto egresívny

charakter), alebo vzniká (vtedy ide o lexému s čisto ingresívnym významom). Ak sa však danej zmeny okrem osoby *X* zúčastňuje aj ďalšia osoba *Y*, každá lexéma zachytávajúca takúto zmenu je potom súčasne ingresívna i egresívna. Vzhľadom na túto okolnosť možno všetky slovesá „dávania“ a „dostávania“ rozčleniť na štyri skupiny:

1. egresívne lexémy, napr. *stratiť*: *X (Peter) stratil Z (knihu)*; stav pred zmenou: *X má Z* — zmena — stav po zmene: *X nemá Z*;

2. ingresívne lexémy, napr. *nájsť*: *Y (Peter) našiel Z (knihu)*; stav pred zmenou: *Y nemá Z* — zmena — stav po zmene: *Y má Z*;

3. ingresívno-egresívne lexémy, napr. *obdarovať*: *X (Peter) obdaroval Y (Karola) Z (knihou) = Y (Karol) dostal od X (Petra) do daru Z (knihu)*; stav pred zmenou: *X má Z, Y nemá Z* — zmena — stav po zmene: *X nemá Z, Y má Z*; dôraz na ingresívnej zložke významu;

4. egresívno-ingresívne lexémy, napr. *odovzdať*: *X (Peter) odovzdal Y (Karolovi) Z (knihu) = Y (Karol) prijal od X (Petra) Z (knihu)*; stav pred zmenou: *X má Z, Y nemá Z* — zmena — stav po zmene: *X nemá Z, Y má Z*; dôraz na egresívnej zložke významu.

1.2. Verba dandi et accipiendi označujú vo väčšine prípadov zmeny vzťahov medzi osobami vzhľadom na nejaký konkrétny objekt. Sú to zmeny, ktoré sa odohrávajú medzi časovým bodom T_1 , kde *Z* stojí vo vzťahu k *X* a T_2 , v ktorom *Z* je vo vzťahu k *Y*. Napr. zmenu, ktorú vyjadrujú slovesá *dať/vziať*, možno zachytiť pomocou schémy T_1 : *X má Z, Y nemá Z* — zmena — T_2 : *X nemá Z, Y má Z*. Slovesá *dať* a *vziať* zaznamenávajú takto jedinú zmenu, pri ktorej objekt *Z* prechádza od osoby *X* k osobe *Y*. Avšak medzi konštrukciami s týmito lexémami je rozdiel, a to taký, že vždy iný účastník sa podáva ako kauzátor zmeny. Pri lexéme *dať* je ním pôvodný posesor (*X*), pri lexéme *vziať* (*si*) zasa posesor nový (*Y*). Stav pred zmenou (T_1) má charakter presupozície, stav po zmene (T_2) charakter implikácie. Niektoré lexémy poukazujú len na stav po zmene (napr. *stratiť, nájsť*). Z hľadiska lexémy *stratiť* nie je pritom relevantné, či stratená vec sa neskoršie nájde a podobne ani pri lexéme *nájsť* nie je dôležité zasa to, že v danom prípade, ak niekto niečo našiel, niekto iný to musel stratiť.

Slovesné lexémy *nájsť* a *stratiť* sú zaujímavé aj z iného pohľadu. Ich významy neimplikujú troch účastníkov, ako to spravidla býva pri slovesách „dávania“ a „dostávania“, a niet tu ani kauzátora (účastníka, ktorý zmenu spôsobil). Inštruktívne je porovnať v tejto súvislosti lexému *stratiť* s lexémou *odhodiť*. V oboch prípadoch sú prítomní len dvaja účastníci (pôvodný posesor a objekt), lenže na rozdiel od slovesa *stratiť* v štruktúre lexémy *odhodiť* je kauzátor jasne určený: je ním pôvodný posesor. Obe lexémy *stratiť* i *odhodiť* označujú len egresívnu zmenu (zrušenie posesívneho vzťahu; to, že stratené i odhodené môže niekto nájsť, tu znovu nie je relevantné).

Zaujímavé ďalej sú aj lexémy *nechať si*, resp. *ponechať si*, ktoré reprezentujú

významy „nezmeny posesívneho vzťahu“ (tieto významy sa v *SSJ* nezaznamenávajú). Zmenu vzťahu zachytávajú ich negatívne formy *nenechať si/neponechať si*.

1.3 Pri opise sloviess vyjadrujúcej zmeny posesívnych vzťahov je dôležité rozlišovať vzťah dispozície od vlastníckeho vzťahu. Hoci disponovanie a vlastníctvo sa navzájom nevyklučujú (s vlastníctvom možno aj disponovať), pri viacerých lexémach je táto precizácia relevantná. Zmenu vo vlastníctve objektu označujeme symbolom (+ OBLIG), ak sa zmena nedotýka vlastníckych vzťahov, používame (– OBLIG) a symbol (\pm OBLIG) znamená to, že tu ide o zmenu v danom ohľade nešpecifikovanú (napr. pri slovese *dať*). Tieto relácie možno ďalej špecifikovať sémou (\pm PRIAMO), ktorou sa udáva, či sa zmena dosahuje priamou cestou, lebo môže tu byť aj prostredník (najčastejšie pošta, napr. pri *poslať, doručiť*). Špecifikujúcimi sémami sú ďalej komponenty (+ NEZÁKONNE), napr. pri lexéme *ukradnúť*, (+ NÁSILÍM), napr. pri *ozbijať*, séma (+ TAJNE), ktorou sa naznačuje, že ide o zmenu, ktorú nikto okrem kauzátora a akceptora nespozoroval (napr. *podstrčiť*). Pracujeme aj so sémou (+ ZA PENIAZE) pri lexémach, kde sú v hre peniaze (tak je to napr. pri slovese *kúpiť*), na rozdiel napr. od lexémy *požičať*, pri ktorej zmena prebieha bez peňazí (– ZA PENIAZE). Niektoré lexémy, napr. *prenajať si*, označujú zasa zmeny, ktorých platnosť je časovo limitovaná (+ LIMIT-TEMP), kým platnosť iných je časovo neohraničená, napr. *kupovať* (– LIMIT-TEMP). Ojedinele sa vyskytujú aj lexémy, ktoré označujú zmeny uskutočnené proti vôli nového posesora, napr. *vnútiť* (+ PROTI VÔLI Y) alebo proti vôli pôvodného posesora, napr. *vyrvať* (+ PROTI VÔLI X).

1.4. Slovesá „dávania“ a „dostávania“ tu analyzujeme iba v istom výbere. Niektoré z nich, ale aj viaceré ďalšie ich synonymá, sa nájdu napr. u J. Oravca (1967, s. 160–161) medzi slovesami s dvoma predmetmi alebo v 2. zväzku *Českého slovníka věcného a synonymického* (1974) medzi slovesami označujúcimi „činnosť vzťahujúcu sa k predmetu“ (s. 294 n.). Keďže ide o slovesá z veľkej časti patriace do centra slovnej zásoby, pomenúvajúce jedny z najdôležitejších ľudských činností, nebadáť v tejto skupine výraznejší sémantický pohyb. Skôr ojedinele možno zaznamenať, že lexéma *poručiť* vo význame „zanechať testamentom dedičstvo“ je postupne vytláčaná lexémou *odkázat* (porov. Ondrejovič, 1982 b) alebo že na rozdiel od staršieho stavu, keď slovesá *najať* a *najať si* mali zrejme naozaj len ingresívny význam a *prenajať* len význam egresívny (tento stav antikvuje J. Ferencík, 1982), novšie sa k slovesu *prenajať* prítvoril reflexívny variant *prenajať si* a vzťahy v opozíciách *najať*—*najať si* a *prenajať*—*prenajať si* sa veľmi priblížili vzťahom, aké sú vnútri dvojice *požičať*—*požičať si* so všetkými dôsledkami, ktoré z toho vyplývajú (Ondrejovič, 1982 c).

K slovesám dandi et accipiendi nezaraďujeme lexémy typu *priniesť, priviezt'* a pod., lebo pri nich ide v prvom rade o zmenu v lokalizácii predmetu a len v pozadí sa tu zaznačuje zmena v posesívnom vzťahu. Pri slovesách „dávania“ a „dostávania“ je to totiž naopak. Aj zmeny v posesii často predpokladajú súčasnú zmenu v lokalizácii

objektu, ale tá býva zväčša zastretá. Či objekt pri posesívnej zmene mení s novým posesorom aj miesto, to závisí od povahy objektu. Ak niekto predáva napr. dom, zmena v lokácii nemôže nastať (porov. aj Daneš—Hlavsa a kol., 1981, s. 128).

2.0. Slovesá „dávania“ a „dostávania“ podľa toho, koľko ktorá lexéma vo svojej významovej štruktúre implikuje účastníkov a podľa toho, či je medzi nimi aj kauzátor (interný alebo externý), možno rozčleniť do deviatich skupín:

a) slovesá implikujúce troch účastníkov, z ktorých ani jeden nie je kauzátor opisovaného deja — *X, Y, Z*, kauzátor \emptyset : *nadobudnúť si, prísť (pri niekom o niečo)*;

b) slovesá implikujúce dvoch účastníkov bez kauzátora — *X, Z; Y, Z*, kauzátor \emptyset : *stratiť, nájsť*;

c) slovesá implikujúce troch účastníkov s pôvodným posesorom ako kauzátorom — *X, Y, Z*, kauzátor *X*: *dať, vrátiť, odovzdať, dostať, venovať, vnútiť, nanútiť, podstrčiť, rozdeliť, vydeliť, darovať, obdarovať, poslať, doručiť, zanechať, zdediť, odkázať*;

d) slovesá implikujúce troch účastníkov s novým posesorom ako kauzátorom — *X, Y, Z*, kauzátor *Y*: *vziať (si), zobrať (si), odňať, odobrať, vytrhnúť, pripraviť, vyrvať, ukradnúť, okradnúť, orabovať, olúpiť, ozbijať, obrať, vykradnúť, vylúpiť, vyrabovať, vyvlastniť, zabaviť, zhabať*;

e) slovesá implikujúce dvoch účastníkov s pôvodným posesorom ako kauzátorom — *X, Y*, kauzátor *X*: *odložiť, založiť, odhodiť, zbaviť sa, utraťiť*;

f) slovesá implikujúce dvoch účastníkov s novým posesorom ako kauzátorom — *X, Y*, kauzátor *Y*: *zmocniť sa, privlastniť si, prisvojiť si*;

g) slovesá implikujúce troch účastníkov s pôvodným i novým posesorom ako kauzátormi — *X, Y, Z*, kauzátor *X*, kauzátor *Y*: *priať*;

h) slovesá implikujúce troch účastníkov s novým posesorom ako kauzátorom a súčasne s externým kauzátorom — *X, Y, Z*, kauzátor *Y*, kauzátor *W*: *obstarať (si), zadovážiť (si), zohnať si (za)opatriť (si)*;

i) slovesá implikujúce troch účastníkov s pôvodným posesorom ako kauzátorom a súčasne troch účastníkov s novým posesorom ako kauzátorom — *X, Y, Z*, kauzátor *X* a *Y*, *X, Z*, kauzátor *Y*: *kupovať, predávať, požičať, požičať si, najat', najat' si, prenajať, prenajať si, vymeniť si*.

2.1. Pri štúdiu sloviac vyjadrujúcich zmeny v posesívnych reláciách treba ďalej skúmať aj to, či tieto lexémy stoja s niektorým iným slovesom v konverznom vzťahu (či vytvárajú svojho druhu synonymnú dvojicu). Možno totiž zistiť, že niektoré dvojice so slovesami „dávania“ a „dostávania“ sú obsahovo totožné a líšia sa navzájom iba tým, ktorý z účastníkov obsadí prominentnú pozíciu, prípadne tým, či sa daným slovesom vyjadruje ingresívne alebo egresívne vyznievajúca zmena, kým pri iných dvojičkách sa dajú odhaliť väčšie alebo menšie sémantické diferencie; medzi členmi uvedených dvojíc ide o tzv. kvázikonverzný (neúplný konverzný) vzťah. Viaceré z uvedených sloviac však nijakú podobnú opozíciu nevytvárajú.

3.0. Po tejto časti možno prejsť ku komentovaniu niektorých lexém, ktorých

významovú štruktúru spolu s presupozičnými a implikačnými stavmi zachytáva priložená tabuľka.

3.1. Hoci do prvej skupiny patria lexémy skôr okrajovejšie, zaujímavé sú tým, že implikujú troch účastníkov, z ktorých ani jeden nie je kauzátor:

(1) *Jakub si nadobudol u majstra dvoje šiat.* (Zúbek)

(2) *Majster prišiel pri Jakobovi o dvoje šiat.*

Na prvý pohľad tu ide o slovesá v obsahovo totožných výpovediach, ktoré sa líšia len ingresívnym alebo egresívnym charakterom, resp. tým, že opisovaná udalosť sa podáva vždy z hľadiska iného účastníka. Synonymnosť daných konštrukcií možno preveriť napr. testom s negáciou druhej vety:

(3) * *Jakub si nadobudol u majstra dvoje šiat, ale majste o ne [pri Jakobovi] neprišiel.*

(4) *Majster prišiel pri Jakobovi o dvoje šiat, ale Jakub si tie šaty nenadobudol.*

Ako vidieť, iba konštrukcia (3) je sémanticky neprijateľná. Vetami (4) a teda aj (2) sa totiž môže vyjadriť situácia, že Jakub pripravil majstra o šaty tým, že ich zničil, t. j. niečo celkom iné, ako čo opisuje veta (1). Uvedené vety stoja teda len v kvázikonverznom (neúplnom konverznom) vzťahu. Nevyplyývajú navzájom zo seba a nie sú teda ani synonymné.

3.2. Lexémou *stratiť* z druhej skupiny sa vyjadruje len stav po zmene, t. j. zrušenie posesívnej relácie bez ohľadu na jej vznik. Ani tu niet kauzátora, hoci pôvodný posesor sa uvádza. Pôvodný posesor v danom prípade nie je kauzátorom, lebo si stratu spôsobil nevedomene, neúmyselne (porov. aj výklad príslušného hesla v *SSJ*, 4., s. 276).

Okrem lexémy *stratiť* možno danú situáciu vyjadriť aj pomocou lexémy v reflexívnom tvare *stratiť sa*, ako na to poukazujú vety (5) a (6):

(5) *Stratil som peňaženku.*

(6) *Stratila sa mi peňaženka.*

Vo vete (5) sa do ohniska (fóku) dostáva pôvodný majiteľ, kým vo vete (6) zasa objekt, na základe čoho by sa mohlo uvažovať, či vetou (6) sa nevyjadruje menšia zodpovednosť pôvodného posesora za stratu peňaženky než vetou (5). Nepodarilo sa tu však odhaliť nijakú sémantickú dištinkciu. Opäť tu zrejme ide len o rozdiel v spôsobe podania toho istého vecného obsahu. Nepochybne iný je však pomer medzi vetami (7) a (8), lebo kým vetu (7) možno parafrázovať pomocou konštrukcie (9), veta (8) má celkom iný význam, ako ukazuje jej parafráza (10):

(7) *Našiel som peňaženku.*

(8) *Našla sa mi peňaženka.*

(9) *Našiel som niečiu peňaženku.*

(10) *Nieкто našiel moju peňaženku.**

Aj prostredníctvom lexémy *nájsť sa* vyjadruje len stav po zmene, ale na rozdiel od lexémy *stratiť* opisuje sa ňou vzniknutá relácia. Ako ukazuje veta (12), možno si predstaviť aj situáciu, keď niekto nachádza nejakú vec nie mimovoľne, ale toto nájdenie (vznik posesívneho vzťahu medzi danou osobou a objektom) je výsledkom istého úsilia (porov. aj *SSJ*, 2., s. 244). No ani v takomto prípade nemožno účastníkov v podmetovej pozícii (*Petrovi*) pripisovať rolu kauzátora deja:

Slovesá	Stav pred zmenou	Stav po zmene	OBLIG	INGR	EGR
(1) <i>nadobudnúť</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní Z X nemá, nevlastní Z	+	++	+
(2) <i>prísť</i> <i>o niečo</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní Z al. nemá, nevlastní Z, X nemá, nevlastní Z	+	+	++
(3) <i>nájsť</i>	Y nemá Z	Y má Z		+	-
(4) <i>stratiť</i>	X má Z	X nemá Z		-	+
(5) <i>dať</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	±	+	+
(6) <i>odovzdať</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	±	+	+
(7) <i>vrátiť</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	+	+	+
(8) <i>prevziať</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	±	++	+
(9) <i> podať</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	-	+	++
(10) <i>venovať</i>	X má, vlastní Z, Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní Z, X nemá, nevlastní Z	+	+	++
(11) <i>dostať</i>	X má, vlastní Z, Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní Z, X nemá, nevlastní Z	+	++	+
(12) <i>vnútiť,</i> <i>nanútiť</i>	X má, vlastní Z, Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní Z, X nemá, nevlastní Z	+	++	+
(13) <i>podstrčiť</i>	X má vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní Z X nemá, nevlastní Z	+	++	+
(14) <i>rozdeliť</i>	X má Z, Y nemá Z	X má Z aj Y má Z	+	+	±
(15) <i>odložiť</i>	X má Z	X nemá Z		-	+
(16) <i>odhodiť</i>	X má Z	X nemá Z		-	+
(17) <i>založiť</i>	X má, vlastní Z	X nemá, nevlastní Z, Z sa nachádza u Y	(+)	-	+
(18) <i>darovať</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní Z X nemá, nevlastní Z	+	+	++
(19) <i>obdarovať</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní Z X nemá, nevlastní Z	+	++	+
(20) <i>zdediť</i>	X má, vlastní Z Y nevlastní Z	Y má, vlastní Z lebo X nie je	+	++	?

PRIAMO	ZA PEN	LIMIT-T	PROTI VÓLI Y	PROTI VÓLI X	DOPLŇ. SÉMY	CAUS	ARG	CONV
	-	-	-	-		∅	3	quasi
	-	-				∅	3	quasi
						∅	2	-
						∅	2	-
	-	±	-	-		X	3	+
+	-	-	-			X	3	+
+	-					X	3	-
+	-					YX	3	+
+	-	±				X	3	+
±	-	-				X	3	-
b	-	±				X	3	+
±	±	-	+	-	+NÁSILÍM	X	3	-
+	-	-	-	-	+TAJNE	X	3	-
					VIAC AKCEPTOROV	X	3	-
					-PRUDKO	X	2	-
					+PRUDKO	X	2	-
	+	+				X	2	-
±	-	-				X	3	+
±	-	-				X	3	+
-		-			+SMRŤ X	(X)	3	quasi

(21) <i>zanechať</i>	X má, vlastní Z Y nevlastní Z	(živý) Y má, vlastní Z lebo X nie je (živý) al. je ďaleko vzdialený a nemá, nevlastní Z	+	+	++
(22) <i>odkázať</i>	X má, vlastní Z Y nevlastní Z	Y má, vlastní Z, lebo X nie je (živý)	+	+	++
(23) <i>poslať</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	±	++	+
(24) <i>doručiť</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	±	++	+
(25) <i>vziať</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	±	-	+
(26) <i>vziať si</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	±	++	+
(27) <i>odňať</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	+	+	++
(28) <i>zmocniť sa</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	+	++	+
(29) <i>vytrhnúť</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	±	+	++
(30) <i>vyrvať</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	±	+	++
(31) <i>pripraviť o niečo</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní Z al. nemá, nevlastní Z, X nemá, nevlastní Z	±	(+)	++
(32) <i>vymámiť</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	+	++	+
(33) <i>zbaviť</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y al. niekto iný má Z, X nemá Z	+	-	+
(34) <i>zbaviť sa</i>	X má Z	X nemá Z	+	(+)	++
(35) <i>ukradnúť</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní Z (?), X nemá, nevlastní Z	(+)	++	+
(36) <i>okradnúť</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní (?) Z, X nemá, nevlastní Z	(+)	++	++
(37) <i>orabovať olúpiť, ozbijať, obrat'</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní (?) Z, X nemá, nevlastní Z	(+)	+	++
(38) <i>zhabať</i>	X má, vlastní Z	X nemá, nevlastní Z	+	+	++
(39) <i>zabaviť</i>	X má, vlastní Z	X nemá, nevlastní Z	+	+	++
(40) <i>vyvlastniť</i>	X má, vlastní Z	X nemá, nevlastní Z	+	+	++
(41) <i>privlastniť si, prisvo- jiť si</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní Z X nemá, nevlastní Z	+	++	+

-		-		+ SMRŤ AL. VZDIALENIE SA X	(X)	3	quasi
-		-		+ SMRŤ X + TESTAMENT	(X)	3	quasi
-				+ PROSTRED- NÍK	X	3	quasi
-				+ PROSTRED- NÍK	X	3/4	-
+	±	±	±		Y	3	+
+	±	±	±		Y	3	-
+	-	±	+		Y	3	-
±	-		+		Y	3	-
+			+	+ PRUDKO	Y	3	-
+			+	- PRUDKO	Y	3	-
±			+		Y	3	+
			T ₁ = +		Y	3	-
			T ₂ = -		Y	3	-
					Y	2	-
+			+	+ NEZÁKONNE	Y	3	+
+			+	+ NEZÁKONNE	Y	3	+
+			+	+ NEZÁKONNE + NÁSILÍM	Y	3	-
			+	Y = štát	Y	3	-
			+	Y = ofic. osoba	Y	3	-
			+	Y = štát	Y	3	-
	-		+		Y	3	-

(42) <i>(za)obstarať</i> <i>zadovážiť,</i> <i>zohnať</i>	W má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní Z W nemá, nevlastní Z	+	++	+
(43) <i>prijať</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	+	++	+
(44) <i>kúpiť</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní Z X nemá, nevlastní Z	+	++	+
(45) <i>predať</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, vlastní Z X nemá, nevlastní Z	+	+	++
(46) <i>požičať</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, nevlastní Z, X nemá, vlastní Z	-	+	++
(47) <i>požičať si</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, nevlastní Z, X nemá, vlastní Z	-	++	+
(48) <i>najať</i> <i>prenajať</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, nevlastní Z, X nemá, vlastní Z	-	+	±
(49) <i>najať si</i> <i>prenajať si</i>	X má, vlastní Z Y nemá, nevlastní Z	Y má, nevlastní Z, X nemá, vlastní Z	-	++	+
(50) <i>vymeniť</i>	X má Z, Y nemá Z	Y má Z, X nemá Z	+	++	++

(11) *Peter našiel peňaženku.*

(12) *Po celodennom úpornom hľadaní Peter nakoniec našiel peňaženku.*

3.3. Základnou lexémou v tretej skupine je sloveso *dať*, ktoré akcentuje egresívny význam a nemá nijaké doplňujúce sémy. V prípade, že by sa neutrálna hodnota sémy (\pm OBLIG) pri lexéme *dať* upravila na jej kladnú hodnotu (+ OBLIG), vznikla by lexéma *darovať* (pri ktorej sa nový posesor stáva aj novým vlastníkom) a záporná hodnota tejto sémy (- OBLIG) by viedla zasa k významu *podať* (nový posesor tu obligatórne nie je novým vlastníkom):

(13) *Peter dal Kataríne knihu.*

(14) *Peter dal/daroval Kataríne knihu.*

(15) *Peter dal/podal Kataríne knihu.*

U. Wallinová (1978, s. 61) v tejto súvislosti poznamenáva, že sama lexéma *podať* neopisuje zmenu posesívnej relácie. Zachytáva podľa nej len prvú jej fázu a ak sa má vyjadriť úplná zmena posesívnej relácie, musí sa doplniť slovesami *prijať*,

-	±	±			W	4	-
±		±			XY	3	+
+	+	-	-	-	Y	3	+
+	+	-	-	-	X	3	+
+	-	+	-	-	Y	3	+
+	-	+	-	-	X	3	+
+	+	+	-	-	X	3	+
+	+	+	-	-	Y	3	+
	-	±	-	-	XY	4	+

prípadne *zobrať*, *vziať* a pod. Inými slovami, to, že Z prechádza z posesie osoby X do posesie osoby Y, predpokladá podľa presvedčenia U. Wallinovej dva akty: *X podáva Y-ovi Z + Y berie do ruky/rúk Z*. V skutočnosti však *podat'* môže mať význam nielen „priblížiť na dosah ruky“, ale aj „dať do ruky“ (porov. *SSJ*, 3., s. 121), čiže možno ňou nepochybne opísať jeden typ úplnej zmeny v posesívnych reláciách.

Pri lexéme *vrátiť* ide o znovunastolenie posesívneho vzťahu, ktorý platil pred zmenou (napr. pred požičaním), predchádzajúcou pred vlastnou zmenou opisovanou slovesom *vrátiť* (podrobnejšie Ondrejovič, 1982 d, s. 344—345).

3.4. Z lexém, ktoré do fókusu stavajú akceptora, je najtypickejšia slovesná lexéma *dostať*. Kausátorom je tu predchádzajúci posesor, pričom ide o lexému s ingresívno-egresívnym významom, t. j. so zdôraznením ingresívnej zložky významu. To isté možno povedať aj o lexémach *priať* a *vziať si*:

(16) *Peter dostal od strýka knihu.*

(17) *Peter prijal od strýka knihu.*

(18) *Peter si vzal od strýka knihu.*

Vo vetách (16), (17) a (18) sa slovesá zreteľne líšia čo do akčnosti a vyjadrujú trojaký možný postoj akceptora k objektu. Od „najpasívnejšieho“ v prvej vete (akceptor nadobúda objekt či už do vlastníctva alebo na disponovanie celkom bez

svojho pričinenia), v ďalšej sa o to „pričičňuje“ aspoň pozitívnym postojom k ponúkanému alebo dávanému objektu, kým v poslednej vete sa opisuje posesívna zmena, pri ktorej isté úsilie vyvíja aj akceptor (porov. aj imperatívne formy daných slovies: **Dostaň knihu! Prijmi knihu! Vezmi si knihu!*). S rôznym stupňom aktívnosti akceptora súvisí aj okolnosť, že každé z uvedených slovies sa zaraďuje do inej skupiny. Sloveso *dostať* sa zaraďuje do skupiny lexém vyjadrujúcich dej, ktorého kauzátorom je pôvodný posesor, sloveso *priať* vytvára osobitnú skupinu, lebo je jedinou lexémou s dejom spôsobovaným pôvodným aj novým vlastníkom a sloveso *vziať si* patrí do skupiny lexém vyjadrujúcich dej, ktorého pôvodcom je nový posesor.

3.5. Lexémy *vnútiť* a *nanútiť*, ktoré patria tiež ešte do tretej skupiny, sú charakteristické tým, že zmena, ktorú vyjadrujú, sa dosahuje viac alebo menej proti vôli akceptora (porov. aj *SSJ*, 2., s. 259). Je to zmena podávaná agresívne, súvisiaca s prekonávaním istého odporu:

(19) *Vetešník vnútil/nanútil Petrovi starý dáždnik.*

3.6. Zaujímavé sú tu ďalej aj slovesá *darovať* a *obdarovať*. Slovesná lexéma *darovať* sa, ako sme už uviedli, odlišuje sa od lexémy *dať* sémou (+ OBLIG), t. j. tým, že nový posesor sa stáva obligatórne aj vlastníkom danej veci. Na to, že lexémy *darovať* a *obdarovať* nemusia mať vždy rovnaký význam, ukazujú vety (20) a (21), z ktorých druhá je zrejme sémanticky neprijateľná. Ide o to, že sloveso *obdarovať* v danom význame možno parafrázovať ako „urobiť niekoho posesorom niečoho bez toho, aby kauzátor prestal byť posesorom danej veci“, čiže vlastne tu ani nejde o zmenu v posesii. Lexéma *darovať* nie je schopná vyjadriť tento význam (porov. 21). Sloveso *obdarovať* má naproti tomu, ako vidieť aj z príkladu (22), vo všeobecnosti väčší sklon k posunom svojho významu než sloveso *darovať*:

(20) *Obdarovala ho šiestimi krásnymi dietkami.* (tlač)

(21) **Darovala mu šesť krásnych dietok.*

(22) *Obdaril kolegu zauchom.* (Timrava) = *Dal kolegovi zaucho*

≠ **Daroval kolegovi zaucho*

3.7. Slovesá *zdediť*, *odkázať* a *zanechať* vyjadrujú v základe situáciu, v ktorej istý objekt *Z* prechádza z vlastníctva osoby *X* do vlastníctva osoby *Y* v dôsledku toho, že *X* už nie je (medzi živými). Sú však medzi nimi jemné sémantické odlišnosti, na ktoré sme poukázali v osobitnom článku (Ondrejovič, 1982 c). Vety (23), (24) a (25) skutočne nemajú rovnaké pravdivostné podmienky, lebo kým pri vete (23) sa nevyhnutne predpokladá smrť otca, nie je to podmienka pri vete (24) — je použiteľná aj v prípade, že otec niekam natrvalo odcestoval —, pričom veta (25) je založená na predpoklade nevyhnutnej existencie testamentu, čím sa odlišuje od vety (24) a čiastočne aj od vety (23):

(23) *Syn zdedil po otcovi dom.*

(24) *Otec zanechal synovi dom.*

(25) *Otec odkázal synovi dom.*

3.8. Trochu výnimočná je lexéma *poslať*, lebo opisuje zmenu, ktorá je výsledkom dvoch krokov. Stav „X má Z“ sa ruší tým, že X zverí Z prostredníkovi (zvyčajne pošte). Stav „Y má Z“ vzniká však až vtedy, keď Z dostáva do rúk Y. Istý čas neplatí teda ani jeden ani druhý stav. Kauzátor len vyvolal zrušenie posesívnej relácie medzi sebou samým a objektom, ale nemá už pod kontrolou to, či nová, ním zamýšľaná relácia, vznikla. Ináč je to s lexémou *doručiť*. Vo vetách s týmto slovesom sa kauzátor nemôže spomenúť, len sa predpokladá, ale daná lexéma zahrnuje prostredkovateľa :

(26) *Katarína poslala (po Petrovi) list Karolovi.*

(27) *Peter doručil (*od Kataríny) list Karolovi.*

4.0. Štvrtá skupina zahŕňa slovesá s významom implikujúcim troch účastníkov, medzi ktorými ako kauzátor funguje nový posesor (porov. napr. slovesá *vziať si* a *vziať*):

(28) *Peter si vzal od Karola jablko.*

(29) *Peter vzal Karolovi jablko.*

(29a) *Peter ukradol Karolovi jablko.*

(29b) *Peter kúpil Karolovi jablko.*

Vo vete (28) je v popredí to, že *Peter* sa stal posesorom označeného objektu, kým veta (29) zdôrazňuje zasa predovšetkým fakt, že pôvodný posesor (*Karol*) prestal ním byť. Ide tu teda o rozdiel medzi ingresívnou a egresívnou akcentuáciou, pričom len veta (29) má aj ďalšie, veľmi odlišné „čítania“ — (29a) a (29b).

4.1. Pri lexémach *odňať*, *odobrať* sa zdôrazňuje zrušenie pôvodnej posesívnej relácie, preto pôvodný posesor sa vo vetách s týmito slovesami musí vždy spomenúť :

(30) **Odňal/odobral som peniaze.*

(31) *Odňal/odobral som mu peniaze.*

(32) *Hliadka VB mu odobrala vodičský preukaz.*

4:2. Zmena opisovaná lexémami *odobrať*, *odňať* sa dosahuje proti vôli pôvodného posesora, lebo je preň nepriaznivá, ale v zásade bez násilia. Pri lexémach *vyrvať*, *vytrhnúť* ide okrem toho aj o násilie proti pôvodnému posesorovi, preto musí byť vo výpovedi s danými slovesami tiež explicitne prítomný. Slovesá *ukradnúť*, *okradnúť*, *vykradnúť*, *vyrabovať*, *orabovať*, *vyľúpiť*, *olúpiť*, *ozbijať*, *obrať* označujú, že tu ide o nezákonnú činnosť proti osobe alebo inštitúcii, ich význam obsahuje sému (+NEZÁKONNE). Vtedy, keď sa neuvádza zdroj (33), akcentuje sa vznik posesívnej relácie medzi kauzátorom a objektom. Vetou (34) sa vyjadruje naproti tomu súčasne zrušenie i vznik relácie :

(33) *Ukradol som peňaženku.*

(34) *Ukradol som mu peňaženku.*

K lexéme *ukradnúť* s obligatónym objektom je v korelačnom vzťahu sloveso *okradnúť*, pri ktorom sa možno zaobiť aj bez uvedenia objektu: **Ukradol mi/Okradol ma*. Pri slovesách *ozbijať*, *orabovať*, *olúpiť* ide o násilie proti zdroju, ktorý preto vo vetách s danými slovesami musí byť explicitne vyjadrený: **Zlodeji ozbíjali, orabovali, olúpili, okradli*.

4.3. Takisto ďalej aj pri slovesách *zabaviť*, *zhabať* a *vyvlastniť* musí byť predchádzajúci vlastník vyjadrený, pričom kauzátor sa spomenúť nemusí:

(35) *Peter bol vyvlastnený.*

(36) *Tú knihu mi zabavili.*

(37) *Zhabali mu prohibívnu literatúru.*

Kauzátorom pri daných lexémach môže byť len štátna inštitúcia alebo jej zástupcovia. Rozdiel medzi slovesom *zabaviť* na jednej strane a *vyvlastniť*, *zhabať* na strane druhej spočíva v tom, že posledné dve lexémy opisujú obligatórnu zmenu, kým sloveso *zabaviť* zrejme nie (porov. 38):

(38) *Tú knihu mi colník zabavil, ale o dva týždne som ju mal doma na stole.* (tlač)

5.0 V piatej skupine sa nachádzajú lexémy, ktoré označujú, že kauzátor spôsobuje, že medzi ním a objektom sa prerušil kontakt. V prípade (42) však v popredí nie je ani tak prerušený kontakt, ako skôr význam, že medzi kauzátorom a objektom sa utvoril istý „odstup“ (Wallinová, 1978, s. 74). Rozdiel medzi slovesami vo vetách (39) a (40) možno opísať pomocou sémy (\pm PRUDKO). Sloveso *založiť* (dať, odovzdať do záložne) vyjadruje síce zmenu, keď objekt prechádza k inému posesorovi, ale ten sa iba predpokladá a vo výpovedi sa nemôže spomenúť:

(39) *Peter odložil knihu.*

(40) *Peter odhodil knihu.*

(41) *Peter založil kabát.*

(42) *Peter (si) odložil 1000 korún.*

6.0. Z troch lexém, ktoré zaraďujeme do ďalšej, šiestej skupiny, *privlastniť si*, *zmocniť sa* a *prisvojiť si*, pripisuje SSJ (3., s. 614; 5., s. 650) význam (+ PROTIZÁKONNE) len prvým dvom, čím sa ony posúvajú blízko k lexéme *ozbijať*. Na rozdiel od konštrukcií s touto lexémou sa tu však vo výpovedi nemôže objaviť predchádzajúci vlastník. Ide tu teda tiež, podobne ako pri lexémach druhej a piatej skupiny, o redukovanú štruktúru s dvoma účastníkmi:

(43) **Zmocnil sa od predavača knihy.*

(44) **Privlastnil si od predavača knihy.*

(45) **Prisvojil si od predavača knihy.*

7.0. Ôsma skupina sa vydeľuje na základe toho, že dané slovesá vyjadrujú posesívnu zmenu, ktorú primárne spôsobuje externý kauzátor:

(46) *Karol zadovážil Petrovi (od známeho) náhradnú súčiastku.*

Treba však spomenúť aj prípady, keď kauzátorom je sám akceptor, čo sa signalizuje reflexívnymi lexémami:

(47) *Peter si zadovážil, zaobstaral, zohnal knihy od Karola.*

Štruktúra týchto lexém sa v porovnaní s ich nereflexívnymi korelátmi zásadne

* Ide tu podľa všetkého o dôsledok pravidla, že synonymné konštrukcie s nereflexívnymi a reflexívnymi tvarmi sloviess sa vytvárajú len v prípade, že predikáty obsahujú sému „mimovoľnosti“, ale aj „negatívneho dôsledku“ (Grepš, 1978, s. 276), porov. napr. *Zašpinili sa mi topánky.* = *Zašpinil som si topánky.*, *Rozbili sa mi okuliare* = *Rozbil som si okuliare* pri nepripustnosti spojenia **Očistili sa mi topánky.* ≠ *Očistil som si topánky.* Tejto podmienke vyhovuje iba sloveso *stratiť* a už nie sloveso *nájsť*.

nemení. Nevystupuje tu už síce externý kauzátor, lebo kauzátorom je sám akceptor, ale významovú štruktúru týchto sloviess možno zapísať aj takto: Y spôsobuje, že Y dostáva od X-a Z (porov. Wallinová, 1978).

8.0. Niet pochyb, že najkomplikovanejšie, a teda aj najzaujímavejšie sú vzťahy medzi lexémami, ktoré zahŕňa naša deviata skupina, o čom svedčí aj to, že práve o nich sa nazhromaždila najbohatšia literatúra. Týmito slovesami sa tu nebudeme zaoberať, lebo sme sa im podrobne venovali na iných miestach, dvojici *kupovať* — *predávať* (1982 a; 1984 a), *požičať* — *požičať si* (1982 d), *najať* — *najať si*, *prenajať* — *prenajať si* (1984 b). Uvedieme aspoň to, že špecifickosť lexém tejto skupiny spočíva v tom, že opisujú situáciu s dvoma aktívnymi účastníkmi, ale iba jeden sa podáva ako kauzátor. A to ten, ktorého tematizácia vyplýva z kontextu, resp. konsituácie alebo s ktorým „empatizuje“ hovoriaci (k termínu porov. Kuno, 1976), z hľadiska ktorého podáva dej. Štruktúra sloviess „dávania“ a „dostávania“ sa v úplnosti zachytáva v priloženej tabuľke, v ktorej okrem symbolov vysvetlených v texte používame skratky CAUS — kauzátor, ARG — počet účastníkov implikovaných významom daného slovesa, CONV — konverzia, QUASICONV — kvázikonverzia, + + zdôraznenie ingresívneho alebo egresívneho aspektu lexémy, NEZÁK — nezákonne, ZA PEN — za peniaze.

Ako vidieť, slovesá s významom dávania a dostávania vytvárajú systém s výraznou štruktúrou. Nie všetky vzťahy sú tu však jasné. V náčrte tohto systému bolo treba abstrahovať od takých skutočností, ako napr. že predavač nie je vlastníkom tovaru, ktorý predáva, alebo že *darovať*, *predať*, *požičať*, *podstrčiť*, *vnútiť* atď. možno aj ukradnutú vec, čiže v objektívnej realite osoba X, od ktorej prechádza objekt Z, nemusí byť (právne) v stave pred zmenou vlastníkom tejto veci. Ale tieto okolnosti sa v jazyku (vo význame príslušných lexém) ani neodrážajú. Domnievame sa, že aj u J. Katza (1972) sa v presupozícii sloviess *kupovať/predávať* celkom neodôvodnene predpokladá len stav *X má Z*, čím sa presupozičný stav týchto sloviess stotožňuje s presupozíciou sloviess *dať*, *podať*, *vziať* a pod.

Len konfrontačné štúdium sloviess dávania a dostávania by ukázalo, nakoľko univerzálne môžu byť výsledky rozboru tohto typu. V tejto súvislosti ešte uvedme, že v slovenčine napr. niet lexémy, vo význame ktorej by sa stretávali sémy (+ PROTI VOLI X) a (+ PROTI VOLI Y) — tento význam sa dá vyjadriť len konštrukciou typu napr. *Petra prinútili vnútiť Karolovi knihu* — ale takúto lexému sme nenašli ani v nijakom inom jazyku. Celkom vylúčený je však napr. výskyt lexémy so sémami (+ OBLIG) a (+ LIMIT-TEMP), t. j. lexémy vyjadrujúcej zmenu vo vlastníckych vzťahoch, ktorá by súčasne bola časovo limitovaná.

- BENDIX, E.: Componential analysis of general vocabulary: The semantic structure of set of verbs in English, Hindi, and Japanese. Bloomington, Indiana University 1966. 190 s.
- Český slovník věcný a synonymický. 2. Red. J. Haller. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1974. 586 s.
- DANEŠ, F.—HLAVSA, Z. a kol.: Větné vzorce v češtině. Praha, Academia 1981. 272 s.
- FABRICIUS-HANSEN, C.: Transformative, intransformative und kursive Verben. Tübingen, G. Narr 1974. 200 s.
- FERENČÍK, J.: Nielen „vylepšovať“... Nové slovo, 24, 1982, č. 39, s. 16.
- GREPL, M.: K formálnim exponentům větné sémantiky. Slovo a slovesnost, 29, 1978, s. 274—278.
- KATZ, J. J.: Semantic theory. New York, Harper Row Publishers 1972. 464 s.
- KUNO, S.: Three perspectives in the functional approach to syntax. In: Sound, sign and meaning. Ed. by L. Matejka. Michigan, The University of Michigan 1976, s. 119—190.
- LORENZ, W.—WOTJAK, G.: Zum Verhältnis von Abbild und Bedeutung. Berlin, Akademie-Verlag 1977. 520 s.
- ONDREJOVIČ, S.: O niektorých otázkach slovesnej konverzie. Jazykovedný časopis, 33, 1982 a, s. 43—51.
- ONDREJOVIČ, S.: O štylistickej hodnote slovíes *poručiť a odkázať*. Slovenská reč, 47, 1982 b, s. 127—128.
- ONDREJOVIČ, S.: Sémantika slovíes *zanechať — zdediť — odkázať*. Slovenská reč, 47, 1982 c, s. 204—212.
- ONDREJOVIČ, S.: Zo sémantickej problematiky konverzných slovíes *požičať — požičať si*. Slovenská reč, 47, 1982 d, s. 341—342.
- ONDREJOVIČ, S.: Certain aspects of semantic interpretation of the conversional verbs buy-sell. In: Recueil linguistique de Bratislava. 7. Bratislava, Veda 1984 a (v tlači).
- ONDREJOVIČ, S.: O slovesách s významom „dávania“ a „dostávania“. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1984 b (v tlači).
- ORAVEC, J.: Vázba slovíes v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 392 s.
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 5 zv.
- WALLIN, U.: Veränderung der haben-Relation. Die semantischsyntaktische Struktur eines lexikalischen Paradigmas. Lund, GWK Gleerup 1978. 124 s.

ГЛАГОЛЫ «ДАВАНИЯ» КАК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ГРУППА

Резюме

Автор в статье представляет лексико-семантическую группу глаголов со значением «давания» в виде относительно закрытой системы. Эта система структурируется в отдельные subsystemы на основе разных типов семантических множителей, количества и типа имплицитных партиципантов, типа изменений поссесивных отношений между участниками ситуации, далее на основе факта, кто из партиципантов каузирует действие, итд.

Анализу подвергаются также конверсы отношения между отдельными лексемами вместе с их семантически релевантными синтаксическими свойствами.

JAZYKOVÉ SITUÁCIE A ICH TYPOLOGIZÁCIA

VIKTOR KRUPA

Jazykovú situáciu chápeme ako množinu jazykov, prípadne dialektov, ktoré koexistujú a navzájom na seba vplyvajú v istej oblasti, ktorá je vymedzená predovšetkým politicky. Robili sa pokusy definovať jazykovú situáciu pomocou čisto jazykových pojmov, ale takéto pokusy nebrali ohľad na skutočnosť, že jazyk je predovšetkým sociálny jav a na jeho fungovanie rozhodujúcim spôsobom vplyvajú mimojazykové faktory.

Jazyky a dialekty, ktoré sú zložkami komplikovaného a nadradeného spoločenského systému, nezostávajú v tomto systéme pasívne, ale vplyvajú na jeho iné zložky.

Každý systém má svoju dominantu a dominantou jazykovej situácie je potreba efektívnej komunikácie medzi príslušníkmi daného spoločenstva. Toto spoločenstvo nepredstavuje len politickú jednotku, t. j. štát, ale aj jednotku zemepisnú, ekonomickú a kultúrnu. Tento systém podlieha neprestajným zmenám v čase a jeho hranice sa môžu meniť. Preto má zmysel odlišovať jadro od periférie (či už vnútornej alebo vonkajšej) a od prechodných pásem.

Viacerí jazykovedci uvažovali o možnosti vytvorenia typológie jazykových situácií, pričom sa pomýšľalo i na využitie teórie modelov (Gabučan, 1970, s. 41). Predpokladom úspešnej typologizácie jazykových situácií je v prvom rade ich klasifikácia na základe objektívnych a podľa možnosti nezávislých kritérií. Ako základný klasifikačný princíp používame stupeň heterogénnosti jazykových situácií, ktorý je výslednicou pôsobenia celého súboru rozličných činiteľov. Sú medzi nimi jazykové i mimojazykové faktory.

Najzákladnejší jazykový faktor, ktorý určuje stupeň heterogénnosti jazykovej situácie, je počet jazykov, prípadne dialektov v krajine. Pohybuje sa od jedného (napr. San Marino) až po niekoľko sto (napr. Papua-Nová Guinea, ktorá v tomto smere nemá konkurencie). Medzi týmito dvoma extrémami jestvuje kontinuum, ktoré možno rozdeliť na tri základné typy:

1. Krajiny, ktoré sú v podstate jednojazyčné, napr. Kórea, Japonsko, Mongolsko, Portugalsko.
2. Krajiny s veľmi malým počtom rozličných jazykov, napr. Irák, Turecko, Belgicko, Fínsko, Československo.
3. Mnohojazyčné krajiny, napr. ZSSR, India, Čína, Irán, Vietnam, Indonézia, Filipíny, Papua-Nová Guinea.

V jazykovo heterogénnych krajinách (t. j. v druhom a treťom prípade) treba však rozlišovať krajiny, v ktorých jeden jazyk má zjavnú prevahu, od krajín, kde ani jeden jazyk nemá výraznú prevahu. Mohli by sme hovoriť o monocentrických a nemonocentrických (bicentrických, polycentrických) jazykových situáciách. Ako príklady monocentrických a pritom jazykovo heterogénnych krajín možno uviesť Turecko, Čínu a Vietnam. Naproti tomu Papua-Nová Guinea, India či Filipíny sú príkladmi nemonocentrických jazykových situácií. No aj v kategórii nemonocentrických krajín sa vyskytujú jazyky, ktoré sú do istej miery preferované alebo zaujímajú dominantné postavenie, hoci nemožno hovoriť o zjavnej, výlučnej prevaha. V takomto postavení funguje napríklad angličtina a hindčina v Indii, tagalčina a angličtina na Filipínach, indonézština v Indonézii atď.

Dominantnosť jazyka v konkrétnej jazykovej situácii je výsledkom súhry viacerých okolností. Najelementárnejšou takou okolnosťou je numerická sila jazyka vyjadrená počtom jeho používateľov. Dominantný jazyk býva vo väčšine prípadov najpočetnejší, ale za počtom hovoriacich sa obyčajne skrývajú ešte ďalšie faktory, na ktoré nás upozorňujú predovšetkým situácie, v ktorých dominantné postavenie nezaujíma početne najsilnejší jazyk. Napríklad na Filipínach (keď neberieme do úvahy angličtinu, jazyk niekdajšej koloniálnej mocnosti) úradným jazykom z domácich jazykov sa stala tagalčina (pod názvom pilipino), materský jazyk necelých štvrtiny obyvateľstva, a nie visajčina, ktorou hovorí ako prvým jazykom takmer polovica Filipínčanov. Podobne je to v susednej Indonézii. Tu je jávčina materinským jazykom až 46 % obyvateľstva a je to súčasne jazyk s najbohatšou literárnou tradíciou, rozšírený na Jáve, teda v samom srdci štátu. A predsa tu dominantné postavenie zaujíma indonézština (pôvodne malajčina), hoci ňou hovorí ako materinským jazykom len zlomok obyvateľstva. Do tej istej kategórie patrí Pakistan, v ktorom 65 % obyvateľstva udáva ako materinský jazyk paňdžábčinu a štatút úradného jazyka dostala urdčina. Ešte komplikovanejšia situácia je v malom Singapure, pozostávajúcom z viac ako 3/4 z čínskeho etnika. Angličtina je tu jazykom administrácie, malajčina štátnym jazykom (hoci je materčinou iba pre 15 % obyvateľstva), a napokon čínština spolu s malajčinou a tamilčinou majú štatút úradných jazykov.

Anomálie tohto druhu, ktoré sú iba domnelými anomáliami, vrhajú svetlo na faktory spolupôsobiacie pri výbere dominantného jazyka, resp. úradného a či štátneho jazyka. V krajine, kde je niekoľko dostatočne rozvinutých jazykov, často získava dominantnosť jazyk ekonomicky a kultúrne najrozvinutejšieho jazykového spoločenstva, napr. tagalčina na Filipínach. Ale niekedy o výbere rozhodnú aj iné faktory, ako napríklad v Pakistane alebo v Indonézii. Pakistan ako muslimský štát par excellence dal prednosť urdčine, ktorá sa na celom indickom subkontinente odjakživa spája s islamom, má priaznivejší územný rozptyl i bohaté literárne tradície. Naproti tomu paňdžábčina, jazyk absolútnej väčšiny, je obmedzená na isté územie, mimo ktorého sa vlastne nepoužíva.

Jávčina, podobne ako paňdžábčina v Pakistane, obmedzuje sa viac-menej len na Jávu (najmä strednú a východnú) a mimo tohto územia hovoria po jávsky vlastne iba kolonisti z Jávy. Na rozdiel od jávčiny indonézština (pôvodne malajčina) sa už od stáročia používala v celom tomto ostrovnom svete ako lingua franca. Indonézština má oveľa priaznivejší teritoriálny rozptyl, je rozšírená hlavne v mestách a stala sa symbolom národnej jednoty napriek tomu, že jávčina má bohatšiu literatúru a hovorí ňou ako materinským jazykom oveľa väčší počet ľudí.

V prípade urdčiny i indonézštiny (resp. malajčiny) môžeme povedať, že prešli procesom spontánnej štandardizácie (porov. tento termín v práci P. Zimu, 1974, s. 21), po ktorej prišlo obdobie vedomého rozvoja a kodifikácie.

Jazyková situácia v monolingválnych krajinách je zrejme menej zaujímavá, hoci aj tu sa vyskytujú problémy, napr. vzťah teritoriálnych a sociálnych dialektov k štandardnému jazyku alebo priepasť medzi hovorovým a literárnym jazykom. Tento posledný problém sa v mnohých ázijských krajinách vyriešil tak, že hovorový jazyk vytlačil literárny variant vo všetkých jej funkciách (napr. v Číne, v Japonsku, v Turecku a v iných, aj mnohojazyčných krajinách). Dichotómia hovorovej reči a klasického jazyka ešte existuje v niektorých krajinách, napr. v arabskom svete, kde je klasická arabčina jedným zo symbolov arabskej jednoty.

Dvojazyčné krajiny, v ktorých obidva jazyky majú relatívne vyrovnané alebo aspoň porovnateľné pozície, pokúšajú sa riešiť problém tak, že vyhlasujú obidva jazyky za rovnocenné aspoň de jure (napr. Sri Lanka v prípade sinhálčiny a tamilčiny; Kanada v prípade angličtiny a francúzštiny; takisto v Iráku, kde sa popri arabčine používa i kurdčina alebo vo Fínsku s finčinou i so švédčinou ako s úradnými jazykmi). Sú však i krajiny, kde sa slabší jazyk jednoducho ignoruje, napr. kurdčina v Turecku. Neraz sa stáva, že jazykové problémy sú v dvojazyčných krajinách oveľa ostrejšie ako v mnohojazyčných krajinách (porov. Sri Lanku, Belgicko, Irák a Kanadu na jednej strane a Indonéziu, Filipíny či Vietnam na druhej strane). Aj toto pravidlo však pozná výnimky. Patrí sem India so spleťmi jazykovými problémami. Jednako len sa zdá, že rozličné národy a etnické skupiny v mnohojazyčných krajinách si zákonito uvedomujú potrebu dohodnúť sa na jednom jazyku ako na jazyku štátnej jednoty. Problém je v tom, aby sa vybral jazyk, ktorý by nepreferoval nijakú jazykovú komunitu.

Niektoré ázijské a najmä africké krajiny čelili prípadnej preferencii niektorého domáceho jazyka tak, že sa rozhodli pre jazyk bývalej koloniálnej mocnosti. Ako príklady môžeme uviesť Senegal, Niger, Angolu, Mozambik, Indiu, Filipíny a i. Rozhodovanie bolo vcelku ľahké v krajinách, ktoré nemali nijakú primeranú alternatívu, napr. v mnohých afrických krajinách s nerozvinutými domácimi jazykmi. Pristupuje k tomu ďalšia výhoda: cudzí jazyk, jazyk bývalej koloniálnej mocnosti, je nielen rozvinutý, ale je aj užitočný v medzinárodnom styku, hoci na druhej strane zasa citeľne zatažuje celú vzdelávaciu sústavu, ba i masovokomunikačné prostriedky a vytvára priepasť medzi vzdelancami a širokými vrstvami. Tu často

prichádza k pidžinizácii, ktorá sa dokonca prejavuje v písanej literatúre (napr. v Nigérii). Toto riešenie sa preto označuje spravidla za dočasné a od samého začiatku sa plánuje, že cudzí jazyk v budúcnosti postupne nahradia miestne jazyky. Tak sa stáva, že istý čas fungujú popri sebe na celoštátnej úrovni dva alebo viaceré jazyky (napr. na Filipínach tagalčina, angličtina a dokonca i španielčina; v Indii hindčina a angličtina).

Jazyková situácia môže byť zložitá v dvoch smeroch, a to horizontálne (t. j. teritoriálne) a vertikálne (t. j. sociálne). Primárny je horizontálny typ heterogenosti, lebo každý jazyk pôvodne mal svoju vlastnú teritoriálnu bázu a iba vďaka ďalším historickým okolnostiam sa začal (prednostne) spájať so spoločnosťou definovaným neteritoriálne, t. j. sociálne, kultúrne alebo mocensky, prípadne inak.

V niektorých krajinách sa vyskytuje osobitný typ vertikálnej heterogenosti. Máme na mysli prípad, keď jestvuje osobitný literárny jazyk, ktorý používajú horné vrstvy. Tie sa môžu izolovať od ľudu i zložitým písmom (napr. v starom Egypte, na Veľkonočnom ostrove, v Bengálsku a pod.). Takýto literárny jazyk zaujíma najvyššiu hierarchickú rovinu, zatiaľ čo ľudové masy používajú hovorový jazyk, ktorý sa môže ďalej členiť teritoriálne alebo aj sociálne.

Ak porovnávame rozličné jazykové situácie z hľadiska ich vertikálnej a horizontálnej heterogenosti, dostaneme štyri základné typy:

1. Jazykové situácie, kde jeden jazyk funguje na celom území krajiny a vo všetkých spoločenských rovinách (Japonsko, Kórea, Dánsko).
2. Jazykové situácie, kde po vertikálnej koordináte fungujú dva alebo viaceré jazyky (Singapur, Bengálsko).
3. Jazykové situácie, kde fungujú viaceré jazyky horizontálne (Československo, Belgicko).
4. Jazykové situácie, kde viaceré jazyky fungujú po vertikále i po horizontále (India, Čína, mnohé africké štáty, Indonézia).

Ide tu o viaceré kombinácie vertikálnej a horizontálnej heterogenosti; tieto štyri typy predstavujú vlastne len ideálne extrémny, lebo reálne jazykové situácie sú komplikovanejšie a dajú sa usporiadať na kontinuálnejšej škále. Je ťažké nájsť jazykové situácie prvého typu, lebo úplná homogénnosť existuje pravdepodobne iba na území dostatočne malých krajín (možno San Marino); vo väčšine monolingválnych krajín sa stretávame aspoň s teritoriálnymi dialektami (napr. v Japonsku, na Kórei a i.), a aj v malých krajinách pozorujeme vertikálnu heterogenosť. Napr. v Monaku sa ako „vyšší“ jazyk používa francúzština na talianskej základni alebo na Malte, kde je angličtina hierarchicky nadradená maltčine.

Nie je ľahké nájsť ani jazykovú situáciu, ktorá by bola zložitá len horizontálne a jednoduchá vertikálne, lebo úplná rovnosť dvoch či viacerých teritoriálnych jazykov je ťažko dosiahnuteľný ideál. Dokazuje to príklad Belgicka, Kanady, Švajčiarska a iných krajín.

Vertikálno-horizontálna heterogenosť je častým javom vo všetkých väčších

štátoch a je takmer pravidlom v krajinách Ázie i Afriky (India, Pakistan, Indonézia, Filipíny, Thajsko, Barma, Nigéria, Mozambik, Angola atď.). Jednoduchá jazyková situácia je tu skôr výnimkou (porov. Japonsko, Kórea, Mongolsko).

Pri rozbere heterogénnosti treba brať do úvahy, že dostaneme rozdielne výsledky podľa toho, či prihliadame iba na jazyky, alebo či berieme do úvahy aj nárečové členenie.

Keďže jazykovú situáciu chápeme ako systém, má zmysel rozlišovať v nej jadro a perifériu. Do periférie patria drobné jazykové komunity s nízkym stupňom integrácie v sociálnom, ekonomickom a politickom živote krajiny. Bývajú to obyčajne málo vyvinuté skupiny; tie tvoria vnútornú perifériu. V mnohých krajinách Európy je to napr. cigánčina, na Balkáne aj aromunčina. V Ázii sú takýchto jazykov stovky a neraz sú endemické, t. j. nevyskytujú sa za hranicami jedinej krajiny, napr. jazyky horských kmeňov na Luzone (Filipíny), jazyky malých horských kmeňov vo vnútrozemí Indie, Vietnamu atď. Okrem týchto jazykov patria do periférie jazyky menšín, ktoré zasahujú do krajiny z iných, zväčša susedných štátov a bývajú vystavené diskriminácii alebo asimilačným tlakom. Pre ne je typická skôr politicko-kultúrna ako ekonomická izolácia v krajine. Takéto jazyky tvoria vlastne vonkajšiu perifériu, teda prechodnú zónu medzi jadrami dvoch susedných jazykových situácií. Takéto prípady sú časté v Afrike, kde sa jazykové hranice skoro nikdy nekryjú so štátnymi hranicami.

Menšinové spoločenstvá sa podľa S. Liebersona (1981, s. 2) môžu vyvíjať troma spôsobmi: 1. Môžu splynúť s dominantným spoločenstvom, t. j. vzdať sa svojho materinského jazyka. 2. Ich nepriaznivé postavenie sa môže zlepšiť prostredníctvom reforiem spoločenských inštitúcií. 3. Môžu sa rozísť s existujúcim štátnym útvarom, a to buď prostredníctvom revolúcie alebo migrácie, prípadne separatizmu a pod.

Prvá alternatíva sa realizovala napr. v Egypte, kde koptčina úplne podľahla arabčine. O realizáciu druhej alternatívy sa pokúsila a pokúša India, kým tretiu pozorujeme v Turecku po prvej svetovej vojne (odchod Grékov a Arménov, resp. ich genocída), a napokon i v prípade rakúsko-uhorskej monarchie. V niektorých prípadoch sa uplatňujú dve alebo aj všetky tri alternatívy, hoci v rozličnom pomere.

Jazyková situácia nie je statická. Je to zložitý hierarchizovaný celok podliehajúci diachronickým zmenám a neprestajnej reštruktúracii. Diachronické zmeny sa môžu uskutočňovať relatívne rýchlo, takže ústia do akútnych jazykových (prípadne aj iných) konfliktov. Takéto podmienky vznikajú pri vojenskom zábore krajiny, keď sa existujúca jazyková situácia obohatí o nový jazyk v podobe superstrátu, alebo keď krajina ovládaná inou mocnosťou dosiahne politickú nezávislosť a usiluje sa o všestrannú emancipáciu, prípadne keď sa osamostatní mnohojazyčná krajina, ktorá bola v minulosti vytvorená mocenským zásahom zvonku, bez ohľadu na jazykovo-etnické hranice.

Zmeny sa uskutočňujú i za menej dramatických okolností, ale v takom prípade sú menej prudké, pomalšie a organickejšie. Tak v prípade prudkých, ako i v prípade

pomalých zmien sa objavuje bilingvizmus, ktorý môže mať prechodný charakter a vyústi do nového monolingvizmu prechodom na iný jazyk (napr. v USA, kde väčšina prisťahovaleckých komunít podlieha pomerne rýchlej spontánnej asimilácii), alebo sa stabilizuje (napr. v Paraguaji, kde španielčina po niekoľko generácií koexistuje s guaraní).

V prípade prudkých historických zmien často vznikajú rozličné pidžiny (napr. na Havajských ostrovoch v 19. stor., vo viacerých amerických krajinách za éry otroctva, v Papue-Novej Guinei a i.).

Zmeny v jazykovej situácii sú výsledkom pôsobenia viacerých faktorov. Obyčajne sa rozlišujú zemepisné, ekonomické, kultúrne, sociálne, historické, politické, demografické a psychologické faktory. Zo zemepisného hľadiska je dôležitá existencia, resp. neexistencia prirodzených prekážok (napr. horstiev, púští). Ekonomické faktory tesne súvisia s faktormi sociálnymi a demografickými (vzťah medzi typom ekonomiky a intenzitou i rozdielnym prirodzeným prírastkom na druhej strane). Tieto a ďalšie faktory rozoberá napr. V. A. Černyšev (1970, s. 21—31) a ďalší autori kolektívnej monografie *Problemy izučeniija jazykovej situacii i jazykovej vopros v stranach Azii i severnoj Afriki* (1970).

Z faktorov historickej a politickej povahy treba spomenúť zmenu v štátnej organizácii a v jazykovej politike štátu, ktorá môže mať ďalekosiahle následky pre jazykovú situáciu prostredníctvom systému vzdelávania a masovokomunikačných prostriedkov. V každej konkrétnej jazykovej situácii sú prítomné i psychologické faktory súvisiace s jazykovou lojalnosťou a s jazykovou prestížou. Kultúrne faktory, ktoré sú veľmi blízke jazykovým faktorom, prejavujú sa v homogénosti kultúry toho-ktorého národa a v existencii istých literárnych tradícií. V niektorých prípadoch vystupujú do popredia náboženské aspekty kultúry (napr. v Indii, kde mnohí mohamedáni vyhlasujú za svoju materčinu urdský jazyk, hoci si ho osvojujú ako druhý jazyk; takisto v arabských krajinách).

Vcelku sú mimojazykové faktory dôležitejšie ako vnútrojazykové, ktoré jednoducho modifikujú pôsobenie mimojazykových faktorov, a to tak, že ho urýchľujú alebo spomaľujú. Následkom pôsobenia vonkajších faktorov na danú jazykovú situáciu funkčná sféra jednotlivých jazykov sa buď rozširuje, alebo zužuje, prípadne zostáva relatívne stabilná.

Rozličné spomínané faktory sa líšia čo do relatívnej váhy, ktorá sa v priebehu času môže meniť. Zdá sa, že úloha geografických faktorov bola významnejšia v raných fázach vývinu jazykových spoločenstiev. Naproti tomu ekonomické, sociálne a kultúrne faktory získavajú na váhe v neskorších vývinových obdobiach; v podmienkach moderných štátov stúpa význam politických faktorov, najmä jazykovej politiky štátu, vzdelávacej politiky a masovokomunikačných médií.

Netreba zabúdať, že jednotlivé faktory nie sú medzi sebou úplne nezávislé. Napr. ekonomická integrácia sa uskutočňuje paralelne so sociálnym i politickým vzostupom a nedá sa oddeliť ani od vzniku a konsolidácie spoločnej kultúrnej bázy.

Viaceré krajiny Ázie a Afriky vynikajú vysokou mierou jazykovej heterogénnosti, a to horizontálnej (t. j. teritoriálnej) a vertikálnej (t. j. sociálnej). Sociálnu perifériu týchto jazykových situácií tvoria jazyky drobných, reliktných kmeňových spoločenstiev bez vlastných literárnych tradícií, u ktorých proces integrácie prebieha pomalšie, a celkový obraz, ako sme spomínali, komplikujú jazyky menšín presahujúcich zo susedných krajín, jazyky, ktoré tvoria prechod k susedným jazykovým situáciám.

Absolútne maximum jazykovej heterogénnosti vo svetovom meradle predstavuje mladý štát Papua-Nová Guinea. Žije tu vyše 2,5 milióna ľudí hovoriacich niekoľkými stovkami jazykov (udáva sa 700 až 1000), a pritom ani jedným domácim jazykom nehovorí viac ako stotisíc ľudí. Priemerný stupeň vzájomnej zrozumiteľnosti je nízky a so vzdialenosťou rastie veľmi prudko. Takto vyzerala jazyková situácia pred príchodom Európanov a nespôsobovala domorodcom nijaké komunikačné ťažkosti — pretože táto krajina bola vlastne súhrnom stoviek drobných jazykových situácií, malých uzavretých mikrosvetov, medzi ktorými sa komunikovalo len minimálne. Kontakty jestvovali predovšetkým medzi susednými jazykmi a tu často vznikali tzv. kontaktné jazyky. Rozvoj obchodu a ekonomiky priniesol potrebu komunikovať nielen s bezprostrednými susedmi, ale aj s príslušníkmi vzdialenejších spoločenstiev. V tejto fáze vznikali zonálne jazyky, napr. motu, graged, kiwai. V tejto nadkmeňovej funkcii ich podporovali a šírili misie i misijné školy. V procese kontaktu s Európanmi vznikol tzv. Pidgin English (pindžinizovaná angličtina), jazyk, ktorý sa sústavne a rýchlo šírila po celom štáte a vyvinul sa na jazyk národnej jednoty. Dnes ním hovorí veľká väčšina všetkého obyvateľstva (70—80 %, porov. Wurm 1971; Leontiev 1978). Pravda, na vrchole hierarchickej pyramídy stojí spisovná angličtina, používaná v administratíve a v školstve. Zvláštnosťou tejto jazykovej situácie je, že sa neuprednostňuje nijaká domáca jazyková komunita. Komplikovaná vertikálna hierarchizácia stupňuje neobyčajne veľkú teritoriálnu roztrieštenosť. Na vertikálnej osi nachádzame päť hierarchických stupňov s angličtinou ako štátnym jazykom na samom vrchu, s pidžinom ako s celonárodným dorozumievacím hovorovým jazykom pod ňou, ďalej so zonálnymi jazykmi, s kontaktnými jazykmi a s jednotlivými kmeňovými jazykmi na samom spodku hierarchie.

Jazykovo zložitú krajinu Ázie a Afriky riešia svoje jazykové problémy niekoľkými spôsobmi. V krajinách, ktoré získali nezávislosť po druhej svetovej vojne, funkciu štátneho jazyka plní často jazyk bývalej koloniálnej mocnosti (napr. angličtina v Indii, Singapure, Nigérii; portugalčina v Angole a Mozambiku; francúzština v mnohých bývalých kolóniách v Afrike). Neraz sú to krajiny, ktoré majú jazyky so starými literárnymi tradíciami (napr. India). Inde zasa plní funkciu štátneho jazyka domáci jazyk, ktorý bol dostatočne rozvinutý a rozšírený (napr. indonézština v Indonézii, vietnamčina vo Vietname, kmerčina v Kambodži).

Postupný proces emancipácie sa prejavuje tak, že jazyk bývalej koloniálnej mocnosti krok za krokom ustupuje niektorému domácemu jazyku vybranému na

tento cieľ (hindčine v Indii, tagalčine na Filipínach, swahilčine v niektorých východoafrických štátoch).

Výnimočne sa stretávame s krajinami, kde na najvyššej hierarchickej rovine funguje viac jazykov (napr. v Singapure, na Filipínach). V tých prípadoch, kde celonárodné, resp. celoštátne funkcie plní domáci jazyk, emancipácia sa prejavuje nielen spontánnou štandardizáciou, ale aj cieľavedomou kodifikáciou a obohacovaním vyjadrovacích prostriedkov na rovine gramatickej i lexikálnej. Vývin v tomto smere ani zďaleka nie je uzavretý a jeho smer závisí od toho, ako sa vyrieši napätie medzi potrebou mať jazyk zrozumiteľný širokým masám a vôľou zapojiť sa do medzinárodného spoločenstva v ére vedecko-technickej revolúcie zasahujúcej postupne i krajiny Ázie a Afriky.

*Literárnovedný ústav SAV
Bratislava, Konventná 13*

Bibliografia

ČERNÝŠEV, V. A.: Faktory skladyvanija i izmenenija jazykovej situacii. In: Problemy izučenija jazykovej situacii i jazykovej vopros v stranach Azii i severnoj Afriki. Moskva, Nauka 1970, s. 21—31.

GABUČAN, G. B.: Neskoľko zamečanij o probleme izučenija jazykovej situacii. In: Problemy izučenija jazykovej situacii i jazykovej vopros v stranach Azii i severnoj Afriki. Moskva, Nauka 1970, s. 39—46.

KIAMILEV, S. M.: Jazykovaja situacija i nekotoryje voprosy jazykovej politiky v arabskich stranach. In: Problemy izučenija jazykovej situacii i jazykovej vopros v stranach Azii i severnoj Afriki. Moskva, Nauka 1970, s. 95—100.

LEONTIEV, A. A.: Socialnyje, lingvističeskije i psihologičeskije faktory jazykovej situacii v Papua-Novoj Gvineje. In: O jazykach, fołklore i literature Okeaniji. Moskva, Nauka 1978, s. 5—15.

LIEBERSON, S.: Language diversity and language contact. Stanford, Stanford University Press 1981. Problemy izučenija jazykovej situacii i jazykovej vopros v stranach Azii i severnoj Afriki. Moskva, Nauka 1970.

WURM, S. A.: Pidgins, Creoles and Lingue Franche. In: Linguistics in Oceania. Current trends in linguistics 8. The Hague, Mouton 1971, s. 999—1021.

WURM, S. A.: Language policy, language engineering and literacy. New Guinea and Australia. In: Linguistics in Oceania Current trends in Linguistics 8. The Hague, Mouton 1971, s. 1025—1038.

ZIMA, P.: Types of standard language development in Sub-Saharan Africa. In: Asian and African languages in social context. Praha, Academia 1974, s. 13—44.

ЯЗЫКОВЫЕ СИТУАЦИИ И ИХ ТИПОЛОГИЗАЦИЯ

Резюме

В статье автор занимается возможными способами типологизации языковых ситуаций вообще. Главное внимание уделяется странам Азии и Африки, где языковой вопрос одновременно встает также как вопрос социальный и политический. Классификация и типологизация языковых ситуаций основывается прежде всего на степени разнородности, которая в свою очередь является результатом множества языковых и внеязыковых факторов.

ROZHLADY

METAFORA V PSYCHOLOGICKÝCH VÝSKUMOCH

JURAJ ZELMAN

Metafora predstavuje dôležitý výskumný problém aj pre psychológiu. Oproti chápaniu metafory len ako preneseného pomenovania sa zvýrazňuje poznávacía, kreatívna a heuristická funkcia metafory. Novšie psychologické prístupy sú zamerané na analýzu procesu porozumenia, používania metafory. V rámci týchto prístupov sa skúma spracovanie metaforického významu v sémantickej pamäti, vývinové aspekty porozumenia, navrhujú sa modely porozumenia. Zdôrazňuje sa úloha a vplyv kontextu, schém, štruktúrnych a transformačných invariantov, zameranosti, predstavivosti. V príspevku sa vyčleňujú perspektívne smery psychologického výskumu metafory a poukazuje sa na aplikačný dosah týchto výskumov.

V psychológii aj psycholinguistike doteraz prevládajú výskumy používania slov v priamom význame. V poslednom čase však vzrástol v psychológii záujem o štúdium rozličných druhov figuratívneho jazyka (trópy, metafory, frazeologizmy; porov. Šípoš, 1983 a). Začlenenie figuratívneho jazyka do psychologického výskumu umožňuje tiež novým spôsobom analyzovať kognitívne procesy (pamäť, myslenie, reč).

Osobitná pozornosť sa venuje najmä metafore. Pri psychologickom štúdiu metafory sa používajú tieto empirické výskumné metódy (porov. Petrenko, 1982): škálovanie (hodnotenie blízkosti významov), asociácie (analýza spontánnych asociácií ako ukazovateľ sémantickej blízkosti), substitúcie (zámena slov na určenie sémantickej blízkosti), klasifikácie (triedenie slov podľa určitých kritérií).

Metaforu možno považovať za nástroj jazykovej zmeny. Metafory sú nové výrazy v lingua franca. Ich úlohou je komunikácia javov, predmetov, ktoré sa nedajú vyjadriť doslovne. Metafory umožňujú formuláciu a porozumenie nových vzťahov, majú schopnosť priradovať nové poznatky k starým. Komunikujú holistickejši, živší dojem javu. Metafory teda nepredstavujú len porovnanía, prenesené pomenovania. Cieľom používania, porozumenia metafor je získanie nového pohľadu na javy, predmety.

Na vysvetlenie metafory sa využívajú rozličné psychologické teórie (Billow, 1977). Teórie učenia a mediačná teória kladú dôraz na senzorickú, empirickú bázu metafory. Podľa týchto teórií vnímanie podobných vlastností vedie k rovnakej odpovedi (*chladný môže byť ľad, hlas, tvár*). Podľa nativistických teórií je pre tvorbu metafor dôležitá schopnosť vidieť podobnosti v expresívnych kvalitách objektov a aj

fyziognomická percepcia, pri ktorej sa objekty vnímajú na pozadí afektívneho zamerania (napr. *melancholická krajina*). V motivačných teóriách (psychodynamická, psychoanalytická teória) metaforické vyjadrovanie podnecuje neracionálny, nevedomý mentálny systém. Prostredníctvom metafory sa odhaľuje potlačená, zabudnutá skúsenosť. Tieto teórie sú jednostranné, vysvetľujú iba niektoré čiastkové aspekty používania, porozumenia metafory. Za jednostranné sa považujú aj niektoré nepsychologické teórie (substitučná, porovnávacia). Pre psychologický výskum sa za najvhodnejšiu pokladá interakčná teória, podľa ktorej metafora vzniká súčinnosťou dvoch myšlienok (témy a nosiča). Napr. v metafore *slza je pot oka* (Buzássy) je témou *slza* a nosičom *pot oka*; (podrobný prehľad prístupov a jednotlivých funkcií metafory uvádza Pavelka, 1982).

Novšie poznatky, ktoré môžu prispieť k objasneniu metafory, priniesla kognitívna psychológia. Podnetné sú najmä experimenty z oblasti sémantickej pamäti, porozumenia, myslenia, reči (Wickelgren, 1979; Šípoš, 1983 b). V terminológii kognitívnej psychológie porozumenie vety zahŕňa viac než porozumenie jednotlivých slov — aktivujú sa koncepty, propozície v „hlbkových štruktúrach“. Výsledky štúdií o lexikálnej viacznačnosti poukazujú, že viacznačné slová aktivujú všetky svoje významy (tzv. konceptuálne uzly), pričom tie uzly, ktoré sú aktivované predchádzajúcim (simultánnym, následným) kontextom, majú väčší stupeň aktivácie. Potom význam, ktorý je v kontexte pokladaný za správny, stáva sa dominantným a potláča do istej miery ostatné významy. Ak koncept v dvoch rozličných propozíciách má odlišný logický vzťah k iným konceptom, vzniká asociačná interferencia.

L. Maršálová (1982) na základe výskumov s asociáciami prichádza k záveru, že významové štruktúry charakteristické pre slovník človeka nemožno redukovať na logické kategórie nadradených, koordinovaných, resp. subordinovaných pojmov. V značnej miere sú v lexikálnej pamäti človeka reprezentované aj vzťahy lokalizácie, deskriptívnych atribútov, aktívne charakteristiky a relačno-argumentačné vzťahy.

K metafore možno pristupovať aj z hľadiska myslenia, usudzovania; v rámci neho sa poukazuje na úlohu asociačnej aktivácie, na úlohu plánov, ktoré riadia túto aktiváciu. Do asociačnej aktivácie sa zahŕňajú procesy ekvivalenčného usudzovania, implikácií, koimplikácií (implikácie v sémantickej pamäti sú asociačné, nie logické), negácie, kontradikcie, disjunkcie a pod.

Psychologické výskumy metafory sú zamerané najmä na analýzu procesu porozumenia (Billow, 1977; Ortony a kol. 1978 a). Predpokladá sa, že porozumenie metafory pozostáva z týchto etáp: 1. určenie doslovného významu; 2. kontrola významu voči kontextu, 3. v prípade „konfliktu“ medzi doslovným významom a kontextom doslovný význam sa reinterpretuje a odvodzuje sa význam, ktorý lepšie zodpovedá kontextu.

Tento etapový model podporujú napr. výsledky výskumov porozumenia metafory deťmi. R. M. Billow (1977) uvádza experiment, v ktorom deti od 5 do 12 rokov mali za úlohu správne použiť tzv. dvojfunkčné pojmy (*tvrdý predmet — tvrdý chlap*).

Zistilo sa, že deti najprv zvládli objektívny vzťah — doslovné použitie. Metaforické použitie (psychologický zmysel) sa uplatňuje neskôr. Posledným štádiom je porozumenie duálnej funkcie pojmov.

Winner a kol. (1976; pozri Ortony a kol., 1978 a) vyčleňujú tieto úrovne metaforického porozumenia: 1. magická — doslovná interpretácia výrazu (napr. *väzenská stráž bola ako tvrdá skala — väzenská stráž skamenela*); 2. metonymická — pojmy v metafore sa uvažujú ako asociované (napr. *stráž bola vo väzení so skalnými stenami*); 3. primitívna — metaforické porozumenie je čiastočne prítomné (*stráž bola fyzicky tvrdá*); 4. metaforická. Deti vo veku 6—8 rokov dosahujú metonymickú, primitívnu úroveň, v 10—14 rokoch prevláda správne metaforické porozumenie.

Etapový model nemožno pokladať za všeobecne platný, čo potvrdzujú aj výsledky výskumu (Ortony a kol., 1978 b). Etapový model platí iba v prípade, keď sa použil krátky kontext a neznáme metafory. Ak bol kontext dostatočne dlhý a metafora bola známa (idióm), porozumenie metafory bolo také rýchle ako porozumenie doslovného významu. Možno predpokladať, že kontext navodí viacero schém tak pre doslovnú, ako aj pre metaforickú interpretáciu. Pri krátkom kontexte je málo schém, ktoré vyhovujú skôr doslovnému, menej metaforickému porozumeniu. Ak prítomné schémy sú nedostatočné, zapájajú sa schémy nepriamo aktivované kontextom (aj sémanticky vzdialené). Autori prichádzajú k záveru, že figuratívny jazyk je v tomto zmysle spracúvaný podobne ako doslovný. Ťažkosti metaforického spracovania nevyplývajú z figuratívnosti, ale z jeho závislosti od kontextu.

Prevládajúce asociačné a lingvistické prístupy (napr. transformačnú gramatiku) kritizujú R. R. Verbrugge — N. S. McCarrell (1977). Metafora sa v týchto prístupoch študuje ako viacznačná, nepresná, alogická. Predpokladá sa, že poslucháč musí „normalizovať“ metaforu, t. j. vystihnúť jej presný význam. Klasifikácia sémantických vlastností však nepostačuje pre vysvetlenie flexibility prirodzeného jazyka. Adekvátnejší je prístup z hľadiska rozmazaných množín. Asociačné a lingvistické prístupy charakterizujú vzťah téma—nosič na základe všeobecných vlastností, asociácií. Metaforické porozumenie vymedzujú ako konštrukciu konceptu (koncepty sú atributívne, zmysel slova je definovaný množinou asociovaných atribútov). Spoločné atribúty sa stávajú súčasťou vzťahu téma—nosič, konfliktné atribúty sa ignorujú. Vysvetlenie metafor na základe všeobecných vlastností je neúplné. Mnohé metafory poukazujú na spoločný systém vzťahov, spoločné transformácie (tzv. štruktúrne, transformačné invarianty).

Spomínaní autori v pamäťovom experimente s reprodukciou metafor zistili tieto vlastnosti:

1. Pre porozumenie metafory je dôležité pochopenie základu metafory, t. j. odhalenie vzťahu medzi témou a nosičom.

2. Vlastnosti témy nepostačujú pre pochopenie metafory. Téma sa interpretuje podľa vlastností nosiča. Hlavnou úlohou pri porozumení je odhalenie relevantných

vlastností témy prostredníctvom nosiča. Proces porozumenia zahŕňa nielen aktiváciu relatívne stabilnej siete novým spôsobom, resp. aktiváciu nových vlastností. V metafore sa reštrukturuje téma. Takáto reštruktúrácia umožňuje vidieť nové vzťahy (prostredníctvom nosiča), kým iné možné vzťahy sú vylúčené, lebo vyžadujú inú štruktúráciu.

3. Vlastnosti témy, nosiča samy osebe nevysvetľujú pochopenie metafory. Väčšina psychologických a lingvistických prístupov k sémantickej interpretácii predpokladá funkčnú oddeliteľnosť entít spätých so slovami (vlastnosti, koncepty, predikáty, významy, asociácie). Zdá sa, že z hľadiska významu sú slová len čiastočne funkčne oddeliteľné. Kompatibilita témy a nosiča sa nedá vysvetliť iba na základe sémantických vlastností. Proces porozumenia metafory zahŕňa globálnejšiu transformáciu témy. Kompatibilita téma—nosič závisí od prístupnosti témy k vhodnej transformácii prostredníctvom nosiča. V tomto zmysle je sémantická štruktúra témy neoddeliteľná od nosiča.

4. Koncept neaktivuje iba sémantické atribúty, ale systém abstraktných štruktúrnych a transformačných invariantov (oblasti, schémy). Tieto invarianty špecifikujú obmedzenia na vzťahy, do ktorých sa koncept môže zapájať.

Porozumenie metafory sa uskutočňuje v kreatívnom procese schematizácie, pričom sa sprítomňujú štruktúrne a transformačné aspekty nosiča. Tento proces vedie k nárastu poznatkov, ak téma je úspešne organizovaná schémou, ktorá je neznáma alebo nekonvenčná v danom kontexte. Aktivácia poznatkov témy a nosiča je asymetrická. Téma aktivuje neohraničený systém potencionálnych vzťahov, kým nosič aktivuje špecifické schémy, ktoré sú vymedzené bližšie. Pri porozumení metafory sa neprekráčaje normatívne ohraničenie témy, skôr sa kladú špecifické obmedzenia pomocou nosiča, čím sa téma zahŕňa do špecifického typu udalostí. V tom sa prejavuje princíp špecifickosti kódovania (Plichtová—Šípoš, 1980).

Na objasnenie metaforického porozumenia sa v posledných psychologických výskumoch využíva pojem schéma. Kým asociačné prístupy vyžadujú presnú definíciu (zatriedenie, odlíšenie pojmu a pod.), schéma predstavuje širšiu, vzťahovú definíciu. Podľa T. Winograda (1977) schéma je popis komplexného objektu, situácie, procesu alebo štruktúry. Je to zoznam poznatkov o koncepte, nie definícia. Definícia dáva iba potrebnú informáciu, aby odlíšila daný koncept od iných, schéma obsahuje ďalšie poznatky, tzv. deskripcie závislé od konceptu. K pojmu schéma možno priradiť príbuzný pojem rámec — model stereotypných, často sa opakujúcich situácií (Minskij, 1979): Pri porozumení jazyka, usudzovaní sa uskutočňuje aktivácia príslušného rámca v pamäti, zosúladenie terminálov rámca s konkrétnou situáciou. Ak je daný rámec neadekvátny, vyberá sa ďalší. Otázne je, do akej miery možno teóriu rámcov využiť pri objasnení metafory. F. M. Kulakov (1979) upozorňuje, že teória rámcov vysvetľuje vnímanie, pochopenie známych situácií, ale nemožno ju uplatniť pri porozumení nových situácií (v našom prípade metafor).

Malá pozornosť sa v psychológii venovala vplyvu zameranosti na porozumenie

metafory. Zameranost možno vymedziť ako kontext navodený osobnostnými vlastnosťami na rozdiel od literárneho, jazykového kontextu. Metaforu z hľadiska zameranosti čitateľa skúmala O. I. Nikiforova (1972), ktorá zdôrazňuje najmä úlohu predstavivosti. Pri čítaní umeleckej literatúry si čitateľ musí vypracovať zameranost (ustanovku) na analýzu umeleckých viet, na ich obrazný obsah, nie na analýzu bežných, t. j. lexikálnych významov slov. Porozumenie metafor je podobné ako porozumenie metaforických výrazov, kde sa uskutočňuje analýza slov podľa logicko-gramatickej schémy. Pri metaforách však treba analyzovať nie bežné významy slov, ale s nimi späté konkrétne predstavy. Napr. pri metafore *step ľahko dýcha* si čitateľ musí uvedomiť subjekt vety (*step*) a potom určiť, aká je to konkrétna *step*, o ktorej možno povedať, že *ľahko dýcha*.

Z pedagogicko-psychologického hľadiska sú významné výskumy, ktoré študovali vplyv nácviku na porozumenie, používanie metafor. Ortony a kol. (1978 a) uvádzajú výsledky výskumov, podľa ktorých nácvik zlepšil porozumenie metafor, nie však ich používanie. Vyššie hodnotenie expertov získali tie písomné práce žiakov (10–11 roční), v ktorých bolo viac metaforických výrazov. Zistilo sa tiež, že metaforický jazyk sa začína používať vo veku 9 rokov. Pri opise objektov sa používali skôr zastarané ako nové metafory, pri porovnávaní objektov bol pomer opačný.

Záver. V psychológii existuje viacero teórií, ktoré sa dajú využiť pri štúdiu metafor. Okrem spomenutých prístupov prichádzajú do úvahy napr. teória konštantnosti zmyslu (H. Hörmann), teória podobnosti (A. Tversky), teória analogického usudzovania (R. J. Sternberg). Aspoň pre oblasť metafor možno preto vyvrátiť tvrdenie, že teoretická psychológia neposkytuje dostatočne nosnú oporu pre riešenie problematiky psychológie tvorby, recepcie umeleckého diela (Pavelka, 1982, s. 140). Roztrieštené teoretické prístupy však nedávajú ucelený pohľad na celú oblasť metafor. Mnohé otázky zostávajú ešte nezodpovedané: chýba operačné vymedzenie skúmaného javu, výsledky experimentov s rozličnými kategóriami metafor umožňujú rozličnú interpretáciu, nie je dostatočne objasnený vývin porozumenia a používania metafor u detí, málo pozornosti sa venuje procesom produkcie metafor, vyžaduje sa skúmať metaforu v kontexte osobnostných vlastností, študovať účasť kognitívnych procesov na porozumení, používaní metafor. Psychologické štúdium metafor by malo vniesť svetlo do týchto problémov, čo bude významné aj z aplikačného hľadiska (napr. ako podnet pre aktívnejšie využívanie metafor v jazyku, vytvorenie nových metód riešenia problémov, rozvoj tvorivosti).

*Ústav experimentálnej psychológie SAV
Bratislava, Kocelova 17*

Bibliografia

- BILLOW, R. M.: Metaphor: A review of the psychological literature. *Psychological Bulletin*, 84, 1977, s. 81—92.
- KULAKOV, F. M.: Priloženije k rusckomu izdaniju. In: Minskij, M., *Frejmy dfa predstavlenija znanij*. Moskva, Energia 1979, s. 122—144.
- MARŠÁLOVÁ, L.: Psycholingvisticcká analýza vývinu lexiky. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1982. 216 s.
- MINSKIJ, M.: *Frejmy dfa predstavlenija znanij*. Moskva, Energia 1979. 152 s.
- NIKIFOROVA, O. I.: Psychologičeskoje vosprijatie chudožestvennoj literatury. Moskva, Kniga 1972. 152 s.
- ORTONY, A. a kol.: Metaphor: Theoretical and empirical research. *Psychological Bulletin*, 85, 1968 a, s. 919—943.
- ORTONY, A. a kol.: Interpreting metaphors and idioms: Some effects of context on comprehension. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour*, 17, 1978 b, s. 465—478.
- PAVELKA, J.: *Anatomie metafory*. Brno, Blok 1982. 198 s.
- PETRENKO, V. F.: Experimentálnaja psichosemantika: issledovanije individualnogo soznaniija. *Voprosy psihologii*, 1982, č. 5, s. 23—35.
- PLICHTOVÁ, J.—ŠÍPOŠ, I.: Princip špecifičnosti kódovania a jeho interpretácia. *Československá psychológia*, 24, 1980, s. 465—468.
- ŠÍPOŠ, I.: Figurativny význam a sémantická pamäť. *Československá psychológia*, 27, 1983 a, s. 528—536.
- ŠÍPOŠ, I.: Sémantická pamäť. *Československá psychológia*, 27, 1983 b, s. 269—278.
- VERBRUGGE, R. M.—McCARRELL, N. S.: Metaphoric comprehension. *Cognitive Psychology*, 9, 1977, s. 494—533.
- WICKELGREN, W. A.: *Cognitive psychology*. New York, Academic Press 1979. 455 s.
- WINOGRAD, T.: A framework for understanding discourse. Stanford University, AIM-297, 1977. 22 s.

МЕТАФОРА В ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Резюме

Метафора представляет собой важную проблему исследования и в психологии. Кроме понимания метафоры как переносного смысла подчеркивается и познавательная, творческая, эвристическая функция метафоры. Новейшие психологические подходы направлены на анализ процесса понимания и использования метафоры. В рамках этих подходов исследуются переработка метафорического значения в семантической памяти, онтогенетические аспекты понимания, разрабатываются модели понимания. Подчеркивается роль и влияние контекста, схем, структуральных и трансформационных инвариантов, установки, имажинации. В статье выделяются перспективные направления в психологическом исследовании метафоры, указываются прикладные цели этих исследований.

SPRÁVY A POSUDKY

IX. MEDZINÁRODNÝ ZJAZD SLAVISTOV

Po dvadsiatich piatich rokoch sa slavistický zjazd znova vrátil do Sovietskeho zväzu. IX. medzinárodný zjazd slavistov bol v dňoch 6.—14. septembra 1983 v Kyjeve, ktorý rok predtým oslávil 1500 rokov svojho trvania — to sa odrazilo aj v programe zjazdu. Na zjazde sa zúčastnilo vyše 1800 delegátov z 26 krajín celého sveta. Treba povedať, že šlo skutočne o delegátov, ktorých na zjazd vybrali a vyslali národné slavistické organizácie (v našich krajinách národné slavistické komitety).

Tematika zjazdu bola tradične rozdelená do piatich hlavných sekcií: jazykoveda, literárna veda, jazykovo-literárna problematika, folkloristika a historická problematika. Popri tom boli na zjazde aj dve interdisciplinárne témy: etnogenéza Slovanov a Juraj Križanič v kontexte svojej doby (J. Križanič bol chorvátsky vzdelaný kňaz, ktorý pôsobil v cárskom Rusku a žil v rokoch 1618—1683). V rámci zjazdu mali pracovné zasadnutia aj medzinárodné komisie pri Medzinárodnom komitete slavistov.

Ako sa konštatovalo na záverečnom zasadnutí, rokovania vo všetkých sekciách boli vecné a podnetné. V jazykovednej sekcií sa venovala pozornosť najmä interdisciplinárnemu výskumu: popri problematike pôvodu Slovanov sa skúmali kultúrno-historické procesy, osvetľovali sa jazykové fakty staroslovanskej histórie. Prejavil sa značný pokrok v zblížovaní výsledkov mikroanalýz a makroanalýz a vo vytváraní celkového obrazu slovanských jazykov. V literárnovednej sekcií sa skúmali základné otázky porovnávacieho výskumu slovanských literatúr, novátorský prístup sa prejavil najmä v metodike porovnávania, do veľkej miery aj zásluhou našej literárnej komparatistiky. Ako nová problematika kyjevského zjazdu sa objavili otázky literárneho baroka a literatúry 19. storočia. Pokračovalo sa vo výskume socialistického realizmu. Osobitná pozornosť sa venovala osvetleniu miesta I. S. Turgeneva vo svetovej literatúre. V jazykovedno-literárnej sekcií sa nastolila problematika vedy o preklade ako osobitnej slavistickej disciplíny, ako aj problematika sémantického výskumu literárneho diela (predovšetkým na materiáli ruskej literatúry 19. stor.). Kriticky sa hodnotilo obdobie reformácie a protireformácie. V sekcií folkloristiky sa venovala hlavná pozornosť problematike kultúry v socializme a nastolil sa problém kultúrneho prostredia: išlo jednak o folklór ako časť kultúry v historickom rozvíjaní národov, jednak o folklór po druhej svetovej vojne. Osobitná pozornosť sa venovala otázkam folklóru v Kyjevskej Rusi. Aj v historickej sekcií sa skúmali otázky súvisiace s Kyjevskou Rusou, ako aj s rozvojom troch východoslovanských národov a etnogenézou Slovanov, no neobišli sa ani metodologické otázky a otázky interdisciplinárneho výskumu a medzinárodnej spolupráce v historickom výskume.

Z Československa sa na zjazde zúčastnila jednak oficiálna delegácia (vyše 40 členov) a dve skupiny turistov z Prahy a Bratislavy (spolu okolo 50 členov). Slovenská časť československej delegácie sa dobre reprezentovala. Jazykovedci sa predstavili v podsekcii o problémoch praslovanského jazyka medzi ostatnými jazykmi (Š. Ondruš), v podsekcii venovanej otázkam genetického, typologického a areálneho výskumu slovanských jazykov (R. Krajčovič, J. Doruľa) a v podsekcii zameranej na konfrontačný výskum fonológie, gramatiky a lexiky súčasných slovanských jazykov (J. Místrík, J. Sabol, E. Sekaninová).

Veľký ohlas, záujem i ďalšie diskusie vyvolalo hneď plenárne zasadnutie venované etnogenéze Praslovanov, a to najmä vystúpenie O. N. Trubačova. Na rozdiel od predchádzajúcich koncepcií, ktoré pravlasť Slovanov kládli do oblasti Dnepra, resp. Visly a Odry, O. N. Trubačov sa na základe analýzy európskej hydronymie a hľadania slovansko-indoeurópskych responzií vlastne vracia k dávnejším hypotézam P. J. Šafárika a J. B. Kopitara, ktorí kládli pravlasť Slovanov do dunajskej oblasti. Možno povedať, že práve vystúpenie O. N. Trubačova, ako aj úvodná živá prednáška B. A. Rybakova *O Kyjeve*

a jeho prínose pre rozvoj slovanských národov a svetovú kultúru rámcovali rokovania hlavne v prvej sekcii, venovanej praslovanskému jazyku a jeho miestu medzi inými jazykmi. Tu vystúpili najznámejší slavisti vrátane našich. Je potešiteľné, že sa v tejto sekcii viac ráz poukazovalo aj na práce slovenských slavistov, najmä J. Stanislava a R. Krajčoviča.

Druhá sekcia bola tematicky orientovaná na jazykovú situáciu v Kyjevskej Rusi a skúmanie vzájomného vzťahu staroruského jazyka k druhým jazykom.

V rámci tretej sekcii o genetickom, typologickom a areálnom skúmaní slovanských jazykov odznelo tiež viac pozoruhodných referátov s historickou tematikou. Treba uvítať, že na rokovaníach zjazdu sa venovala pozornosť aj typologickej problematike slovanskej antroponymie. Táto otázka získava svoju dôležitosť aj tým, že sa robia prípravné práce pre veľké syntetické diela, ako je napr. *Slovanský onomastický atlas*. Takéto kolektívne diela predpokladajú zjednocovanie teoretických východísk, aby sa získal porovnávateľný materiál. V. A. Nikonov podal náčrt dnešnej slovanskej antroponymie ako výsledku osobitných dejín slovanských národov. V slovanskej antroponymii sa odrážajú vzájomné medzi-slovanské kontakty, vplyvy neslovanských národov, ako aj zmeny charakteristické pre jednotlivé slovanské etniká. V. A. Nikonov si všíma vplyv christianizácie na slovanskú antroponymiu, formovanie dvojmennej a trojmennej antroponymickej sústavy. Upozorňuje na dôležitosť neúradného pomenúvania a poukazuje na niektoré príznačné znaky formálnej stavby slovanských osobných mien. K danej otázke by sme chceli pripomenúť aspoň toľko: využitie prostriedkov jazyka pri výstavbe osobných mien treba vidieť v súvislosti s danou mennou sústavou. Pri sledovaní vývinu a fungovania antroponymických sústav treba si všímať štruktúru designatívnej stránky osobných mien v rozličných spoločenských podmienkach a situáciách. Charakteristiku antroponymického mikrosystému a makrosystému vymedzujeme vzhľadom na stanovené kvantitatívne a kvalitatívne činitele.

Konfrontačný opis fonológie, gramatiky a lexiky súčasných slovanských jazykov bol na programe štvrtej sekcii. Zo stovky referátov a koreferátov možno sa tu dotknúť iba tých, ktoré vyvolali pozornosť, čo sa odrazilo v bohatej diskusii.

Na začiatku najväčší záujem vyvolal referát A. V. Bondarka *Problémy a metódy konfrontačného štúdia gramatických kategórií v slovanských jazykoch*. A. V. Bondarko ďalej rozvíja svoje chápanie gramatických kategórií a funkčno-sémantických polí (novší variant staršieho Bondarkovho termínu funkčno-sémantická kategória). Postulovaním pojmu funkčno-sémantické pole rieši problém jednotky porovnávania. Jednotkou porovnávania má byť to, čo zjednocuje systém a jeho okolie, a to je práve funkčno-sémantické pole ako zjednotenie formované gramatickými (morfológickými a syntaktickými) prostriedkami daného jazyka spolu s lexikálnymi, lexikálno-gramatickými i slovotvornými prvkami, ktoré sú s týmito gramatickými prostriedkami v interakcii a patria k tej istej „sémantickej zóne“ (napr. komparatívnosti, posesívnosti, lokatívnosti a pod.). Osobitnú pozornosť autor venoval rozličným zoskupeniam funkčno-sémantických polí (napr. monocentrické, slabocentrické). Popri opozičných vzťahoch rozlišuje aj neopozitívne vzťahy v gramatických kategóriách (za takéto pokladá napr. v rámci kategórie osoby funkciu neozobnosti, neurčitého a všeobecného konateľa oproti opozičným vzťahom prvej, druhej a tretej osoby).

Na základné a všeobecné otázky sa zacieliť referáty aj iných sovietskych účastníkov. V. V. Lopatin a I. S. Uluchanov v referáte *Zhody a rozdiely v slovotvorných systémoch slovanských jazykoch* súhrnne opísali významovú stránku i súbor slovotvorných prostriedkov slovanských jazykov v protiklade k neslovanským európskym jazykom. — Podobný všeobecný referát o tvorení slov mal neskoršie B. Kreja z Poľska.

E. A. Zemskaja sa pokúsila na základe konfrontácie hovorovej reči v niektorých slovanských a neslovanských jazykoch určiť také (kvázi)univerzálne hovorovej reči, ktoré sa prejavujú na pozadí špecifických črt hovorovej reči skúmaných jazykov. Za najdôležitejšie štruktúrne príznaky hovorovej reči autorka pokladá: neúplnosť prvkov výpovede podmienenú situáciou a spoločnou apercepčnou bázou partnerov komunikácie; využívanie analógie a vysokú mieru pôsobenia produktívnych modelov; prevahu sémantických komunikačných prostriedkov nad formálnymi a gramatickými prostriedkami; tendenciu

k analytickejšti; rozčleňovanie informácie pomocou prostriedkov tematizácie a rematizácie, veľký rozsah a rozmanitosť prostriedkov na vyjadrovanie expresivity. Cenné je autorkino poukázanie na niektoré protikladné tendencie v hovorovej reči, napríklad tendenciu k používaniu hotových forml, klišé a na druhej strane tendenciu k voľným neuzáľným spojeniam.

M. Ivičová (Juhoslávia) referovala o niektorých princípoch slovesnej prefixácie v slovanských jazykoch. Svoje závery opierala o výskum predpony *po-*; častejšie sa vyskytuje v severných slovanských jazykoch, ale pribúda jej i v južných jazykoch. Navyše v južných jazykoch popri kvantitatívnej funkcii má i kvalitatívnu sémantiku.

V tejto sekcii predniesli referáty aj E. Sekaninová o konfrontačnom štúdiu sémantického poľa sloves pocitu v ruštine a slovenčine a J. Mistrík o divergentných a konvergentných tendenciách vo vývine slovanských jazykov. Podľa J. Mistríka obdobie formovania jazykov znamená eo ipso divergentnú tendenciu, kým pre súčasné fungovanie slovanských jazykov možno skôr hovoriť (pri istej abstrakcii) o konvergencii. Konvergencia je výrazná v štylistickej diferenciacii slovanských jazykov. Zbližovanie jazykov sa deje najmä prostredníctvom internacionalizmov. Autor prináša aj isté charakteristiky textov slovanských jazykov v porovnaní s textami tej istej komunikačnej sféry v západných (neslovanských) jazykoch. Napr. v administratívnych textoch slovanských jazykov je viac rétorických, opisných a didaktických konštrukcií.

Z oblasti morfológie odzneli referáty o rode substantív, o adjektívach a slovesách. Väčši záujem vzbudili referáty o slovesách a adjektívach. V rámci sloves referoval o problémoch v opise slovesného vidu L. N. Smirnov (ako ich predniesol pred rokom v Bratislave a Nitre). Z oblasti adjektív opisoval stav menných tvarov J. Petr. Naznačoval, ako sa ich funkčná sféra zužuje pod tlakom zložených tvarov.

Konfrontačný opis lexiky slovanských jazykov podal A. E. Suprun. Právom zdôrazňoval komplexný ráz typologickej charakteristiky slovej zásoby slovanských jazykov. Typologická charakteristika musí zahrňovať ukazovatele osvetľujúce z rozličných strán a na rozličných rovinách osobitosti slovanskej lexiky vcelku, aj každého jednotlivého jazyka zvlášť. Medzi parametre typologickeho opisu patrí kvantitatívna charakteristika rozsahu slovej zásoby, opis tematicko-sémantických oblastí lexiky, jej štatistická stavba v texte, podobnosť/rozdielnosť rozličných lexikálnych oblastí vzhľadom na stránku lexémickú a sémantickú, klasifikácia slovej zásoby podľa slovných druhov, slovotvorná charakteristika, sémantická štruktúra lexiky, jej štylistické členenie, asociatívna charakteristika, lexikálna spájateľnosť na rovine textu a charakteristika vonkajšej štruktúry slova (dĺžka a kombinatorika). K rozpracúvaným parametrom typologickej charakteristiky slovanskej slovej zásoby možno pripomenúť, že je dôležité skúmať aj vzájomnú súvislosť jednotlivých ukazovateľov, ako to napr. vidíme na dialektickom vzťahu obsahovej a formálnej stránky lexikálnej jednotky. Pre porovnávanie lexikálno-sémantickej stavby slovej zásoby príbuzných, ako aj nepríbuzných jazykov sa ukazuje perspektívnym vyjsť zo vzťahov v hĺbkovej štruktúre. Myšlienkové obsahy v hĺbkovej štruktúre predstavujú pre porovnávací výskum tertium comparationis. Pre slovnú zásobu jednotlivých jazykov je príznačný spôsob ich vyjadrenia na povrchovej štruktúre.

Konkrétnejši bol referát J. Filipca *Problémy konfrontačnej synonymiky v súčasných slovanských jazykoch*. Synonymický rad obsahuje isté členy, ktoré sa všetky v jednotlivých slovanských jazykoch nerealizujú. No na druhej strane existujú mnohé významové aj formálne responzie; zodpovedajú si jednak dominanty, jednak iné členy synonymických radov medzi jednotlivými slovanskými jazykmi. V tomto smere dokazoval užšiu súvislosť českej a poľskej synonymity na jednej strane a ruskej s bulharskou na druhej strane.

Ďalšie referáty v slovníkovej oblasti sa obmedzovali na užšie problémy, napr. na lexiku expresív, na pomenovania príbuzenských vzťahov, na spätosť obrazu s významom pri vznikaní frazeologizmov a i., všetky od juhoslovanských a bulharských účastníkov.

Dôležitý referát v tejto sekcii predniesla A. G. Širokovová o druhotných funkciách gramatických (morfológických) kategórií, najmä o takých, ktoré vznikli transpoziciou. Na transpoziciách ruského kondicionálu ukazovala, že druhotné funkcie sú cestou na obohatenie gramatickeho prostriedku: rozmnožujú možnosti presnejšie a racionálnejšie vyjadrovať komunikatívne potreby. Ak chceme

gramatický prostriedok presnejšie poznať, musíme zistiť aj smer vývinu a mechanizmus jeho transpozícií.

Rovnako dôležitý referát z oblasti sémantiky syntaxe na tému *Kategória pádu a intencná štruktúra slovanského slovesa* predniesla H. Běličová-Křížková. Využila a precizovala v ňom československú (v tom i slovenskú) teóriu o slovesnej intencii, o vetných vzorcoch, o významoch pádov a o významoch predložiek.

Táto séria referátov kulminovala referátom R. Růžičku (NDR) o súčinnosti syntaxe so sémantikou v ruských polopredikatívnych konštrukciách vyjadrených neurčitkom a prídastiami. Aplikoval niektoré najnovšie výskumy N. Chomského na polopredikatívnu syntax ruštiny. Vymedzoval pravidlá, kedy sa činiteľ druhého deja v ruskej vete (teda v polopredikatívnej konštrukcii s infinitívom alebo s prechodníkom a prídastiami) musí, môže, resp. nemôže uviesť.

Synchronickému opisu fonologických systémov (alebo niektorých parciálnych zvukových javov) v slovanských jazykoch — napr. v porovnaní s analýzou prvkov a zákonitostí gramatickej alebo lexikálnej roviny — sa venovalo len niekoľko prednášok. Fonologická (resp. foneticko-fonologická) problematika však bola dosť výrazná pri výklade histórie slovanských jazykov (okrajovo pri analýze nárečí — napr. prednáška B. Viodeského o fonologických systémoch macedónskych nárečí) — a to často v širokých intralingválnych a extralingválnych súvislostiach (napr. v referáte Š. Ondruša o typoch náslovných konsonantických kombinácií v praslovančine, baltoslovančine a indoeurópcine; V. K. Žuravleva o relatívnej chronológii praslovaných procesov; O. N. Trubačova o etnogenéze Slovanov, v kolektívnom referáte R. V. Bulatovovej—V. A. Dyba—A. A. Zalizňaka o teoretických základoch praslovaného akcentologického slovníka, v prednáške P. Iviča o faktoroch ovplyvňujúcich vývin samohlások v slovanských jazykoch a i.).

V oblasti fonológie k programovým patrili predovšetkým referát M. Romportla a J. Novotnej-Hůrkovej *Konfrontačné štúdium fonológie slovanských jazykov*, v ktorom autori vychádzali z tézy o dynamickom charaktere synchronických fonologických systémov slovanských jazykov. Postup pri konfrontačnom výskume (zdôrazňuje sa tu rozdiel medzi konfrontačným a komparatívnym výskumom) fonologických javov v slovanských jazykoch sa v tejto štúdiu demonštruje na dvoch koreláciách: znelostnej a mäkkostnej. Pri skúmaní vzťahov medzi členmi týchto korelácií sa upozorňuje na centrálnu a periférnu korelačnú vzťahy a na ich osobitosti v jednotlivých slovanských jazykoch. — Aplikáciu svojej syntetickej fonologickej teórie pri výklade neutralizácií fonologických protikladov v slovanských jazykoch (na materiáli slovenčiny, češtiny a ruštiny) predložil J. Sabol (s podrobným rozborom vzťahov fóny, fonémy a morfofonémy a s vymedzením rozdielov medzi neutralizáciami a alternáciami). — W. Sperber uviedol výsledky výskumu dvojčlenných konsonantických skupín na začiatku a na konci slovných tvarov v ruštine, hornej lužičtine a bulharčine. — J. Toporišič na základe podrobnej najmä distribučnej analýzy uvažoval o štatúte spoluhlásky *v* vo fonologických sústavách jednotlivých slovanských jazykov (v diskusii J. Sabol autorov výklad doplnil o niektoré osobitosti tejto fonémy v spisovnej slovenčine). — A. Ban prednášal o fonologickej „kategórii“ tvrdosť — mäkkosť ako centrálnom jave v zvukovom systéme ruštiny. Pri porovnávaní zvukových sústav ruštiny a rumunčiny sa dotkol veľmi dôležitej otázky: tlaku konsonantického okolia na vokaliké, alebo naopak (táto skutočnosť má totiž závažný dosah na vymedzenie neutralizácií fonologických protikladov v príslušných fonologických štruktúrach i na opis manifestácie fonémy v akustickom signáli i jeho kontinuu).

Z výskumov v oblasti intonologických javov (z hľadiska typológie, resp. z hľadiska súčinnosti akcentologických a morfológických prvkov) upozorňujeme na prednášku J. Gvozdanovičovej o typologickej charakteristike slovanských a neslovanských jazykov s melodickým prízvukom a G. Neweklovskeho o tendencii vývinu pohyblivého prízvuku podstatných mien v slovanských jazykoch. V niektorých referátoch sa riešili aj dosť špecifické problémy (J. Durin — o vývine ľudského jazyka na základe hypotézy J. Boudouina de Courtenay, H. Mierzejewska — o afázii).

Referáty v oblasti synchronickej fonológie ukázali, že v súčasnosti sa už dostávame do štádia konfrontačného výskumu zvukových systémov slovanských jazykov. Nazdávame sa, že základnou podmienkou pri tomto štúdiu je použitie jednotnej fonologickej koncepcie a na jej pozadí vyčerpávajúce

vymedzenie fonematického inventára (s centrom a perifériou), fonologicky relevantných a fonologicky irelevantných vlastností fonických prvkov, špecifických úrovni vzťahu jednotlivého a všeobecného (a ich **vzájomného prepojenia**) vo zvukových jednotkách, podrobné preskúmanie všetkých typov neutralizácií a alternácií a fonologického a slovotvorného systému v príslušných jazykoch — s indíciami aj pre „potreby“ fonologickej (mikro)typológie.

Je už pri takýchto podujatiach zákonité, že medzi stovkami referátov a diskusných vystúpení odzneli aj príspevky s príliš detailnou analýzou čiastkovej témy, ku ktorej sa mohol vyjadriť len úzky okruh záujemcov. Na druhej strane niektoré vystúpenia boli koncipované tak široko, že podľa tematiky mohli byť zaradené do viacerých podsekcii a niekedy sa bez poznania prác príslušného autora ani nedali „objaviť“. Môže nás trochu mrziť, že československá lingvistika nebola zastúpená v „našej“ tradičnej oblasti — tvorení slov a málo zastúpená v lexikologickej oblasti.

IX. medzinárodný zjazd slavistov sa nesporne zaradil medzi vrcholné podujatia medzinárodnej slavistiky. Predovšetkým bol vďaka úsiliu hostiteľov a organizátorov vynikajúco pripravený. Prijemne prekvapila aj celková klíma zjazdu. Venovala mu pozornosť nielen akademická a univerzitná vedecká verejnosť, ale aj najvyššie štátne orgány: účastníkov zjazdu pozdravila osobitným listom Rada ministrov ZSSR, na otváracom zasadnutí bol prítomný predseda Rady ministrov Ukrajinskej SSR, tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Ukrajiny, viceprezident Akadémie vied ZSSR, prezident Ukrajinskej akadémie vied, predstavitelia hlavného mesta Kyjeva, ako aj zástupcovia vysokoškolských a akademických inštitúcií.

Sám priebeh zjazdu bol už tradične, ale tohto roku vo zvýšenej miere výraznou manifestáciou úsilia svetovej slavistiky o prehlbovanie medzinárodnej spolupráce, bol veľkým prínosom k rozvoju spoločenského, vedeckého a kultúrneho života všetkých slovanských národov. Splnil tak aj očakávanie vyslovené v pozdravnom liste Rady ministrov ZSSR: poslúžil ušľachtilej veci vzájomného porozumenia a vzájomného obohacovania duchovnými hodnotami medzi národmi celej našej planéty v mene vysokého cieľa zabezpečiť svetu rozvoj konštruktívnej medzinárodnej spolupráce.

V. Blánár—J. Bosák—K. Buzássyová
J. Horecký—J. Oravec—J. Sabol

UNIV. PROF. LUDOVÍT NOVÁK SEDEMDESIATPÄTROČNÝ

V pripomenutí ďalšieho životného medzníka zakladateľa modernej slovenskej jazykovedy univ. prof. **PhDr. Ludovíta Nováka, DrSc.**, necháme tentoraz trochu bokom exaktnú analýzu jeho vedeckej tvorby (podrobne sme sa nad jazykovedným dielom L. Nováka zamýšľali pri jeho sedemdesiatke — porov. Jazykovedný časopis, 29, 1978, s. 174—178) a budeme trochu esejisticky ladíť naše poznámky o niektorých súvislostiach jeho života a vedeckej práce.

Pri úvahách o diele nášho jubilanta nám najprv prichádza na myseľ neúprosná dialektika času — aktuálneho a gnómickeho, prenikajúca skrz-naskrz jeho vedeckou tvorbou, ale pripomínajúca aj rytmus jeho životného oblúka: striedajú sa v ňom — povedané terminológiou jeho veľkej životnej lásky — hudby — *accentato* a *agile*, *adagio* a *allegro*, *moderato* i *vivace*... Času, ktorý preosieva, aby vydal svedectvo o nadčasovej hodnote vedeckého diela, ale pripomínal aj dôležitú morálnu zásadu kontinuálnosti života a tvorby bádateľa a človeka. Dôkazom o pravdivosti týchto slov nech nám bude hoci osud jeho monumentálnej práce, jeho Didaktiky Magny slovenskej historickej jazykovedy — monografie *K najstarším dejinám slovenského jazyka*, ktorá — hoci napísaná v rokoch 1938—1939 — vyšla až r. 1980. Ako hlboko musí byť vedec presvedčený o pravdivosti svojej vedeckej pravdy, ak necúvne ani pred majestátnom časom; ako nadčasové musí byť ono dielo, aby obstálo pred skúškou najťažšou — pred skúškou histórie! Na koľko prác zo svetovej jazykovednej produkcie by čas navrstvil patinu a nie hrdzu? V predslove k citovanej monografii — synekdochicky to platí o celom jazykovednom diele prof. L.

Nováka — píše J. Horecký, S. Peciar a J. Ružička toto: „Monografia Ľudovíta Nováka *K najstarším dejinám slovenčiny* je originálne a cenné jazykovedné dielo, bohaté na nové vedecké poznatky. Podáva dosiaľ najúplnejší a najdetailnejší výklad o najstaršom období vývinu hláskoslovia slovenčiny, spracovaný jednotnou metódou štruktúrnej analýzy rekonštruovaných fonologických systémov. Toto dielo obohati slavistickú literatúru o cenné teoretické myšlienky a o nové poznatky z historickej fonológie slovenského jazyka. Sme presvedčení, že dielo uvítajú naši i zahraniční slavisti a slovakisti.

S ohľadom na autorov vek i na nepriaznivé okolnosti, ktoré vydanie diela zdržali takmer o štyridsať rokov, vydávame ho pri autorovom význačnom životnom jubileu v pôvodnej podobe. Nepredpojatý čitateľ nebude v tom vidieť pokus o glorifikáciu jazykovednej metodológie z tridsiatych rokov, ale historické svedectvo o príslušnom období vo vývine slovenskej jazykovedy a ocení predovšetkým to, čo toto dielo prináša: nové poznatky o vývine slovenského jazyka.“

V mnohých rozhovoroch s prof. Ľ. Novákom sme uvažovali o vede a umení, o tom, akú pečať na nich necháva čas, a pripomínali sme si krásne súžitie oboch fenoménov, ktoré kráčajú od nepamäti popri sebe ako blížence — tak ako sú spolu ľudský um a srdce. Náš jubilant pritom vždy konštatoval, že umenie stojí vyššie ako veda. Bude to asi tak — hoci jeho život a dielo akoby vyvracali jeho vlastné slová a potvrdzovali onú vzrušujúcu symbiózu a dvojjednosť, a teda aj „rovnocennosť“ umenia a vedy; veď jubilant stál pred dilemou hudba, či jazykoveda: ako mladý gymnazista vystupuje s úspechom na koncertoch doma i v zahraničí, ako 19-ročný vydáva prvú prácu *Ludwig van Beethoven. Život, osobnosť a dielo*. Je umelcom v jazykovede; vo svojej bádateľskej tvorbe má blízko k vedám o umení, jeho hlavnou jazykovednou disciplínou je fonológia — veda o zvukovej stavbe jazyka, obrazne povedané: aj veda o hudbe reči...

Po vyjdení jubilentovej práce *K najstarším dejinám slovenského jazyka* i ďalších štúdií najmä z teoretickej jazykovedy v posledných rokoch sú ešte aktuálnejšie naše slová, ktoré sme napísali pred piatimi rokmi: „Niektoré teórie a výsledky vedeckých úvah Ľ. Nováka dnes už berieme ako samozrejmé. Ako keby boli vznikli..., jazykovednou ľudovou tvorivosťou, ako keby ich autor bol neznámy, podobne ako pri ľudových rozprávkach. Patrí k neopakovateľnému majstrovstvu bádateľa, ak svoje objavy odovzdá v takej presvedčivej forme, že sa stanú ‚kolektívnym vedeckým vedomím‘. Nazdávame sa, že je to najviac, čo môže vedec vo svojej práci dosiahnuť.“

V diele prof. Ľ. Nováka sa zrkadlia tri základné zásady jeho tvorby — aby sme naplnili jeho tézu o trinárodných protikladoch — vyúsťujúce do princípov jeho bádateľskej morálky:

— povinnosť brániť kontinuitu vlastnej výskumnej teórie, nestrácať vlastnú vedeckú tvár, byť vo vede samým sebou;

— zásada metodologickej čistoty, jednotného metodologického východiska;

— presvedčenie, že veda je otázka pravdy, boja za pravdu.

V jednom zo svojich rozhovorov povedal: „Treba stále viac odhaľovať tajomnosť života a sveta. To musí byť krvopotne vybojované, tvoriť je bolestné. To je dotváranie sveta, pri ktorom vedec prežíva i najčistejšiu tichú radosť zo stretnutia s klasickou trojicou — s pravdou, s dobrom a s krásou. Sú to vlastne tri aspekty tej istej veci. Vedec musí byť neústupný. Jeho úlohou je boj o pravdu.“

Aj preto — či práve preto — sa prof. Ľudovít Novák stal živou legendou slovenskej jazykovedy.

J. Sabol

SÚPIS PRÁC PROF. ĽUDOVÍTA NOVÁKA ZA ROKY 1978—1982

Tento súpis nadväzuje na *Súpis prác prof. Ľudovíta Nováka za roky 1929—1973* (In: *Nové obzory*. 16. Red. M. Chmelárová. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1974, s. 433—445) a na *Súpis prác prof. Ľudovíta Nováka za roky 1974—1977* (Jazykovedný časopis, 29, 1978, s. 178—179) od J. Sabola. Bibliografia je usporiadaná chronologicky: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a vedecké štúdie v odborných jazykovedných časopisoch a zborníkoch (polotučne), za nimi (obyčajným typom písma) články a drobné príspevky.

1978

Definícia slabiky a jej častí. — Slovo a slovesnosť, 34, 1978, s. 230—232, franc. res. s. 232—233.

Morphèmes zéro initiaux en allemand. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 5. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1978, s. 71—77.

Nevyhnutosť reformy pravopisu západných svetových jazykov ako jedna z podmienok pokroku v ich vyučovaní v období vedecko-technického rozvoja. — In: Zborník vybraných referátov z Komenského trienále 1977. Red. J. Horecký. Bratislava, Mestský dom kultúry a osvetu 1978, s. 168—179.

Jazykovédne pojetí slabiky. Teze prednášky v JS dne 16. 6. 1977. — Jazykovédne aktuality, 15, 1978, č. 1, s. 24—25.

Úspech vysokoškolákov v Brne [v celoštátnom kole ŠVOČ v odbore jazykovedy 11.—13. júna 1978]. — Prešovské noviny, 21, 1978, č. 51 (30. 6. 1978), s. 3.

1979

Fonológia slovenčiny v kontexte inojazykových fonologických systémov. — In: Studia Academica Slovaca. 8. Prednášky XV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1979, s. 239—253.

K otázke pomeru úzus — norma — kodifikácia v spisovnom jazyku a v nárečiach. — In: Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 111—112.

O potrebe radikálnej pravopisnej reformy. — In: Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 202—203.

Rodné mená v mestských nárečiach z hľadiska sociolingvistického. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. 14. Zväzok 3. Slavistika. Red. M. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979, s. 131—138, rus. res. s. 138, nem. res. s. 138—139.

Správna formula väčšinového východoslovenského a obdobného inoslovenského prízvuku. — In: Nové obzory. 21. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1979, s. 241—244, rus. res. s. 244, nem. res. s. 245.

1980

K najstarším dejinám slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Veda 1980. 8°. 346, [2] s.

Dynamika europeizácie fonologického systému slovenčiny. — In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 30. Ondrusov zborník. Red. J. Mistrík. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 175—182.

Jazyková charakteristika Memoranda národa slovenského z roku 1861. — In: Literárne postavy Gemera. 3. Janko Francisci-Rimavský. Materiály z vedeckej konferencie o jeho živote a diele v dňoch 6. a 7. mája 1977 v Levoči. Red. J. Bolfík. Martin, Osveta 1980, s. 119—129.

K otázke sociálneho rozvrstvenia a zániku lexiky mestského prostredia. — In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. Jazykovedný zborník. 5. Dialektologický zborník I. Materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17.—19. apríla 1975. Red. J. Ružička—M. Štec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 51—55.

Názvy krajín v levočskom vydaní Komenského spisu Orbis pictus z roku 1685. — In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia (Zemplínska šírava 20.—24. septembra 1976). Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 119—123.

Výraz monumentalizácie v slovenčine. — In: Studia Academica Slovaca. 9. Prednášky XVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1980, s. 241—251.

1981

Ešte raz: axiomatika semiológie lineárnych útvarov. — In: Jazykovedné štúdie. 16. Materiály z vedeckej

konferencie o sémantike. (Smolenice, 14.—17. januára 1980.) Red. J. Ružička. Bratislava, Veda [1981], s. 17—22.

K reforme slovenského a českého pravopisu. — In: *Studia Academica Slovaca*. 10. Prednášky XVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Alfa 1981, s. 315—327.

Nulová syntagma — jazyková realita. — In: *Syntax a jej vyučovanie. Zborník referátov z konferencie.* Red. J. Oravec. Nitra, Pedagogická fakulta (Katedra slovenského jazyka a literatúry a Kabinet literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky) [1981], s. 107—110.

[Diskusné príspevky.] — In: *Syntax a jej vyučovanie. Zborník referátov z konferencie.* Red. J. Oravec. Nitra, Pedagogická fakulta (Katedra slovenského jazyka a literatúry a Kabinet literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky) [1981], s. 405—406, 450.

1982

Axiomatics of semiology of linear structures. — In: *Recueil linguistique de Bratislava*. 6. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1982, s. 185—196.

Čeština na Slovensku v predpisovnom období. — In: *Studia Academica Slovaca*. 11. Prednášky XVIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mítrik. Bratislava, Alfa 1982, s. 377—393.

K slovenskej ortografii a ortoepii. — In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach*. 16. Zväzok 3. Slavistika. Red. M. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 21—25, rus. a nem. res. s. 26.

Definícia slabiky a jej častí. — *Zápisník slovenského jazykovedca*, 1, 1982, č. 3, s. 6—9.

Jazyk ako semiotický útvar. — *Zápisník slovenského jazykovedca*, 1, 1982, č. 4, s. 5—7.

Prof. Ján Oravec šesťdesiatročný. — *Slovenská reč*, 47, 1982, s. 170—172.

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v zborníkoch: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae. Jazykovedný zborník*. 5. Dialektologický zborník I. Materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17.—19. apríla 1975. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980 (člen red. rady).

Zostavil J. Sabol

PROFESOR VILIAM SCHWANZER SEDEMDESIATROČNÝ

Dňa 8. októbra 1983 sa uprostred neochabujúceho pracovného elánu dožil významného jubilea prof. PhDr. Viliam Schwanzer, CSc. Je bratislavským rodákom. Pochádza z robotníckej rodiny. Počas gymnaziálneho štúdia prejavil nadanie v matematike, no po maturite sa rozhodol pre štúdium germanistiky a slavistiky (štúdium v Bratislave, Prahe a vo Viedni). Po desaťročnom pôsobení na gymnáziách v Prievidzi a v Bratislave (v rokoch 1943—1945 bol z politických dôvodov prepustený zo školských služieb) začal r. 1948 svoju činnosť na Katedre germanistiky a anglistiky Filozofickej fakulty UK v Bratislave ako asistent, od r. 1951 ako odborný asistent, od r. 1956 ako docent a od r. 1970 ako profesor. Prednášal súčasný nemecký jazyk, aj jeho dejiny (stará a stredná horná nemčina), podľa okolností aj nemeckú a rakúsku literatúru. Jeho prednášky a semináre sú nielen dôkazom erudície vo vednom odbore, ale predovšetkým zariadenosti a bádateľského nadšenia, ktorým zapálil i svojich poslucháčov.

Na Filozofickej fakulte UK bol po mnohé roky poverený vedením Katedry germanistiky a anglistiky, po jej rozštiepení aj dočasným vedením Katedry anglistiky a amerikanistiky, ďalej vybudovaním

a vedením Katedry jazykov RUK, vybudovaním a vedením Odboru prekladateľstva a tlmočníctva pri Univerzite 17. novembra (až do jeho zlúčenia s katedrami FFUK). Pomáhal vybudovať katedru germanistiky na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove, kde okrem prednášok a seminárov vchoval jej mladý pedagogický dorast.

S pedagogickou činnosťou na FFUK sa rozlúčil r. 1980, pôsobí však na nej naďalej pri výchove vedeckých aspirantov z odboru germanistiky a anglistiky.

Vedecká a vedecko-odborná práca prof. V. Schwanzera vo svojej mnohotvárnosti prevyšuje ešte aj jeho pedagogickú, organizačnú a verejnoprospešnú prácu. Záujem o problémy germanistiky prejavoval jubilant už počas vysokoškolského štúdia. Aj keď sa spočiatku zaoberal otázkami nemeckej a rakúskej literatúry (pozoruhodné sú napr. jeho úvahy o dejinách viedenského divadla), napokon sa orientoval na nemeckú jazykovedu. Sú to práce zo staršieho obdobia nemeckého jazyka, napr. rozbor starosaskej pamiatky *Heliand** (1936 — doktorská dizertácia), *Etymologická a sémantická analýza slovnéj čeľade* *, „*Volk*“ (1954 — habilitačná práca), ako aj dialektologické práce; nemeckými nárečiami na Slovensku sa V. Schwanzer zaoberal ešte pred príchodom na fakultu. Výsledky svojej výskumnej práce publikoval najmä v zahraničí.

Jadrom jubilantovej vedeckej práce sa stal výskum gramatickej stavby nemeckého jazyka, najmä variácia a kombinatorika, ako aj problematika štandardného jazyka. Pozornosť venoval aj komparatistike, pričom sa zamerával na konfrontáciu nielen so slovenčinou, češtinou, ruštinou, poľštinou, ale aj s neslovanskými jazykmi, napr. maďarčinou alebo angličtinou. V tejto súvislosti si všimával aj otázky jazykových kontaktov a otázky bilingvizmu, najmä vo vzťahu k nemčine a slovenčine. Výsledky konfrontačného štúdia uplatnil aj v prácach z teórie prekladu. Nestratil pritom zo zreteľa ani aplikáciu výsledkov konfrontačného výskumu pri tvorbe učebníc nemeckého jazyka pre Slovákov. Ešte pred príchodom na fakultu sa zaslúžil ako autor populárnych učebníc nemčiny. K tejto problematike vystúpil veľa ráz na konferenciách doma i v zahraničí. (V tejto súvislosti treba spomenúť i jeho dlhoročnú prácu v Mestskom dome kultúry a osvetu v Bratislave, kde bol predsedom Rady pre vyučovanie cudzích jazykov.)

Ďalšou oblasťou jeho záujmu je výskum odborného štýlu, ako aj výskum v oblasti teórie jazyka a jazykových univerzálií. Práce V. Schwanzera nesú pečať marxisticko-leninského prístupu k jazyku, o čom svedčia aj práce ako *Uplatňovanie marxisticko-leninských zásad v jazykovede a jazykovej praxi* (1973), *Aplikácia marxisticko-leninskej teórie jazyka na prekladateľstvo a tlmočníctvo* (1974) a i.

Už tento neúplný výpočet prác V. Schwanzera svedčí o jeho širokej rozľadenosti v jazykovednej oblasti, v ktorej ho — najmä z radov mladších kolegov — sotva kto bude môcť nasledovať. Treba ešte pripomenúť, že náš jubilant patrí medzi prieborných lingvistov. Neváhal zavádzať nové metódy do lingvistického výskumu súčasnej nemčiny, o čom svedčia nielen jeho vlastné práce, ale aj práce jeho aspirantov a žiakov.

Nemožno nespomenúť ani dlhoročnú záslužnú prácu V. Schwanzera v Krúžku moderných filológov (KMF), ktorý zakladal a viedol (a vedie) s malou prestávkou doteraz. I za svoju neúnavnú činnosť v KMF — a podobne i v Slovenskej jazykovednej spoločnosti — si získal oprávnené uznanie v radoch slovenských filológov.

Profesor V. Schwanzer je okrem toho členom a funkcionárom vo viacerých domácich a medzinárodných vedeckých spoločnostiach, napr. Societas linguistica Europaea (SLE), Internationale Vereinigung für germanische Sprach- und Literaturwissenschaft (IVG), Verein für niederdeutsche Sprachforschung a vo vedeckej rade Institut für deutsche Sprache v Mannheime.

Za svoju dlhoročnú pedagogickú, vedeckú a spoločenskú činnosť získal V. Schwanzer uznanie vo forme mnohých vyznamenaní a medailí: Striebornú medailu J. Dobrovského Za zásluhy o rozvoj spoločenských vied (ČSAV), Striebornú medailu Univerzity Komenského Za zásluhy o Filozofickú fakultu Univerzity Komenského, Striebornú medailu Univerzity 17. listopadu, medailu Univerzity P. J. Šafárika a veľa pamätných medailí, plakiet a čestných vyznamenaní.

Využívam túto príležitosť, aby som mu v mene jeho bývalých študentov a aspirantov poďakovala za

všetky vzácne rady a pomoc pri začiatkoch našej pedagogickej a vedeckej práce, za vzácny takt a kolegiálnosť. Sme radi, že sme mali možnosť poznať ho ako múdreho učiteľa a vedca, ktorý v nás vzbudil lásku ku germanistike a vedeckej práci, ale najmä ako vzácneho a citlivého človeka, ktorý mal pre nás vždy čas a porozumenie. Sme hrdí, že sa môžeme nazývať jeho žiakmi, a prišli by sme si, aby sme si svojou prácou a konaním zaslúžili, aby sa aj on hrdó hlásil k nám.

Do ďalších rokov jeho života mu prajeme veľa životného optimizmu, pevné zdravie, osobnú pohodu, spokojnosť a ešte veľa úspechov v jeho ďalších vedeckých i osobných podujatiach.

I. Vaverková

SÚPIS PRÁC PROF. VILIAMA SCHWANZERA ZA ROKY 1942—1983

Bibliografia prác V. Schwanzera je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a štúdie v odborných časopisoch a zborníkoch polotučne, za nimi iné články, referáty, drobné príspevky, správy a pod. V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise.

1942

Das Wort ras- razn in der Gründler Mundart. (Beitrag zur Lehn- und Fremdwortfrage.) — Karpatenland, 12, 1941/42, s. 344—347.

1953

Nové cesty germanistiky. (K Beckerovým tézám o jazykovede.) [H. Becker, Hundert Thesen zur Sprachwissenschaft, Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität, Jena, Thüringen, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, 1952/53, č. 1, zošit 1, s. 73—98.] — Časopis pro moderní filologii, 35, 1953, s. 167—172 (ref.).

1954

Tvaroslovie — súčasť gramatiky. Materiály celoštátnej konferencie západných filológii v Libliciach. Praha 1954. 20 s.

V čom majú absolventi škôl III. stupňa nedostatky pri štúdiu cudzích jazykov? — Zprávy jazykového odboru Slovenského stenografického a jazykového ústavu, 1, 1954, máj—jún, s. 11—13.

K sedemdesiatinám profesora dr. Františka Kaldu. — Časopis pro moderní filologii, 36, 1954, s. 44—46.

1955

Dôležitá pomôcka pre štúdium historického vývinu nemčiny. [I. S. Čemodanov, Chrestomatija po istorii nemeckogo jazyka VIII—XVI vv., Moskva 1953.] — Časopis pro moderní filologii, 37, 1955, s. 50 (ref.).

Pokus o nový pohľad na gramatickú stavbu nemčiny. [H. Glinz, Die innere Form des Deutschen. Eine neue deutsche Grammatik, Bern 1952.] — Časopis pro moderní filologii, 37, 1955, s. 49—50 (rec.).

1957

Zum sogenannten absoluten Komparativ. — Časopis pro moderní filologii 39, 1957, príloha Philologica, 9, 1957, s. 41—45.

V. B. Lindner, Praktičeskaja fonetika nemeckogo jazyka, 2. vyd., Moskva 1955. — Cizí jazyky ve škole, 1, 1957, s. 318—319 (ref.).

M. Romportl—F. Grepl, Nástin fonetiky jazyka německého. Praha 1956. — Cizí jazyky ve škole, 1, 1957, s. 317 (ref.).

1958

Entwicklungstendenzen in der i-Reihe der deutschen Verben. — In: **Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 10.** Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1958, s. 21—31, slov. res. s. 31—32.

Leben und Wirken Prof. Dr. František Kaldas. — In: **Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 10.** Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1958, s. 5—8.

1961

[Diskusné príspevky na porade o prekladových slovníkoch, konanej v dňoch 13.—16. 10. 1959 v Piešťanoch.] — In: **Lexikografický sborník. Materiály z porady o prekladových slovníkoch, ktorá bola 13.—16. októbra 1959 v Piešťanoch.** Red. V. Blanár. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 110.

1962

Úvod do štúdia nemeckého jazyka. (Paralelný nem. názov.) 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 56 s. — 2. vyd.: 1967. — 3. vyd.: 1970.

1965

Sprachelemente in kommunikativer Funktion. — In: **Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 17.** Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965, s. 133—154, slovenské resumé s. 155—157.

1966

Prinzipielles zu interlingualen Strukturvergleichen. — In: **Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 18.** Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 5—16, slov. res. s. 16—17.

Zakladajúce zhromaždenie Európskej lingvistickej spoločnosti. — In: **Ročenka IX Kruhu moderných filológů při ČSAV.** Praha, Nakladatelství ČSAV 1966, s. 10—11 (správa o zakladajúcom zhromaždení spoločnosti Societas Linguistica Europaea, konanom v dňoch 25.—27. 1966 v Kiele, NSR).

III. medzinárodný kongres germanistov. — In: **Ročenka IX Kruhu moderných filológů při ČSAV.** Praha, Nakladatelství ČSAV 1966, s. 7—9 (správa o kongrese konanom v r. 1965 v Amsterdame).

1967

Modelle rationaler Sprachen. — **Jazykovedný časopis, 18, 1967, s. 107—119, slov. res.**

K otázke prelínania sa jazykových štruktúr. — **Časopis pro moderní filologii, 49, 1967, s. 89—94.**

Zur Wortbildung im Deutschen, Russischen und Slowakischen. — **Orbis, 16, 1967, s. 417—426.**

Agglutinative Elemente in der slowakischen Sprache und ihre Deutsche Entsprechungen. — In: **Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Studien zur Sprache, Literatur und Kultur der slavischen Völker. Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe. 16, 1967, s. 705—711.**

Die Rolle des Deutschen in der Kulturgeschichte der Slowakei. — In: **Le Réel dans la littérature et dans la langue. Actes du Xe Congrès de la Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes (F. I. L. L. M.) Strassbourg 1966.** Red. P. Vernois. Paris, Librairie Klincksieck 1967, s. 303—304.

Sh. Kishitani, „Got“ und „geschehen“. Die Vermeidung des menschlichen Subjekts in der ritterlichen Sprache, Düsseldorf 1965. — **Philologica Pragensia, 10, 1967, s. 249—251 (ref.).**

Angleichung syntaktischer Strukturen im interlinguistischen Verkehr. — In: **Résumé des communications — Abstracts of papers. XIème Congrès International des Linguistes — Xth International Congress of Linguists, Bucuresti 1967, s. 321—322.**

1968

- Erscheinungen der Varianz und Kombinatorik im Deutschen. — *Recueil linguistique de Bratislava*. 2. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 7—30.
- Störungen in der deutschen Sprachstruktur durch Isolation und Einwirkungen des Slavischen. — *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 87, 1968, s. 86—96. — Resumé in: *Tradition und Ursprünglichkeit. Akten des III. Internationalen Germanistenkongresses Amsterdam 1965*. Bern.—München 1968, s. 161—162.

1969

- Die Notwendigkeit einer einheitlichen deutschen Standardsprache. — In: *Festschrift für Hugo Moser zum 60. Geburtstag am 19. Juni 1969*. Red. U. Engel et al. Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann 1969, s. 182—192.
- Zur Syntax im unmittelbaren deutsch-slowakischen Sprachkontakt. — *Jazykovedný časopis* 20, 1969, s. 3—14, slov. res. s. 15.
- Reste niederdeutscher Siedlungen in der Slowakei. — *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung*, 92, 1969, s. 104—115.
- Balast v jazyku. — In: *Ročenka XI Kruhu moderních filológů při ČSAV*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1969, s. 8—10.

1970

- Angleichung syntaktischer Strukturen im interlinguistischen Verkehr. — In: *Actes du Xe Congrès International des Linguists*. Bucarest, 28 août—2 septembre 1967. 2. Bucarest 1970, s. 1067—1071.
- Konstitutive und regulative Sprachgesetze. — *Jazykovedný časopis*, 21, 1970, s. 3—10, slov. res. s. 10.
- Bemerkungen zur Konfrontation deutscher und slawischer Verbalformen und Verbalstrukturen. — In: *Probleme der kontrastive Grammatik*. Jahrbuch 1969. Sprache der Gegenwart. Schriften des Instituts für deutsche Sprache in Mannheim. 8. Red. H. Moser. Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann 1970, s. 126—138. — Znovu odtlačené in: *Deutsche Sprache im Kontrast*. Forschungsberichte des Instituts für deutsche Sprache Mannheim. 36. Red. U. Engel Stichel. Tübingen, TBL Verlag Gunter Narr 1977, s. 100—117.
- Charakteristische schallnachahmende Lautgruppen im Deutschen. In: *Proceedings of the 6th International Congress of Phonetis Sciences*. Red. M. Romportl et al. Prague, Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences 1970, s. 803—805.
- Deutsche Grammatik aus slawischer Sicht. — *Lebendiges Wort*, 1970, s. 17—20.
- [Diskusný príspevok na 10. medzinárodnom kongrese jazykovedcov, konanom v dňoch 28. 8.—2. 9. 1967 v Bukurešti.] — In: *Actes du Xe Congrès International des Linguists*. Bucarest, 28 août—2. septembre 1967, 2. Bucarest 1970, s. 478.
- [Odpoveď na diskusné príspevky k referátu Angleichung syntaktischer Strukturen im interlinguistischen Verkehr, prednesenému na 10. medzinárodnom kongrese jazykovedcov, ktorý sa konal v dňoch 28. 8.—2. 9. 1967 v Bukurešti.] — In: *Actes du Xe Congrès International des Linguists*. Bucarest, 28 août—2 septembre 1967. 2. Bucarest, 1970, s. 1072.

1971

- Niederdeutsche Familiennamen in der Slowakei. — In: *Disputationes ad montium vocabula aliorumque nominum significationes pertinentes*. Abhandlungen des 10. Internationalen Kongresses für Namenforschung, Wien 1969. Red. H. H. Hornung. Wien, Verlag der Wiener Medizinischen Akademie 1971, s. 389—397.
- Die sozialen Bedingungen des deutsch-slowakischen kollektiven Bilinguismus. — In: *Dichtung, Sprache, Gesellschaft*. Akten des IV. Internationalen Germanistenkongresses 1970 in Princeton. Red. V. Lange—H. G. Roloff. Frankfurt am Main, Athenäum Verlag 1971, s. 199—203.

Výsledky aplikovanej jazykovedy a vyučovanie cudzích jazykov. — In: Komenského trienále. Zborník z Konferencie o teórii a praxi vyučovania cudzích jazykov. Red. E. Trubenová. Bratislava, Mestský dom kultúry a osvetu 1972, s. 9—22, nem znenie príspevku s. 23—37.

Predhovor. — In: Bulletin Inštitútu prekladateľstva a tlmočníctva. 1. Red. V. Schwanzer. Bratislava, Inštitút prekladateľstva a tlmočníctva Fakulty spoločenských vied Univerzity 17. novembra v Prahe, pobočka Bratislava 1971, s. 7—8.

1972

Form und Funktion — In: Recueil linguistique de Bratislava. 3. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 19—27.

Positionsgesetze und Satzstruktur. — *Linguistics*, 94, 1972, s. 53—64.

1973

О сémантикеj determinovanosti lexikálnych jednotiek. — In: Slovo a slovník. Zborník referátov z lexikologicko-lexikografickej konferencie v Smoleniciach 4.—5. mája 1970. Red. J. Ružička—I. Poldauf. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 63—77.

Neopredelennyje i obobščennyje vyskazyvanija v special'nych naučnych tekstach. — *Slavica Slovaca*, 8, 1973, s. 312—320.

Zur Anwendung der konfrontativen Sprachbetrachtung im Deutschunterricht für Slowaken. — In: Deutschlehreerausbildung und Germanistikstudium. Vorträge aus der Beratung der Arbeitsgruppe Germanistik zum Plenartheema „Die allseitige Entwicklung der Persönlichkeit als Aufgabe sozialistischer Lehrerausbildung“. Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg 1973/19 (F 7), 1973, s. 17—25.

Уплатňovanie marxisticko-leninských zásad v jazykovede a v jazykovej praxi. — In: Metodické listy Mestského domu kultúry a osvetu. Bratislava, Mestský dom kultúry a osvetu 1973, s. 1—6.

Paradigmatik der Ausdrucksformen im Fachstil. — In: Internátní kurs odborného německého překladu pro pracovníky VTEI. (Sborník část I.). Sedmihorky 3.—6. dubna 1973. Oborové ředitelství UMCHM Pardubice — Krajská komise VTEI ČVTS Hradec Králové 1973, s. 1—20.

1974

Aplikácia marxisticko-leninskej teórie jazyka v prekladateľstve a tlmočníctve. — In: Bulletin Odboru prekladateľstva a tlmočníctva. Red. V. Schwanzer. Bratislava, Fakulta spoločenských vied Univerzity 17. novembra nákladom Štátneho pedagogického nakladateľstva v Prahe 1974, s. 5—20, nem. res. s. 21—22, rus. res. s. 23—24.

Príspevok k problematike konfrontácie. — In: Zborník z konferencie Aktuálne problémy výučby u dospelých. Bratislava, IVVP — Slováčímia 1974, s. 40—47.

1975

Bilingvismus a interferencia. — In: Zborník vybraných referátov a diskusných príspevkov z Komenského trienále 1974. Red. J. Horecký. Bratislava, Osvetový ústav v Bratislave a Mestský dom kultúry a osvetu v Bratislave 1975, s. 23—28.

Notwendige und zulässige Umgestaltungen des Textes beim Übersetzen. — In: Sborník přednášek internátního kursu odborného německého překladu pro technické překladatele a pracovníky VTEI. Mladejov/Záměstí 17.—21. XI. 1975. ZP ČVTS Monokrystaly Turnov — KK VTEI ČVTS Hradec Králové 1975, s. 139—164.

Výročné zasadanie Societas Linguistica Europaea — Jazykovedné aktuality, 12, 1975, s. 43—46 (správa o zasadaní konanom v dňoch 30. 5.—1. 6. 1974 v Jyväskylä, Fínsko).

1977

Law and Regularity in Language. — *Kwartalnik Neofilologiczny*, 24, 1977, s. 3—11.

Zur Theorie des Sprachvergleichs. — *Kwartalnik Neofilologiczny*, 24, 1977, s. 387—398.

Anonyme und generelle Aussagen in deutschen, slowakischen und tschechischen Fachtexten. — In: **Preklad odborného textu. Práce I. celoštátnej konferencie o preklade odborného textu na Pedagogickej fakulte v Nitre v septembri 1972.** Red. A. Popovič. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 59—69.

Nemecké slová v spisovnej a ľudovej slovenčine. — In: **Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry.** Red. J. Mítrík. Bratislava, Alfa 1976, s. 463—477.

1978

Die bestimmende Kraft des Wortes. — In: **Recueil linguistique de Bratislava. 5.** Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1978, s. 17—29.

Dynamika jazyka. — In: **Komenského trienále Bratislava 1977. Zborník vybraných referátov.** Red. J. Horecký. Bratislava, Mestský dom kultúry a osvetu 1978, s. 17—29.

Slovo a text. — **Slovo a slovesnosť, 39, 1978, s. 259—261, nem. res. s. 261.**

Zur Semantik der Modalverben im Deutschen, Slowakischen und Tschechischen. — In: **Linguistische Arbeitsberichte. 20.** Leipzig, Sektion Theoretische und angewandte Sprachwissenschaft der Karl-Marx-Universität 1978, s. 154—162.

Anwendung kondensierter Ausdrucksmittel beim Übersetzen aus dem Tschechischen ins Deutsche. — In: **Kurs technické němčiny pro pracovníky VTEI. Sborník Domu techniky. Pardubice 1978, s. 3—18.**

Závislosť metódy vyučovania cudzích jazykov od systému a štruktúry týchto jazykov. Teze prednášky v JS dne 20. 4. 1978. — **Jazykovedné aktuality, 1978, č. 3, s. 97—98.**

1979

Stellung und Funktion der Grammatik im Deutschunterricht für Ausländer. — In: **Súbor referátov z VIII. celoštátnej konferencie germanistov a učiteľov nemčiny v Bratislave 1978. (Paralelný nem. názov.)** Red. J. Mocák et al. Bratislava, Ústredný ústav pre vzdelávanie učiteľov v Bratislave v spolupráci s Kultúrnym a informačným strediskom NDR v Prahe 1979, s. 60—71.

Theoretische Probleme der Linguistik. Probleme der modernen Welt. 6. Red. V. Jarcevoá et al., Moskva 1977. — **Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 184—187 (ref.).**

Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny. [A magyar és szlovák nyelv egyes jelenségeinek konfrontálása. Red. F. Sima, Bratislava 1977.] — **Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 75—78 (ref.).**

Udelenie ceny bratov Grimmovcov doc. Skálovi. — **Philologica Pragensia — Časopis pro moderní filologii, 61, 1979, s. 31.**

1980

Z problematiky gramatického významu. — In: **Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník.** Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 255—261.

1981

Das Bedeutungsmerkmal, „Aktionsart“ und seine Realisierung im Slowakischen, Tschechischen und Deutschen. — **Zeitschrift für Slavistik, 26, 1981, s. 47—53.**

Syntaktisch-stilistische Universalien in den wissenschaftlichen Fachsprachen. — In: **Wissenschaftssprache. Beiträge zur Methodologie, theoretischen Fundierung und Deskription.** Red. Th. Bungarten. München, Wilhelm Fink Verlag 1981, s. 213—230.

1982

Zu einigen Fragen der konfrontativen Sprachbetrachtung. — In: **Recueil linguistique de Bratislava. 6.** Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1982, s. 253—261.

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v časopisoch a periodických zborníkoch: Časopis pro moderní filologii, 35, 1953 — (člen red. rady). — Jazykovedný časopis, 18, 1967 — 34, 1983 (člen red. rady). — Philologica Pragensia (člen red. rady). — Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (od r. 1968 Zborník). Philologica, 10, 1958 — 23—24, 1971—1972, 29, 1978 (člen red. rady).
Redakčná činnosť v publikáciách: Bulletin Inštitútu prekladateľstva a tlmočníctva. 1. Bratislava 1971 (vedúci redaktor, člen red. rady). — Bulletin Odboru prekladateľstva a tlmočníctva, Bratislava 1974 (vedúci redaktor, člen red. rady). — J. Valiska, Nemecké nárečie Dobšinej, Rimavská Sobota 1980 (vedecký redaktor). — J. Povejšil, Německá mluvnice, Praha 1983 (vedecký redaktor).

Zostavil L. Dvonč

NORRICK, N. R.: *SEMIOTIC PRINCIPLES IN SEMANTIC THEORY*. Amsterdam, John Benjamins B. V. 1981. 252 s.

Problematika lexikálnej sémantiky je neobyčajne zložitá. Svedčí o tom nespočetné množstvo pokusov o riešenie jednotlivostí i viaceru pokusov o celkový pohľad a o vybudovanie ucelenej teórie. Práca N. R. Norricka podáva predovšetkým kritický a polemický prehľad doterajších riešení; škoda, že neberie do úvahy rovnako bohatú sovietsku a napokon i našu lexikologicko-sémantickú produkciu. Pri vlastnom riešení vychádza z hypotézy, že lexikon (slovná zásoba) modeluje znalosť kompetentného hovoriaceho o jednotkách svojho jazyka uložených vo vedomí (s. 119) a do istej miery aj o vzťahoch medzi týmito jednotkami. Zámerom Norrickovej práce je práve zistiť, resp. systemizovať tieto vzťahy, nie samy jednotky. Na tento cieľ buduje komplikovaný explikačný aparát, založený v základe na hypotéze, že medzi významami slov jestvujú isté pravidelné vzťahy, opreté o všeobecné semiotické princípy. Do tohto explikačného aparátu zahrnuje semiotické princípy, sémantické pravidelnosti, odvodzovacie pravidlá a extralingvistické zdroje.

Za východisko semiotických princípov berie vzťah motivovanosti, pričom rozlišuje motiváciu podobnosťou — ikonickú a motiváciu príľahlosťou — indexickú. Na rozdiel od R. Jakobsona rozhoduje sa pre pierceovskú dvojicu ikonický — indexický, hoci práve tu treba pripomenúť, že často nejde o znakový vzťah: sotva možno povedať, že v dvojici *bohatý—boháč* slovo *boháč* zastupuje slovo *bohatý*, je znakom slova *bohatý*. N. R. Norrick svoje základné semiotické princípy delí na ikonický a indexický kód a v ich rámci rozlišuje všeobecné triedy a princípy. Tak napr. vo všeobecnej triede „Triedy, členy tried a príznaky“ uvádza princípy druh—rod, predmet—vlastnosť, vo všeobecnej indexickej triede „Príčina a následok“ uvádza princípy príčina—následok (*ohreň—teplo*), výrobca—výrobok (*básnik—báseň*), prírodný zdroj—prírodný produkt (*sliepka—vajce*).

Pritom všetky princípy formuluje s vyhraneným úsilím o presnosť a jednoznačnosť. Napr. prvý ikonický princíp znie takto: „Výraz *x* je ikonicky motivovaný svojím obsahom *y*, ak *x* a *y* sa rozlišujú jedinou konfliktnou vlastnosťou transformačne odstránenou z *x* alebo *y*“ (s. 33). Alebo tretí indexický princíp má podobu: „Výraz *x* je indexicky motivovaný svojím obsahom *y*, ak *x* a *y* sú konceptualizované (= sa chápu, J. H.) ako prírodný produkt a jeho prírodný zdroj“ (s. 46).

N. R. Norrick predpokladá, že normálny hovoriaci má jednak komunikatívnu kompetenciu, jednak v jej rámci semiotickú kompetenciu: komunikatívna kompetencia je schopnosť hovoriaceho správať sa jazykovo primerane danej kultúrnej situácii a rozpoznávať neprimerané správanie (s. 71), kým semiotická kompetencia mu umožňuje manipulovať so znakmi (teda aj s jazykovými znakmi) primerane danej kultúrnej situácii (s. 72). Táto kompetencia umožňuje rozpoznávať aj vzťahy medzi znakmi, a to jednak semiotické princípy (ako sme naznačili vyššie), jednak pravidelné sémantické vzťahy.

Pravidelné sémantické vzťahy uvádza autor úplne paralelne so semiotickými princípmi, podľa ikonických a indexických vzťahov rozlišuje metaforické a metonymické princípy a čísluje ich tiež úplne paralelne. Napríklad prvý metaforický princíp formuluje takto: „*x* je v pravidelnom metaforickom vzťahu

k y, ak x je konceptualizované ako špecifikované prvkami f_1, f_2, \dots, f_n a y ako f_1, f_2, \dots, f_m , pričom f_m bolo odstránené z x sémantickou transformáciou“ (s. 80). Prvá sémantická transformácia pritom znie: „Odstráň príznak f_m z x v triede A, ak f_n odlišuje A od ľubovoľnej triedy B obsahujúcej A, alebo od ľubovoľnej triedy C v B a inkompatibilnej s A“ (s. 80).

A ešte tretí metonymický princíp, ktorý znie: „x je v pravidelnom metonymickom vzťahu k y, ak x a y sú konceptualizované ako stotožňujúce prírodný produkt a jeho prírodný zdroj“ (s. 89).

Ako vidieť už aj z načrtnutej povahy Norrickových princípov, uvedenými pravidlami možno vysvetliť prenesené významy slov (podľa N. R. Norricka aj spojení slov a viet). Pritom konkrétne vzťahy medzi základnými a odvodenými významami sa vyjadrujú tzv. derivačnými, odvodzovacími pravidlami (via-rules). N. R. Norrick to demonštruje na vzťahu anglických slov *tub* („okružla nádrž“) a *tub* („okružlý človek“). Tento prenesený význam („človek“) sa uvádza do vzťahu k základnému významu odvodzovacím pravidlom *tub* — *človek*: Vzťahuje sa na *tub* („nádrž“) cez (via) štvrtý metaforický princíp a druhú sémantickú transformáciu, ktorá odstraňuje z *tub* („nádrž“) všetky príznaky okrem okružlosti (s. 106). Treba pripomenúť, že v Norrickovej teórii sa pracuje so sémantickými príznakmi, ale ich podstata a hierarchia sa nevyšvetľuje.

Dôležitým prvkom pri vysvetľovaní prenesených (figuratívnych) významov sú aj mimojazykové informácie, ktoré hovoriaci získava z etymológie slova, z histórie, z vlastností objektu alebo napokon z pragmatických vzťahov. Napríklad príznak „prefíkanosť“ v slove *liška* nevyplýva zo semiotických princípov, ani ho nemožno vysvetliť pravidelnými sémantickými vzťahmi, ale vyvodzuje sa z mienky (platnej v našom kultúrnom prostredí), že *liška* je prefíkané zviera a že touto vlastnosťou sa charakterizuje aj *prefíkaný človek*.

Aj tento príklad veľmi dobre naznačuje, že pre sémantický výskum je nevyhnutným predpokladom semiotický základ. Výklad prefíkanosti pomocou ohľadu na kultúrne prostredie je totiž zreteľne semiotický, ale pritom sa nedá redukovat' na základné semiotické princípy formulované Norrickom. To však na druhej strane ukazuje, že jeho systém poskytuje dobré predpoklady pre systemizáciu poznatkov i riešení, pokiaľ ide o prenesené významy. Menej plodný však je pri pokusoch o výklad sémantickej štruktúry takých slov, v ktorých je viacero základných významov. Ťažko by napr. bolo možné použiť niektoré z uvedených princípov pri výklade o tom, že adj. *ostrý* má päť základných významov podľa toho, ktorý zmysel alebo na ktorý zmysel sa pôsobí (*ostrý nôž*, *ostrý hlas*, *ostrý zrak*, *ostrá vôňa*, *ostrá chuť*). Zároveň sa však ukazuje, že semiotické princípy budú plodnejšie pri onomaziologickom postupe, nie pri sémaziologickom, ktorý je základom Norrickových úvah. Pri onomaziologickom postupe sa však zase nevyhnutne nastoľuje otázka vzťahu pomenovania k objektívnej realite a tá u N. R. Norricka vôbec nie je rozpracovaná. Pritom v semiotike — ako ukazuje sémantická dimenzia znaku — patrí k základným otázkam.

J. Horecký

FLEISCHER, W.: *PHRASEOLOGIE DER DEUTSCHEN GEGENWARTSPRACHE*. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1982. 250 s.

Monografia Wolfganga Fleischera je svojím teoretickým spracovaním a syntetickým prístupom k skúmanej problematike medzníkom nielen v nemeckej literatúre, ale reálne a otvorene odzrkadľuje súčasný stav frazeologických výskumov všeobecne. Z tohto hľadiska je cenný podrobný rozbor niektorých málo dostupných prác autorov NDR. Z množstva citovaných prác sovietskych autorov sa W. Fleischer opiera najmä o V. N. Telijovú, I. I. Černyševovú; všima si frazeologické koncepcie M. T. Tagijeva, N. N. Amosovovej, V. L. Archangelského, A. V. Kunina a i. Okrajovo spomína práce venované skúmaniu frazeológie v rámci existujúcich transformačno-generatívnych modelov. Tieto práce (napr. L. P. Smith, 1923; O. Jespersen, 1924; Y. Bar-Hillel, 1955; Ch. F. Hockett, 1956; Y. Malkiel, 1959; U. Weinreich, 1969; A. Makkai, 1972) sú podľa W. Fleischera orientované všeobecnoteoreticky a skúmajú frazeológiu

len v rámci gramatických modelov, no čo do šírky a mnohoaspektovosti ich vôbec nemožno porovnať s prácami sovietskych autorov (s. 22—23). Možno povedať, že tak pre tradične opisno-štrukturalistické, ako aj transformačno-generatívne prístupy je charakteristická orientácia na sloveso ako štruktúrne a sémantické centrum aj v rámci frazeológie.

Zložitosť skúmania frazeológie (čo sa veľmi nápadne odráža aj v nejednotnej a roztrieštenej terminológii) vidí autor v rôznorodosti štruktúrnych typov a v rôznorodosti sémantických typov frazeologických jednotiek. Existencia rôznych štruktúrnych typov (syntaktických štruktúr) závisí podľa W. Fleischera od toho, či je alebo nie je súčasťou frazeologizmu aj sloveso a do akej miery si tento komponent zachováva možnosti gramatických zmien a pod. Zo sémantického hľadiska vyplývajú podľa autora rozdiely z toho, či medzi významom celého spojenia a významom jednotlivých jeho zložiek (komponentov) existuje vzťah, alebo či všetky zložky zmenili svoj význam (s. 8). Tu sa autor podľa nášho názoru dotkol dvoch najzávažnejších otázok, od chápania ktorých závisí akýkoľvek ďalší postup pri skúmaní frazeologických jednotiek ako jazykových znakov. V prvom prípade ide o vymedzenie vlastnej formy frazeologickej jednotky. Táto otázka je zložitá preto, že v rámci frazeológie sa skúmajú tzv. minimálne frazémy (napr. predložkovo-menné spojenia) až vety a zložené súvetia (najmä tí autori, ktorí zaraďujú do frazeológie aj paremiologické útvary), preto treba odlišiť frazeologické jednotky nielen od voľného predložkovo-menného spojenia, od slova, determinatívnej a predikatívnej syntagmy, ale aj od vety a súvetia, resp. treba skúmať, pokiaľ možno viesť paralelu medzi frazeologickými jednotkami a tými štruktúrnymi útvarmi, ktoré sú vlastne materiálnym (z hľadiska svojej formy) základom, resp. genetickým prototypom frazeologickej jednotky.

Z tohto (štruktúrneho) hľadiska mnohí autori aj odvodzujú jedno z hlavných kritérií (resp. jeden z kategoriálnych príznakov) pre definovanie frazeologizmu — ustálenosť. Tá sa, pravda, môže chápať veľmi široko, a nielen z formálnej stránky (porov. A. V. Kuniin: *Английская фразеология*. Moskva 1970).

Rozhodujúcim pri vymedzení frazeologickej jednotky je však sémantické hľadisko, ktoré sa týka obsahovej stránky frazeologickej jednotky ako jazykového znaku. Ide tu najmä o chápanie významu komponentu vo frazeologickej jednotke a mimo nej. Súčasný trend (a potvrdzuje to aj monografia W. Fleischera) necháva osamoteným názor A. I. Molotkova (*Фразеологический словарь русского языка*, Moskva 1967) o úplnej desémantizácii komponentov frazeologickej jednotky a o strate akýchkoľvek vlastností slova pri použití vo frazeologickej jednotke. W. Fleischer chápe komponenty frazeologickej jednotky ako slová, ktoré si napriek čiastočným sémantickým, lexikálnym a gramatickým rozdielom vzhľadom na ich použitie mimo frazeologickej jednotky jednako zachovali svoju slovnú povahu, čo sa prejavuje predovšetkým v ich syntaktických a lexikálnych variabilných možnostiach (s. 34). Chápanie komponentu frazeologickej jednotky ako slova (hoci si zachovalo len niektoré jeho vlastnosti a niektoré zas nadobudlo len vo frazeologickom spojení) dovoľuje totiž posunúť skúmanie vlastného významu frazeologickej jednotky hlbšie do jej vlastnej vnútornej sémantickej štruktúry, napr. metódou identifikácie významu komponentu vo frazeologickej jednotke v porovnaní s jeho významami mimo nej.

Na druhej strane je však tento prístup skomplikovaný, pretože nie je vlastne ujasnený tzv. frazeologický význam komponentu, čiže taký význam, ktorý sa realizuje len v danom frazeologizme. Nejasnosti vznikajú najmä vzhľadom na široké možnosti slova prenášať svoj význam a situácia sa komplikuje aj v tom prípade, keď sa niektorý komponent vyskytuje vo viacerých frazeologických jednotkách v jednom a tom istom význame (niekedy možno hovoriť vlastne len o určitej významovej funkcii, napr. pri intenzifikujúcej alebo kvantifikujúcej platnosti komponentov v ustálených prirovnaniach), čo môže viesť k osamostatneniu významu mimo frazeologickej jednotky. Fakt, že vo frazeologickej jednotke sa vyskytujú komponenty s rôznym vzťahom k významovej štruktúre slova, dal podnet pre vznik kritéria motivovanosti frazeologických jednotiek, čo bolo základom pre klasifikácie, ktoré vychádzali z tesnosti sémantickej väzby komponentov (napr. už u V. V. Vinogradova). Z tejto stránky frazeologických jednotiek mnohí autori odvodzujú ďalší kategoriálny príznak — idiomatickosť.

Doposiaľ však nie je vyjasnená otázka charakteru frazeologických jednotiek nielen vzhľadom na zúčivosť (afinitu) prvkov, ktoré ju konštituujú, ale ani problém sémantických podmienok vonkajšej

spájateľnosti frazeologických jednotiek s kontextom, najmä vzhľadom na tzv. záväzné (sprievodné) okolie a vlastnú frazému.

Pri hodnotení súčasného stavu a výskumných úloh v oblasti frazeológie W. Fleischer rozlišuje širšie a užšie chápanie frazeológie. Hovorí, že úsilie o objektívne kritériá na základe jednotnej uzatvorenej koncepcie obyčajne viedlo k užkemu chápaniu frazeológie. Spravidla sa z frazeológie na jednej strane vylučovali frazeologizmy s vetnou štruktúrou a na druhej strane neidiomatické slovné spojenia. Ďalšie skúmanie a detailnejšie vysvetlenie si podľa autora vyžaduje okrem iného otázka tzv. frazeologicky viazaných komponentov a vzťah metaforizácie a frazeologizácie (s. 28—31).

Podľa hľadísk skúmania vyčleňuje W. Fleischer jednotlivé čiastkové frazeologické disciplíny. Patrí k nim: 1. akcentológia a intonácia, 2. tvorenie frazeologických jednotiek, 3. sémantika frazeologických jednotiek, 4. morfológia resp. paradigmatika frazeologických jednotiek, 5. ich syntax resp. syntagmatika, 6. frazeologická štylistika, 7. etymológia frazeologických jednotiek, 8. frazeografia (s. 15). Okrem toho upozorňuje na inom mieste aj na potrebu rozvíjať konfrontačný frazeologický výskum (s. 30) a metodiku vyučovania frazeológie (s. 32).

S vymedzením a definovaním frazeologických jednotiek úzko súvisí ich klasifikácia (typológia), ktorá podľa W. Fleischera nie je samoučelná, ale slúži na poznanie a opis komunikatívnych a kognitívnych funkcií frazeologizmov, ako aj na zistenie ich miesta v systéme jazyka (s. 29).

V kapitole o podstate frazeologizmu (s. 34—115) W. Fleischer vychádza z toho, že frazeologická jednotka je syntaktické spojenie slov — komponentov, ktoré treba odlišovať od voľných spojení a analytických flektívnych foriem, ktoré sa chápu ako jedno slovo. Ďalším kritériom pre vymedzenie frazeologickej jednotky je, že musí mať komponentové zloženie aspoň s jedným autosémantickým slovom. Hlavnými kritériami sú idiomatickosť a ustálenosť. Tieto dva pojmy sú ústrednými pojmami celej jeho knihy.

Idiomatickosť slovného spojenia sa zisťuje na základe porovnania významu komponentu vo vnútri frazeologickej jednotky (*wendungsinterne Bedeutung*) a mimo frazeologickej jednotky (*wendungsexterne Bedeutung*). Pri možnosti sémantickej rozčleniteľnosti vychádza W. Fleischer z konštatovania V. N. Tel'jovej, ktorá v prípade sémantickej nerozčleniteľnosti frazeologickej jednotky hovorí o syntetickom význame a v prípade sémantickej rozčleniteľnosti o analytickom význame (s. 38). Na označenie tejto vlastnosti frazeologických jednotiek autor zavádza pojmy „vollidiomatisch“ a „teildiomatisch“, čo nepovažujeme za adekvátnu paralelu, pretože význam niektorých idiomatických spojení možno niekedy rozčleniť (najmä pri slovesných frazémach s určitou okolnostnou charakteristikou), a na druhej strane „častočne idiomatické“ frazeologické jednotky možno vyjadriť „synteticky“, jednou semémou.

Okrem toho pri použití metódy identifikácie významu komponentu k významom slova mimo frazeologickej jednotky na určenie idiomatickosti spojenia vzniká problém statusu semém použitých vo frazeologickej jednotke a mimo nej, čo závisí od toho, ktoré semémy priznáme slovu vo voľnom použití, čo si uvedomuje aj W. Fleischer (s. 38). Takéto problémy vznikajú podľa autora aj pri slovesných spojeniach, v ktorých má slovesný komponent veľmi široký význam, a tým málo špecializovaný obsah. To sťažuje posúdenie toho, či ide o „regulárne“ spojenie, ktoré vychádza z uzuálnych semém slovesa, alebo či ide o „neregulárnu“ kombináciu slov (s. 40). Napriek týmto faktom pokladá W. Fleischer idiomatickosť za spoľahlivé klasifikačné kritérium, pretože v prirodzenom jazyku existujú hraničné a prechodné javy a ich zistenie nie je dôkazom nesprávneho postupu, ale adekvátnym odrazom faktov živého jazyka. Treba poznamenať, že pri skúmaní vnútornej sémantickej štruktúry frazeologických jednotiek bude treba venovať pozornosť nielen semémovému statusu komponentov voči semémovej štruktúre príslušných slov, ale treba skúmať aj význam jednotlivých komponentov vzhľadom na celkový význam frazeologickej jednotky a zisťovať ich podiel na konštituovaní vlastného významu frazeologického spojenia.

Ustálenosť, ktorá priamo súvisí s idiomatickosťou, chápe W. Fleischer predovšetkým ako nezameniteľnosť, resp. veľmi obmedzenú, úzku zameniteľnosť komponentov frazeologickej jednotky. Hovorí o tzv. lexikálno-sémantickej ustálenosti, pod čím rozumie fakt, že celkový význam frazeologickej jednotky je viazaný na kombináciu jednotlivých konkrétnych lexikálnych prvkov a má teda v tomto zmysle

nemodelový charakter (s. 41). Za príznak ustálenosti považuje tiež výskyt tzv. frazeologicky viazaných slov (unikale Komponenten), syntaktických a morfológicko-flektívnych anomálií.

Pri hodnotení tzv. frazeologicky viazaných slov podľa nášho názoru správne upozorňuje na potrebu rozlišovať slová s minimálnou „sémantickou valenciou“ a skutočne frazeologicky viazanými komponentmi (s. 47), čo je však napr. v prípade tzv. nekrotizmov niekedy dosť zložitá, pretože sa tu prekrývajú javy synchronného a diachrónneho plánu. Syntaktické anomálie ako jeden z aspektov ustálenosti frazeologických jednotiek sa podľa autora prejavujú v syntaktickej väzbe komponentov a v transformačných obmedzeniach a modifikáciách. Môže tu ísť o transformačnú defektnosť pri tvorení pasíva, vzťažných a opytovacích viet, pri redukcii a expanzii komponentov frazeologických jednotiek, pri možnostiach nominalizácie, negácie atď. (s. 52—63).

Otvorenou otázkou podľa nás zostáva zaraďovanie ustálených neidiomatických spojení do frazeológie. Hoci ich W. Fleischer dáva na perifériu, jednako ich zaraďuje do frazeológie. Jeho argumentácia je však málo presvedčivá, pretože sa opiera len o ich ustálenosť a nominatívnu platnosť. Patria sem podľa neho: 1. slovné dvojice (Wortpaare), napr. *Partei und Regierung, Tag und Nacht*, ktorých jediným kritériom z hľadiska ustálenosti je len ustálené poradie komponentov; 2. klišé, napr. *Reserven erschliessen, schöpferische Potenzen freisetzen*; 3. inštitucionalizované klišé (*die Gelegenheit benutzen, um... , die Freundlichkeit haben, zu... atď.*); 4. ustálené epitetá, napr. *schwerer, harter Schlag, breites Spektrum* atď.; 5. ustálené terminologizované spojenia ideologicko-politického charakteru, napr. *friedliche Koexistenz*; 6. onymické slovné spojenia, napr. *Nördliches Eismeer*. Pre tieto spojenia používa termín „Nominationsstereotypen“. Pri takomto prístupe sa však úplne stráca význam frazeologizácie a kritérium idiomatikosti a dochádza k absolutizovaniu kritéria ustálenosti (s pribatím nejasného kritéria inštitucionalizovanosti týchto spojení), čo však protirečí predchádzajúcemu autorovmu výkladu.

Kriticky sa W. Fleischer stavia ku kritériu „reprodukovateľnosti“ ako kategoriálnemu príznaku frazeologickej jednotky, pretože tento príznak podľa neho vyplýva z idiomatikosti a ustálenosti spojenia (s. 69).

Dôležitým a často protichodným spôsobom riešeným problémom je odlišenie frazeologických jednotiek od iných typov ustálených spojení (prísloví, okridlených výrazov, zložených termínov, zložených onymických spojení a pod.). Pri hodnotení termínov sa W. Fleischer pridáva k názoru prevládajúcemu v súčasnosti a zložené termíny nezaraďuje do frazeológie. Dôležitá je tu podľa nás autorova myšlienka, že termíny sú primárne jazykové štruktúry, kým frazeologizmy sú druhotné štruktúry (tento názor však na škodu vecí širšie nerozvádza).

Zastávame názor, že terminologické spojenia, nech je ich motivácia akákoľvek, nepatria do frazeológie, pretože fungujú v oblasti tzv. špeciálnej lexiky v rámci príslušných terminologických sústav síce ako rozlične motivované (s použitím komponentov v priamom alebo prenesenom význame), ale prvotné, nepríznakové pomenovania špeciálnych pojmov, predmetov, javov a pod. Špeciálne termíny môžu byť zdrojom obohacovania všeobecnej lexiky. Zo špeciálnej lexiky môžu prejsť ustálené slovné spojenia do všeobecnej lexiky rozšírením sféry ich používania v nezmenenej, prvotnej a jedinej pomenovacej funkcii (napr. *ladový medveď, slepé črevo, Čierne more, Mliečna dráha, kľúčna kosť, zajačí pysk, Veľký voz a pod.*). Terminologické spojenia však môžu byť aj zdrojom obohacovania frazeológie, a to tak, že pôvodné terminologické spojenie sa ako celok sémanticky transformuje a vo všeobecnej lexike sa používa na pomenovanie iného predmetu alebo javu a pôvodné terminologické spojenie sa stáva genetickým prototypom nového frazeologizmu, čo je z historického hľadiska typický proces vznikania frazém. V minulosti sa takto frazeologizovali špeciálne spojenia z oblasti profesionálnej činnosti, remeselnej výroby. V súčasnosti je takýmto zdrojom obohacovania frazeológie veda, technika, výroba a pod. (napr. *stavebný materiál (čoho), byť pod zorným uhlom, dostať sa na šikmú plochu, byť na bode mrazu, pohnúť sa z mŕtveho bodu, dať pod spoločný menovateľ* atď.).

Je zaujímavé si všimnúť, že zatiaľ čo v príslušných terminologických sústavách slúžia tieto spojenia väčšinou na označenie predmetov a javov, pri frazeologizácii dochádza k štruktúrnym zmenám a označujú sa nimi spravidla deje, stavy a procesy. Čiže do frazeológie nepatria ani obrazne motivované terminolo-

gické spojenia, ktoré prešli do slovnej zásoby v nezmenenej pomenovacej funkcii, ale len tie, ktoré pri prechode do všeobecnej slovnej zásoby zaznamenali kvalitatívne zmeny — začali druhotne označovať predmety, javy a procesy. Podobne by bolo možné posudzovať rôzne ustálené inštitucionalizované zvraty, napr. „dobrý deň“ ako pozdrav, a len spojenie „robíš si z niekoho dobrý deň“ hodnotiť ako frazeologizmus.

V kapitole o klasifikácii frazeologizmov v nemčine W. Fleischer kriticky hodnotí doterajšie pokusy E. Agricolu, I. I. Černyševovej, U. Fixovej a A. Rothkegelovej a pokúša sa o vlastnú klasifikáciu. Význam klasifikácie vidí aj v tom, že takéto pokusy dovoľujú poodhaliť dynamiku a flexibilitu daného systému. Konštatuje, že frazeologické útvary je ťažké odlišiť nielen od nefrazeologických útvarov, ale zložitá je aj vnútorná diferenciacia vďaka heterogenosti skúmaného materiálu, čo sa prejavilo aj v existujúcich klasifikáciách, ktoré zahŕňali vždy len určité skupiny ustálených spojení. Preto považuje zohľadnenie tejto mnohostrannosti za dôležitejšie ako úsilie o triedenie v rámci uzatvoreného klasifikačného systému (s. 128).

Podľa kritéria idiomatickosti rozlišuje W. Fleischer tri typy spojení: voll-, teil- a nichtidiomatisch. Kritérium ustálenosti zúžené na prítomnosť/nepítomnosť osobitných (unikaler) komponentov sa nám zdá však veľmi zúženým. Podľa funkcie rozlišuje nominatívne a komunikatívne frazeologizmy. K nominatívnym patria tzv. Phraseolexeme (slovné spojenia ekvivalentné slovu a ustálené predikatívne konštrukcie s nominatívnou funkciou, jmdm. geht der Hut hoch) a tzv. „Nominationstereotype“, pre ktoré je charakteristická neprítomnosť idiomatickosti. Do druhej skupiny patria podľa syntaktickoštruktúrneho kritéria spojenia s pevným predikatívnym vzťahom. Pre tieto spojenia používa termín „komunikative Formeln“. Podľa ich komunikatívnej funkcie rozlišuje: 1. „Höflichkeitsformen“ (Kontaktsformeln, Konversationsformeln, Tischformeln), 2. Schlecht- a Fluchnamen, 3. Kommentarformeln, 4. Stimulierungsformeln.

Okrem nominatívnych a komunikatívnych frazeologizmov vyčleňuje ešte tzv. „Phraseoschablonen“, ktoré sú podľa neho na hranici medzi frazeológiou a syntaxou a ich zaradenie do frazeológie pokladá za sporné (s. 35). Je to určitý druh syntaktickej idiomatickosti, pretože tu ide o ustálené syntaktické štruktúry s variabilnou lexikálnou náplňou.

Sporné je podľa nás zaraďovanie tzv. „Funktionsverbgefügen“ medzi syntaktické frazeologizmy. Autor vychádza z toho, že tieto syntaktické štruktúry majú zovšeobecný význam „einer Aktionsart“ (s. 140), napr. *in Beziehung stehen* (duratív), *ins Rollen kommen* (inchoatív), *ins Rollen bringen* (kauzatív) (s. 141). Podľa nás tu však ide o nominatívne lexikalizované spojenia a možno ich zaradiť do skupiny frazeolexém, aj keď im nemožno uprieť určitý modelový charakter, pretože ide o početný a produktívny typ ustálených spojení.

Dôležité z hľadiska slovnodruhového rozlíšenia nominatívnych frazeologických jednotiek sú autorove úvahy v časti o morfológicko-syntaktickej klasifikácii frazeologizmov (rozlišuje substantívne, adjektívne, slovesné a adverbálne frazeologizmy), o funkcii komponentov *sein* a *haben*. Hodnotenie týchto spojení má veľký vplyv aj na ich lexikografické spracovanie. Ich funkciu a úlohu treba hľadať nie vo sfére sémantickej, ale skôr v úlohe predikácie. Podľa W. Fleischera tu ide vlastne o určitý „katalyzátor“ (s. 145). Užitočné je podľa nás autorovo zistenie, že napr. predložkovo-menné konštrukcie so slovesom *sein* sú adverbálne, ak ich možno sémanticky a formálne rozčleniť a možno ich použiť bez slovesa *sein* v nezmenenom význame ako príslovkové určenie, napr. *hinter Schloss und Riegel (sein) = verhaftet (sein)*, *auf freiem Fusse (sein)*; slovesné: *in der Schwebe sein = noch nicht entschieden sein*, *auf dem laufenden sein = informiert sein*, atď. Takto možno odlišiť aj adjektívne a substantívne frazeologické jednotky od verbálnych.

Z problémov, ktorých sa W. Fleischer dotýka vo svojej práci, chceme ešte stručne spomenúť otázku tzv. frazeologickej a defrazeologickej derivácie (s. 189—195) a problém modelovanosti vo frazeológii (s. 195—201).

Pod defrazeologickou deriváciou rozumie autor tvorenie kompozít z frazeologických jednotiek, napr. *sich wichtig tun* → *der Wichtigtuier*; pod frazeologickou deriváciou rozumie sekundárne tvorenie frazeolo-

gizmov na základe iných frazeologických jednotiek alebo prísloví, napr. *Wer anderen eine Grube gräbt, fällt selbst hinein* → *jmdm. eine Grube graben*.

Podstata modelovania v jazyku spočíva v tom, že sa vyhládajú v množstve jazykových javov invariantné prvky, spoločné pre väčší počet konkrétnych jazykových javov. V teórii sa dlho hovorilo o nemodelovom charaktere frazeologických jednotiek. Popierala sa možnosť tvorenia frazeologizmov podľa daných štruktúrno-sémantických modelov. W. Fleischer konštatuje, že v prípade frazeológie je možné hovoriť v prvom rade o modeloch analýzy, a nie o modeloch syntézy, čiže pôjde tu o typizáciu existujúcich frazeologizmov, pričom má na mysli skôr sémantickú ako morfológicko-syntaktickú typológiu (s. 197). Takúto sémantickú typológiu možno robiť napr. na základe určitého spoločného sémantického príznaku. S otázkou modelovanosti súvisí aj problém frazeologizovaných štruktúr a tiež variantných schopností frazeologických jednotiek, lebo sa tu výrazne uplatňuje vplyv analógie, podporovaný často silnými aktualizáčnymi tendenciami.

P. Ďurčo

BLANÁR, V.—MATEJČÍK, J.: *ŽIVÉ OSOBNÉ MENÁ NA STREDNOM SLOVENSKU. I. 2.* Distribúcia obsahových modelov. Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Martin, Osveta 1983. 647 s.

V onomastice nebýva často, že se objevi práce, ktorá k rozvoji oboru a jeho metodologie prispěje zásadním způsobem. Vůbec pak nebývá často, že taková práce vznikne v antroponomastice, v nauce o pojmenování živých lidských bytostí, v níž jsou výzkumy vedeny povětšinou tradičně, zdůrazňující etymologickou, slovtvornou, frekvenční, areálovou a jinou hodnotu jména nebo okolnosti jeho výběru a nechávající stranou ono typicky onymické, totiž pojmenovací hodnoty propria, specifikum jeho obsahu a význam, vztah k pojmenovanému objektu a postavení ve společenské komunikaci. Kdo sleduje badatelskou práci autorské dvojice V. Blanár—J. Matejčík, zvláště V. Blanára, mohl téměř s jistotou očekávat, že bude u V. Blanára soustředěna na postupné prohlubování a zpřesňování ucelené antroponomastické teorie, jejíž vznik leží v základních rysech již na začátku padesátých let a která syntetizujícím způsobem postihuje jednu z nejbohatších a nejživějších oblastí onomastiky vůbec, totiž tzv. živá osobní jména; že bude u J. Matejčíka završena obsáhlým zpracováním (modelovým, slovníkovým i atlasovým) bohatého materiálu získaného na středním Slovensku přímým terénním výzkumem a tvořícím ve slovanském i širším měřítku vlastně unikum. Studium živých jmen má mimořádný význam jak pro samu antroponomastiku, tak i pro přínos onomastiky obecné lingvistiky (zde zvláště pro studium typů strukturace pojmenovacích systémů, jejich onomaziologických bází, společenské a komunikativní podmíněnosti lexikálních jevů a pojmenovacích procesů, jejich areálovosti, časových hodnot atd.).

Dosavadní výzkumy v oblasti teorie onomastiky mají většinou tu nevýhodu, že se v dostatečné míře nedokázaly odpoutat od dvou rovin: propria se ve valné míře hodnotí spíše jako zvláštní druh apelativ než jako lexikální pojmenovací jednotky sui generis, a proto i klasifikační klíče z těchto hodnocení vzešle operují především s apelativním pojetím lexikálně sémantického obsahu základů (např. přijm. *Krejčí* se vykládá jen „z apel. *krejčič*“), nebo vidí „svou“ problematiku v etymologickém objasňování původu (což se často děje u křesťanských jmen: *Emil* = z lat. rodového jm. *Aemilius*, které znamená vlastně „soutěžící“, přes rousseauovské *Emil*); markantní je tento postup rovněž v analýze pomístních (sloven. chotárnych) jmen. Jestliže blanárovská koncepce odhlíží od apelativistického a etymologizujícího pohledu na propria, aniž ovšem fundující úlohu apelativ podceňuje, jak ukáže i chystaný výkladový díl práce, a jestliže jako systémotvorné odhalila jiné, inherentně onymické jevy, prostředky a postupy, pokouší se učinit v antroponomastickém i obecně onomastickém myšlení zvrát v tom smyslu, že požaduje (a domníváme se, že správně), aby soubory proprií byly chápány jako celky charakterizovatelné vlastními typickými znaky nekopírujícími apelativní rovinu a majícími své vnitřní uspořádání i své specifické fungování. Proto se autorské dvojici soubor živých antroponym jeví jako přísně strukturovaná celistvost (jednota) řízená při

svém vzniku speciálními pojmenovacími pravidly, která se realizují skrze obsahové modely, a řízená při svém fungování plněním speciálních komunikativních funkcí. Vnější výrazem této celistvosti je konkrétní vlastní jméno („antroponymický znak“). Tato jednota se dále projevuje jednak strukturní vyvážeností (ve slovníku se na četných příkladech ukazuje, že existuje-li v souboru živých jmen „nadbytek“ jevů typu *A*, je tomu vždy na úkor jevů typu *B*, takže rozsah systémových předpokladů a systémová rovnováha není narušena a řídí se vztahem k „průměrné“ systémové hodnotě, která působí noremně); jednak se projevuje schopností systému dynamicky reagovat na podněty působící ze sociální nebo ekonomické sféry jako nový (změněný) pojmenovací podnět. Z tohoto hlediska je blanárovská koncepce dynamická a pracuje s předpokladem pevného, avšak otevřeného a proměnlivého systému. Pěkně je tato okolnost vidět na vágnosti hranic mezi kategorií jmen rodinných a jmen „do domů“: ačkoli otevřenost systému jde tak daleko, že jména do domu nesou přechodné znaky toponym i antroponym, jejich funkční využití v tvoření živých jmen je nesporné a frekvenčně průkazné a navíc — v lokální komunikaci tvoří často těžisko informací o zařazení pojmenované osoby do složitých příbuzenských vztahů. Ačkoli tedy jde o přechodovou kategorii, má přece v systému živých jmen stabilní a nezastupitelné místo. Z dynamického pohledu plyne autorům i nutnost sledovat variační pojmenovací proces. Ve vstupních partiích knihy se tak činí z hledisek generačních, lokálních i funkčních, v materiálu samém však variační procesy dokumentovány nejsou; studium variačních proměn živých jmen by však vydalo na samostatnou knihu.

V knize (a v blanárovské teorii živých jmen) se jako se systémtvornými kategoriemi pracuje především s pojmem obsahový model. Je charakterizován třemi vlastnostmi: frekvencí, distribucí a členitostí. Abstrakcí typologicky týchž modelů vznikají souborné obsahové modely (s. 14, 20), v nichž jsou při shodě využití týchž členů eliminovány nepodstatné diference (např. indexy funkčních členů). Tím se značně zjednodušuje manipulace s rozsáhlým materiálem téhož modelu (a tudy patrně povede cesta k případnému zjednodušení grafického výrazu modelu, neboť právě ten je podle našeho mínění překážkou rozšíření blanárovské koncepce). Zavádějí se dále pojmy „eliptický model“ (s. 495) a „antroponymický mikro- a makrosystém“ (s. 494). Obsahový a slovtvorný model tvoří spolu nadřazený antroponymický model, který v sobě shrnuje individuální i obecné znaky systémové povahy; to souhlasí s naší koncepcí toponymického pojmenovacího modelu. Modely jsou tedy i v Blanárově koncepci chápány jako obrazy ideálních objektů, jevů a situací typologizovaných podle systémtvorných znaků.

V knize se analyzuje kolem 57 000 živých jmen zapsaných v 45 obcích středního Slovenska, v závěru ještě pak pojmenování z dalších 61 obcí. Podrobně a přesně se sledují modelové hodnoty všech živých jmen, zeměpisné rozložení modelů a zejména jejich funkčních členů v rozmezí minimálních a maximálních frekvenčních hodnot. Všechny materiál byl získán přímým terénním výzkumem v neoficiální, „živé“ pojmenovací situaci, v níž podstatným principem je „spôsob odlišovania príbuzných a nepríbuzných osôb“ (s. 11) a míra dědičnosti jmen. Kniha je přímo nabitá fakty, číselnými údaji, frekvenčními hodnotami, obrázky modelů apod., takže orientace v ní i přes její velmi koncizní výstavbu vyžaduje značné soustředění (rušivě při četbě působí užití lomítka i ve funkci závorek). Nemělo by zde smysl uvádět některá data, neboť by byla vždy vytržena ze souvislosti, které jsou pro pochopení jejich hodnocení neodmyslitelné. Je však třeba znovu podtrhnout, že za hutností textu a složitostí modelových obrázců se skrývá propracovaná a ucelená teorie odkrývající objektivní a systémtvorné hodnoty. Kniha tyto hodnoty nejen teoreticky vykládá a popisuje, ale také je materiálově dokumentuje, takže razí cestu ke studiu konstitutivních znaků obecného propriálního systému a vytváří předpoklady k mezijazykovým srovnávacím badáním na základě jednotného principu.

V knize se autoři zabývají „živými osobními menami, ktoré majú širší spoločenský rádius...“ a u nichž „onymická sústava priamo súvisí s charakterom denotátov“ (s. 10—11). Živá jména zkoumají však autoři jen mezi členy pokrevního příbuzenstva, neboť, jak píše, „podstatným pomenovacím princípom osobných mien je spôsob odlišovania príbuzných a nepríbuzných osôb“ (s. 11). Vymezením výzkumného objektu a pracovního pole pouze příbuzenskými vztahy se podle našeho mínění postihuje sice nejpočetnější a patrně také nejfrekventovanější a modelově nejpestřejší druh živých jmen, nikoli však celá kategorie

těchto jmen v rámci národní antroponymie. Domníváme se, že se sféra neúřední (neoficiální) soustavy osobních jmen může realizovat (a také se realizuje) v každém takovém společenství, které se vytvoří na základě týchž sociálních znaků, a že sféra pokrevního příbuzenství je jedno z nich (jistě největší, nejstarší a nejdůležitější, nikoli však jediné). Tuto skutečnost mají autoři na mysli, upozorňují-li, že existují i jiné komunikativní situace (s. 11). Vedle „makrosféry“ úřední soustavy antroponym, která z komunikativních důvodů tíhne ke stabilitě, odhlíží od proměnných pojmenovacích situací a motivů, která je dále nositelem celospolečenské úřední antroponymické normy (např. zásady dvojjmennosti, tvoření femininních podob příjmení atd.), existují i „mikrosféry“, které jsou rozmanitými sociálními znaky vymezeny v různém rozsahu a s různým společenským významem; v pojmenovacích situacích „mikrosfér“ se výrazněji uplatňují dynamismus, variabilita a větší frekvenční rozptyl. Zatímco v úřední makrosféře antroponyma při naší dvojjmennosti volíme a dědíme, v neúřední „mikrosféře“ je především tvoříme, proměňujeme podle identifikačních potřeb a změněných motivací a jen částečně dědíme. „Mikrosféry“ se horizontálně navzájem odlišují různou sociální, mimolingvistickou charakteristikou: sféry příbuzenstva, pracovního prostředí, sféry zájmové a kulturní činnosti, sféra školská atd. Každou „mikrosférou“ probíhají vertikálně všelijaké znaky její vnitřní struktury: opozice generační (staří—mladí, otec—syn), služební (mistr—učeň, učitel—žák), společenské („vyšší—nižší“, „vzdělanější—méně vzdělaný“), charakterové (vtipný—nezábavný, pilný—lenivý) atd. Živá jména vznikají na zkřížení obou os podle principu pojmenováním odlišit osoby v rámci téže, event. i jiné „mikrosféry“. Horizontální „mikrosféry“ vymezují pojmenovací prostor, vertikální znaky pak typ živého jména a podíl různých modelových hodnot na jeho vzniku. V knize V. Blanára a J. Matejčíka jde vlastně o kombinaci dvou mikrosfér, totiž „členové pokrevního příbuzenstva“ a „obec, v níž žijí“; sociální znak je spřažen s lokálním. Vertikální znaky jsou pak identické s těmi, které V. Blanár nazval funkční členy. — Z našeho mínění ovšem plyne, že by bylo třeba tezi o podstatném pojmenovacím principu, citovanou výše ze s. 11, omezit právě jen na příbuzenskou „mikrosféru“.

Autoři se vědomě zabývají pojmenováním nepřítomného adresáta (antroponymického objektu). Je-li ovšem adresát přítomen, přechází problematika pojmenování v problematiku oslovení a tím i jevy onymické nominace (designace) v jevy jazykové komunikace, v níž by se studovalo zapojení antroponym do morfologických a vůbec gramatických zákonitostí daného národního jazyka nebo dialektu, a postizení onoho typicky onymického by bylo nemožné. Avšak tím, že se Blanárova-Matejčíkova kniha soustředila na problematiku pojmenování, otevřela zároveň prostor ke studiu problematiky oslovení. A studii tohoto druhu u nás zatím nemáme.

Je tedy druhý svazek souborného zpracování živých osobních jmen na středním Slovensku významným přínosem k teorii a metodologii onomastiky a zároveň i její inspirací. Slovenská nauka o (živých) osobních jménech se tak dostává nejen ve slovanském, ale i v daleko širším měřítku na nej přednější místo.

R. Šrámek

ORLOVSKÝ, J.: *GEMERSKÝ NÁREČOVÝ SLOVNÍK*. Martin, Osveta 1982. 424 s.

Je všeobecně známe, že slovenská nářečová lexikografia a lexikológia nemá dlhodobú tradíciu. Obidve disciplíny sa začali výraznejšie formovať a predstavovať najmä v posledných rokoch, keď sa po završení štúdia zemepisne diferencovaných nářečových javov iných jazykových rovín (najmä hláskoslovnia a tvaroslovnia) začína systematicky skúmať aj lexikálno-sémantická rovina slovenských nářečí. Významné sú poznatky získané pri príprave *Atlasu slovenského jazyka IV* (v tlači) venovaného lexike, no najmä zistenia, ku ktorým sa dospelo pri kolektívnom vypracovaní koncepcie pripravovaného celonárodného *Slovníka slovenských nářečí* (od r. 1971). Tento slovník bude, prirodzene, využívať materiálový prínos menších oblastných nářečových slovníkov či prác zaznamenávajúcich lexiku jedinej lokality. Väčšina týchto slovníkov (vznikajúcich ako kvalifikačné práce rozličného druhu) zostáva však v rukopise, a preto je prirodzené, že vydanie každej knižnej práce je edičným činom zasluhujúcim si pozornosť.

K dvom doteraz publikovaným vecne (systematicky) usporiadaným nárečovým slovníkom (J. Matejčík: *Lexika Novohradu*, 1975; I. Ripka: *Vecný slovník dolnotrenčianskych nářečí*, 1981) pribudol rozsiahly abecedný slovník Jozefa Orlovského z nárečovo značne diferencovaného Gemera. Jeho autor nie je v slovenskej jazykovede neznámy; spolupracoval pri tvorbe *Gramatiky jazyka slovenského pre stredné školy* (1946), napísal *Slovenskú syntax* (1959) a r. 1975 mu vyšla monografia o stredogemerských nárečiach. V posledných rokoch navyše recenzuje veľké slovníkové diela, takže v *Gemerskom nárečovom slovníku* (ďalej GNS) bolo možné očakávať istú demonštráciu výsledkov vlastného štúdia mnohoaspektovej lexikologickej a lexikografickej problematiky.

O teoreticko-metodologických východiskách svojho diela autor explicitne nehovorí; poukazuje na ne však jeho lexikografická prax. Zdá sa, že pri výbere v slovníku evidovaných lexikálnych jednotiek sa neuplatňovali koncízne kritériá na určenie nárečových slov. V GNS sa zaznamenáva aj značne amorfná slovná zásoba, ktorú nemožno pokladať za tradičnú dialektnú lexiku. Autor v svojom stručnom úvode síce konštatuje, že „doteraz nemáme nijakú ustálenú tradíciu pri spracúvaní slovenských nárečových slovníkov“ (s. 10), no niekedy neberie dostatočne na zreteľ ani všeobecne známe poznatky o nárečiach ako územných štruktúrnych útvaroch národného jazyka. Nárečia existujú len v hovorenej podobe; v súčasnosti neplnia všetky tie sociálne funkcie, ktoré náležia plnohodnotnému jazykovému útvaru. Nárečový slovník nemusí zaregistrovať všetky lexikálne jednotky, ktoré pozná (a príležitostne používa) autochtónne obyvateľstvo istej geograficky vymedzenej oblasti, lebo pri takomto spôsobe spracovania prináša mnohé údaje irelevantné z nárečového aspektu. Myšlienka zostavenia tzv. úplného slovníka (tezauru) z väčšej nárečovej oblasti je podľa nášho názoru teoreticky neprimeraná a prakticky neuskutočniteľná.

J. Orlovský získal počas svojich dlhoročných terénnych výskumov množstvo rôznorodého materiálu, ktorý sa v GNS usiloval využiť bez zvyšku a bez výberu. Vo viacerých prípadoch však bolo možné uvažovať o uplatnení diferenčných (selektívnych) kritérií. GNS totiž okrem apelatívnej lexiky zaregistruje veľa onomastického materiálu. Kvantitatívne najúplnejšie sú zastúpené toponymá, označované v slovníku skratkou (top.), v súpise skratiek dešifrovanou zastaraným termínom topicum. Je nesporné, že autor získal bohatý (napr. len chotárných názvov s predložkou *pod* je 356) a originálny materiál, no bolo ho treba spracovať v samostatnej kapitole, dopĺňajúcej apelatívny slovník. Pri takomto spôsobe spracovania by sa dalo (namiesto neekonomicky opakovanej skratky top., na ktorú sa napr. len pri tisícich chotárných názvoch muselo použiť 6 tisíc tlačiarenských typov) konkrétne určiť, čo príslušné toponymum označuje (napr. pole, lúku, dolinu a pod.). V slovníku, v ktorom sa niektoré heslá tvoriace miestne názvy vysvetľujú aj inak (napr. *Bachčeren* — „časť obce Revúca“, *Klotilda* — „meno štôlna“), tento údaj chýba; osobitnou skratkou (hydr.) sa označujú len názvy vodných tokov.

Zostavovateľ zaradil do GNS aj značné množstvo priezvisk a prímení, rodných mien, mien mačiek, psov, kráv, koní a pod., názvy obcí zo skúmanej oblasti s prihniezdovanými obyvateľskými menami, prezývky obyvateľov obcí a ďalšie rozmanité vlastné mená. O únosnosti takéhoto skoro vyčerpávajúceho zaznamenávania proprií, vyskytujúcich sa v prejavoch nositeľov nárečí, možno prinajmenšom diskutovať. Je nesporné, že sa ním zbytočne zväčšuje rozsah diela (i keď nezvyčajných 70 autorských hárkov GNS poskytovalo dosť priestoru), čo potom na druhej strane núti autora „šetriť“ miesto nadmerným hniezdovaním vlastného apelatívneho materiálu. Navyše z takto predstaveného textu nemožno napr. zistiť, či sa všetky priezviská uvádzajú v nárečovej podobe (s príslušnými hláskovými zmenami), alebo či niektoré (nenosiace nijaké formálne znaky nespisovnosti) sú úradnými podobami priezviska (porov. napr. heslá *Lipóski* a *Halaj*, *Halák*, *Hamarčík* a i.). Prekvapuje tiež sporadické zaradenie hesiel typu *Hisirä* a *Konträ*, t. j. názvov pre príslušníkov celej rodiny. Navyše ich spracovanie nie je celkom jednotné; *Hisirä* meno: *Palo Hisirä* „Hisirovie“ *Sirk*; *Konträ* (priezv.): *Andrik Konträ* „Andrej Kontrovie“ *Sirk*. Nadbytočné je zaznamenávanie ženských priezvisk, no v GNS sa uvádzajú napr. priezviská *Bocková*, *Bajúzová*, *Jestrebiová*, *Jestrebová* a i. V slovníku možno nájsť aj heslá *Bug* (rieka Bug), *Tatralan* (*Tatrafan*, továreň v Revúcej) a pod.

Nárečové slovníky z väčších oblastí v zásade nezaznamenávajú ani tzv. detskú lexiku. Týmto

v literatúre nejednotne a nejednoznačne používaným termínom sa označuje lexika, ktorá vzniká pri jazykovej komunikácii detí a dospelých (rodičov, najmä matky). Prítomnosť idiolektných črt a okazionalít v týchto rečových prejavoch je nesporná. Časť týchto slov sa opiera o citoslovcia a onomatopoeje, vznik iných určuje stupeň rozvoja artikulačných schopností detí. Deformované slová z reči dospelých sú napospol dvojslabičné s otvorenými slabikami; spočiatku sú agramatické a plnia funkciu výpovede, neskôr sa z nich vyvinú najčastejšie substantíva. J. Orlovský ich do svojho nárečového slovníka zaraďuje bez obmedzenia. Uvádza napr. heslá *aa* (pýtať sa, ísť na veľkú potrebu), *aba* (chlieb), *baló* (ležať), *bibi* (boľí), *bibika* (boľavé miesto), *bobo* (mátoha, strašiak), *bobó* (menšie okrúhle plody, napr. čučoriedky...), *ce* (chce) a na príslušnom mieste abecedy samostatné heslo *cem* (chcem), *ham*, *ham-ham* (jesť, papkať), *hajú-hajú* (používa sa pri uspávaní dieťaťa) a veľa iných podobných výrazov. Okrem toho zaraďuje aj iné v nárečovom slovníku príznakové heslá typu *ábele-bábele* (napodobovanie detského čítania), na príslušnom mieste abecedy znova heslo *bábele* (ten istý výklad, zopakovanie dokladu i lokalizácia), *apantuk*, *apatuka* vyložené ako bezobsažné slovo v detskej povedačke, povrávke *Apatuka*, *fundeluka*, *apantuk*, *fundeluk*, *fundekávi*, *kavanduk*, no napriek tejto konštatovanej bezobsahovosti povrávky ju opakuje aj pri heslách *fundekávi* a *kavanduk*. Samostatné heslá tvoria aj prvé štyri výrazy z ďalšej bezobsažnej detskej povedačky *Eniki*, *beniki*, *kliki*, *bé*, *há dali* sa *Ľemki dve* (pri hesle *hádat* *sä* sa povrávka nespracúva) a ďalšie.

V nárečových slovníkoch z väčších (javovo diferencovaných) oblastí sa heslové slová spracúvaných nárečových lexém uvádzajú v hláskoslovne a pravopisne štandardizovanej (pospisoვნenej) podobe. Autor GNS postupuje inak; „za hlavné heslo vyberá to slovo, ktoré je najtypickejšie pre gemerskú oblasť a podľa možnosti to, ktoré je aj najrozšírenejšie, a to s rozličnými hláskoslovnými variantmi“ (s. 9). Táto pracovná zásada nie je formulovaná najpresvedčivejšie, a preto aj jej realizácia nie je bez problémov. Spojenie „hlavné heslo“ sa totiž označuje najfrekvencovanejšia gemerská nárečová podoba, ktorá však nemôže mať rozličné varianty; je len jedným z radu ďalších (v praxi GNS tlačených polotučne ako hlavné heslo) hláskových variantov („nehlavných“ hesiel). Tak je to napr. v rade *diauka* (hlavné heslo), *džiauka*, *džiävka*, *dieuka*, *džieuka*, *dieuka*, *diouka*, *ďouka*.

Heslá však tvoria aj iné diskutabilné podoby, výrazy či spojenia. Napr.: *a*, *á* „hlásky a písmená v abecede v poradí prvé“ (teda krátka aj dlhá samohláska spolu), no *ä* „hláska a písmeno v abecede v poradí druhé“ (je tu zaradené jedine odkazové heslo *ächcajg* porov. *echcajg*) — *ã* „hláska a písmeno v abecede v poradí tretie“ (začína sa ním slovo *äbrestö* „budík“ a v GNS so zriedkavou tlačovou chybou vytlačené meno *Arnö* „Ernest“); *bäää* „hlas barana, ovce“ (bez lokalizácie) a zvlášť *bee* „zvuk ovce, barana“ (lok.); *ba džuga* „zápor, nie“ (doklad, lok.), *ba ešte* (-že) *šva* „zápor, nie“ (doklad, lok.); *tá s tó kosö* „smrť“ (doklad, lok.), hoci sa spojenie *tá s kosö* spracúva ako samostatný význam pri hesle *kosa*; *Tá-tá, góle letá, šitko sátá nám pojedá* „prezývka obyvateľov Muráňa“ (pri hesle *góla* sa nezaznamenáva) a pod.

Z gramatických údajov sa za základným tvarom substantív uvádza genitívna koncovka a rod, pri slovesách 1. os. sing. Vlastné mená a významovo presne (uvádza sa slovenská i latinská nomenklatúra) určené názvy rastlín a zvierat sú iba v základnom tvare. Niekedy sa však takto zaznamenávajú aj apelatíva (porov. heslá *bočnica*, *bočniki*, *bočkoroš*, *bočkore* a i.). Škoda, že gramatická charakteristika nebýva vždy pri ostatných slovných druhoch (najmä neohybných); z hľadiska čitateľa a používateľa slovníka by bola žiadúca. Pravda, niektoré heslové slová (napr. *ako*) majú slovnodruhové určenia uvádzané pri jednotlivých vyčlenených významoch (heslo *ako* ich má sedem), no exemplifikačné doklady nekorešponujú vždy s údajmi o slovnodruhovej platnosti príslušného slova. Bez gramatického kvalifikátora ostali napr. heslá *agže*, *agžebi*, *aha*, *božechráň*, *božemoj*, *bác* (lokalizovaný doklad *Bádz na zem* má výklad „padol“), *kričajuci*, *utekajúci* (tu zrejme nejaký text pri tlači vypadol) a viaceré iné.

J. Orlovský zbieral nárečový materiál takmer 40 rokov, pričom skúmal najmä reč staršej generácie. V svojom slovníku sa usiloval zachytiť aj istú dynamiku vo vývine slovnej zásoby, a preto používa aj isté štylistické (resp. lexikologické) kvalifikátory. Skratkou zast. sa označujú slová zastarané, zried. zasa zriedkavo používané; slová používané mladšou generáciou majú kvalifikátor „nové slovo“ (nie skratku

nov.). Ich používanie v texte slovníka (podobne ako výrazov označených skratkou *expr.* — *expressív*) nedokumentuje však vždy jednotnú analýzu slovných zásob na časovej osi. Ako nové slová sa hodnotia lexémy *ahoj*, *aktatážka*, *aktóka*, *báger*, *blondína*, *asfalt*, *dšlegát*, no heslá *dšlegáciã*, *aspirín*, *hotel*, *lietadlo*, *kosím*, *eksplikovať*, *afektácia* (tu navyše prekvapuje jednoslabičná výslovnosť cudzieho spojenia *-ia*) sú bez štylistického hodnotenia. Kvalifikátor *zast.* je napr. pri heslách *asesor*, *argaláš*, *dšfteritis* (záškrt), *dškmariácia* (deklarácia), ako expresívne sa hodnotí slovo *bekeš* (dlhý zimník s kožušinou). Bez označenia však ostali niektoré heslá, o zaradení ktorých do nárečového slovníka možno diskutovať: *ajvaj* „napodobenie modlenia židov“, *alo marš!* — „ber sa“, *alo vajter* — „ber sa, pohni sa“, *alovanti!* — „chod, ber sa“, *arak* — „odíd“, *hardi-burdi* — „samopašník“, *bastridudi* — s komplikovaným výkladom „výhražné slovo, ktorým sa upozorňujú deti, aby prestali zle robiť, lebo inak ich zbijú“ a pod.

Svojrázne a nevyvážené rieši autor aj problematiku viacvýznamových slov a homonym. Svoju lexikografickú prax vysvetľuje strohým konštatovaním v úvodnej inštrukcii, podľa ktorého „viacvýznamovosť slova sa obyčajne hniezduje pri základnom heslovom slove číselným označením“ (s. 10). Príklad sa neuvádza žiadny (o homonymách sa nehovorí vôbec nič), a preto treba analyzovať priamo v slovníku použité lexikografické postupy. Na ilustráciu spracovania podstatných mien s bohatou sémantikou uvádzame dve hláskovo nediferencované heslá, a to lexémy *baba* a *hlava*. Lexéma *baba* sa spracúva v piatich samostatných heslách; nie sú označené nijakým číselným indexom, ale autor ich pravdepodobne pokladá za homonymá. Sú zaradené v tomto poradí: *baba* (spoluheslo tvorí podoba *bapka*) — výklad „skorocel prostredný“ (+ lokalizácia); *baba, -i f.* — 1. „pôrodná asistentka“ (exemplifikácia, lok.), 2. „zlá žena, vyskytuje sa najviac iba v príslovi“ (exemplifikácia, lok.); *baba, -i f.* — „zemiacová baba, haruľa“ (exemplifikácia, lok.); *baba, -i f.* — „druh koláča“ (lok.); *baba, -i f.* — „zlisovaná slama do voštinárskeho zariadenia“ (lok.).

Heslo *hlava* má naopak takto vyčlenených šesť významov: 1. „hlava, lebka“ (+ lokalizované doklady); 2. „drevený stred kola, horná časť snopku ľanu alebo konopí“ (lok.), „hlava klinca, vyhĺbený žliabok lyžice, varechy, naberačky“ (lok.), „ozubené koleso na krosnách“ (lok.), „kapustná hlava“ (bez lok.); 3. — pod týmto významom sa uvádza 24 vždy vysvetlených a lokalizovaných dokladov na frazeológiu, napr. *Van má tvrdú hlavu* — „je tvrdohlavý“ (lok.), *To šitko je na mojej hlave* — „to všetko mám na starosti“ (lok.); *Nerop si s toho teškú hlavu* — „nevšímaj si to“ (lok.) a pod.; 4. *Povec pravdu, prebiješ hlavu* (príslovie); *Šva hlava, to rozum* (príslovie); *Od hlavi riba smrdí* (príslovie); 5. *Van má dobrú hlavu* — „je múdry“ (lok.); *To je hlava, takich sa málo narodí* — „to je múdry, talentovaný človek“ (bez lok.); 6. *Dvaja cešní buli v spolku hlava* — „dvaja z cechu boli v spolku predsedami“ (lok.). Takýto postup nie je v slovníku výnimkou; orientácia v materiáli je náročná najmä vtedy, keď sa v heslovej stati uvádza viac fonetických variantov heslového slova (napr. pri lexéme *kvan*).

V nárečovom slovníku treba mimoriadnu starostlivosť venovať zaznamenávaniu často hláskovo odlišných ustálených slovných spojení. V úvode recenzovanej práce sa tvrdí, že v GNS „sá ustálené slovné spojenia uvádzajú pod príslušnými heslami“ (s. 10). Škoda, že chýba vysvetlenie, ktoré sú to tie príslušné heslá, lebo podľa spracovania v slovníku to zistiť nemožno. Takisto nie je zrejmé, čo autor chápe pod termínom vedúce heslo, použitom vo formulácii „Pri vedúcom hesle sa slovné druhy a slovesný vid neuvádzajú“ (s. 10). Slovesný vid sa neuvádza nikde, a preto spracovanie sloviac tvorí vari najproblematickejšiu partiu slovníka. Na tomto mieste nemožno podať rozbor všetkých použitých postupov (autor na konci úvodu konštatuje, že niekedy postupoval voľnejšie a nedodržiaval striktné naznačené pracovné zásady), no niečo napovie aj jednoduchá konfrontácia téz a praxe.

V úsilí o úsporu miesta sa v GNS „pri základnom slove hniezdujú aj slovesné predpony a slovesný vid. Iba ak sa význam základného slova predponou od neho veľmi vzdialil, sloveso tvorí samostatné heslo“. A ďalej: „Slovesá, ktorých základ bez predpony nemá význam a nepoužíva sa, uvádzame v hesle v tvare základu s predznačenou pomlčkou, namiesto ktorej možno položiť vhodnú predponu (*-berať*, *preberať*, *viberať*)“ (s. 10). A aká je prax? V heslovej stati nedokonavého slovesa *táhač* (*sá*), ku ktorej sú (na konci hesla) prihniezdované predpony *do-*, *na-* *sá*, *o-* *sá*, *op-* *se*, *pre-* *se*, *pri-* *se*, *ros-* *sá*, *s-* *se*, *u-* (*sá*), *vi-* *se*, *za-* *se*, *pona-*, *poop-*, *popri-*, *poros-*, *pos-*, *pou-*, *povi-*, *poza-* (rozdielna podoba zvratného *sa* používateľov

slovníka mátie), vyčleňuje autor 51 významov. Tento prekvapujúco vysoký počet (*Slovník slovenského jazyka* zaznamenáva napr. 13 významov slovesa *tahať* a 8 významov zvratného *tahať sa*) ovplyvnilo nerozlišovanie zvratných a nezvratných podôb slovesa pri vyčleňovaní samostatných významov v GNS, no evidentné je aj nedodržiavanie citovanej pracovnej tézy (ak predpona mení význam základného slovesa, spracúva sa predponové sloveso samostatne).

Ukážky spracovania významov: 3. poberať, brať: *Už druhí rok penziu tehá*; 6. túžiť: *Každí sa len domó tehá umrúč*; 7. driemať sa: *Dág me lô tehá*; 15. trvať: *Za roki sä tãhá to pravo* (v rámci tohto významu potom polotučne vysádzané heslo „s predznačenou pomlčkou“ — *tãhnúč*, antikvou spisovné *tiahnuť* tiež s pomlčkou, hoci táto základná slovesná podoba má viaceré samostatné významy) a ďalšie doklady, napr. *Vitãhni mi edno vedro vodi*; 27. prejsť: *V noci sä pretãhnú zo svojé posteli do mojé*; 31. utiahnuť sa: *Utãhnú sä do kúta a tam sedži* (pod týmto číslom významu potom polotučne podoby *-tehovať*, *-tehívať* a mnoho dokladov typu *Ale pritehuje, zima bude do rana či Aj nohu mu natehovali špiatlu*) atď. Podobným spôsobom sú spracované napr. aj heslá *brať* (32 významov, vyčlenených nedôslednou interpretáciou jednotlivých kontextových použití slovesa, slovných spojení, frazeológie a pod.), *dat* (tlačová chyba?) s 30 významami, *robiť* s 34 významami a pod. V rámci rozsiahleho hesla *mať* sa naopak nevyčleňuje ani jeden význam, ale niektoré nárečové vety sa vysvetľujú (napr. nelokalizovaný doklad *Dobre máš, nedaj sa!* sa vysvetľuje spisovným „máš pravdu atď.“). Nenáležite, netradične sa do slovníka ako heslové slová zaraďujú podoby — *berať* (*se*), *-besiť* (*se*), *-tekač*, *-tvorič* a pod.

Gemerský nárečový slovník J. Orlovského je prvým slovenským abecedným krajovým slovníkom. Tento nezmeniteľný primát, o ktorého zabezpečenie sa postarala agilná Gemerská vlastivedná spoločnosť v Rimavskej Sobotě, ovplyvnil zvolenú koncepciu i lexikografickú prax diela. Vzácný a rozsiahly nárečový materiál, ktorý slovník prináša, sa bude užitočne využívať pri ďalších jazykovedných výskumoch v slovakistike i slavistike.

I. Ripka

ZBORNÍK SPOLKU VOJVODINSKÝCH SLOVAKISTOV. Red. D. Dudok. Nový Sad, Spolok vojvodinských slovakistov. Zv. 1, 1979, 208 s.; zv. 2, 1980, 174 s.; zv. 3, 1981, 184 s.

Spolok vojvodinských slovakistov začal pri príležitosti desiateho výročia svojej plodnej činnosti na poli rozvoja slovakistiky v Juhoslávii vydávať vlastné vedecké periodikum *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*. Tento čin pokladáme v rozvoji slovakistiky juhoslovanských Slovákov za udalosť prvoradého významu, lebo vojvodinskí slovakisti pocítovali potrebu takéhoto periodika už dávnejšie, a to najmä po založení samostatnej Katedry slovenského jazyka a literatúry (1972) a Slovakistického ústavu (1976) na Filozofickej fakulte v Novom Sade.

Juhoslovanskí slovakisti totiž donedávna publikovali výsledky svojej vedeckej práce zväčša v literárno-kultúrnom časopise *Nový život*, kde svoje práce spravidla výrazovo i rozsahovo upravovali so zreteľom na široký okruh čitateľov tohto časopisu. A tak dnes väčšia časť vedeckej produkcie juhoslovanských Slovákov je roztrúsená na stránkach tridsiatich ročníkov *Nového života*. Priaznivejšia situácia v oblasti publikovania vedeckých prác vznikla potom, keď Spolok vojvodinských slovakistov začal vydávať zborníky z príležitostných sympózií a konferencií zameraných na jubileá kultúrnych dejín juhoslovanských Slovákov (v rokoch 1970—1980 vyšlo osem takýchto zborníkov).

Táto publikačná prax juhoslovanských slovakistov mala síce tú výhodu, že výsledky svojej vedeckej práce prenášali, aj keď v popularizovanej podobe, priamo do praxe, ale sama vedecká produkcia zostávala takmer neznáma alebo málo známa nielen v slavistike, ale aj v slovakistike. Absencia vedeckého slovakistického periodika spôsobovala, že tvorba juhoslovanských slovakistov, najmä jazykovedcov sa nedostávala do konfrontácie so slovakistikou na Slovensku ani do širších slavistických súvislostí. Preto založenie a vydávanie slovenského vedeckého periodika juhoslovanských Slovákov pokladáme za čin vrcholne aktuálny a pre ďalší rozvoj slovakistiky v Juhoslávii veľmi významný.

Celkovú vedeckú orientáciu *Zborníka Spolku vojvodinských slovakistov* (ďalej *Zborník*) načrtla redakcia v úvode k prvému číslu v tom zmysle, že *Zborník* sa bude zameriavať na výskum kultúry slovenskej národnosti v Juhoslávii z aspektu jej „trojkontextovosti“: a) ako na formujúcu sa jednotku, ktorá v priebehu dvoch storočí svojho vývoja mimo slovenského územia nadobudla špecifické znaky; b) ako na jednotku, ktorá sa v poslednom polstoročí vyvíja v bezprostrednom kontakte s kultúrami národov a národností Juhoslávie; c) ako na súčasť širšieho celku slovenskej kultúry a slovenského národa. Takáto orientácia *Zborníka* je v plnom súlade s dlhodobými vedeckovýskumnými plánmi — v projekte výskumu dejín kultúry a literatúry a v projekte výskumu jazyka. Realizácia oboch projektov má vyústiť do syntetických prác základného významu. Majú to byť dejiny kultúry a literatúry juhoslovenských Slovákov, dejiny slovensko-juhoslovenských kultúrnych a literárnych vzťahov, dejiny spisovnej slovenčiny v Juhoslávii, komplexný opis slovenských nárečí a atlas slovenských nárečí v Juhoslávii, konfrontačný opis lexiky slovenčiny a srbochorvátčiny v podobe srbochorvátsko-slovenského slovníka stredného typu a napokon konfrontačný opis gramatickej stavby spisovnej srbochorvátčiny a spisovnej slovenčiny.

Prvé tri čísla *Zborníka* okrem príspevkov z kultúrnych dejín a dejín literatúry prinášajú štúdie z troch jazykovedných disciplín: z dejín spisovného jazyka, z dialektológie a z konfrontácie spisovnej slovenčiny a srbochorvátčiny.

Z dejín spisovnej slovenčiny v Juhoslávii uverejňuje v *Zborníku* dve štúdie D. Dudok. V prvej štúdii *Dolnozemský Slovák a spisovná slovenčina v prvých desaťročiach nášho storočia* (1, s. 9—62) skúma spisovnú slovenčinu vo Vojvodine v poslednej etape prvého obdobia jej vývoja (1900—1918). Za medzník vo vývine spisovnej slovenčiny v Juhoslávii pokladá D. Dudok rok 1918, keď sa spisovná slovenčina prestala používať v rámci jedného štátneho (rakúsko-uhorského) útvaru, keď sa v Juhoslávii dostala do bezprostredného kontaktu so spisovnou srbochorvátčinou. Keďže v politickom, spoločenskom a kultúrnom živote slovenského etnika mal v tomto období ústredné postavenie dvojtýždenník *Dolnozemský Slovák* (vychádzal od r. 1902 do r. 1920 so štvorročnou prestávkou počas prvej svetovej vojny), D. Dudok skúma zástoj tohto časopisu v dejinách spisovnej slovenčiny vo Vojvodine z dvoch hľadísk. Najprv zisťuje, ako tento časopis ideovo pôsobil na upevňovanie spisovnej slovenčiny v období vystupňovaného nacionálneho a sociálneho útlaku. Z tohto hľadiska časopis *Dolnozemský Slovák* zohral podľa autora mimoriadne významnú úlohu, lebo nielenže bránil slovenské školstvo a spisovnú slovenčinu, ale venoval aj priamu pozornosť jazykovým otázkam, ba všimol si a hodnotil i jazykovú úroveň publikácií, ktoré vychádzali na Slovensku. D. Dudok ďalej veľmi pozorne skúma úroveň vlastnej jazykovej praxe tohto časopisu, porovnávajúc ju s úrovňou vtedajšej jazykovej praxe na Slovensku. Analyzujúc texty *Dolnozemského Slováka* z hláskoslovného, lexikálneho a syntaktického aspektu dochádza autor k záveru, že jazyk *Dolnozemského Slováka* sa neodchyľuje od vtedajšieho martinského úzu. Porovnávaním jazykovej praxe tohto časopisu so súčasnou spisovnou slovenčinou ukazuje, že jeho jazyk bol najmä zo syntaktickej stránky bližší dnešnej spisovnej slovenčine než jazyk vtedajších časopisov vychádzajúcich na Slovensku. Tento jav vysvetľuje tak, že autori textov *Dolnozemského Slováka* pochádzali zo stredoslovenského nárečového prostredia, ktorého prvky priamo prenášali do spisovných textov, v ich jazyku bolo menej bohemizmov a rusizmov, hoci sa u nich už začali prejavovať lexikálne srbochorvatizmy. (O časopise *Dolnozemský Slovák* sa konalo v roku 1977 sympóziu v Novom Sade. Materiály zo sympózia vyšli v zborníku *Výročie časopisu Dolnozemský Slovák ako 75 rokov kontinuity slovenskej publicistiky vo Vojvodine*. Red. J. Kmeť. Nový Sad, Obzor 1979. 248 s.) Ak dáme zistenia D. Dudka do súvislosti s poznatkom, že „dolnozemskí Slováci sa na prelome 19. a 20. stor. stali jednou z hospodársky, kultúrne i politicky najvyspelejších skupín slovenského národa“, potom pri skúmaní a opisoch dejín spisovnej slovenčiny bude potrebné viac rátať s účasťou vojvodinských Slovákov, a to nielen v martinskom, ale už v štúrovskom období vývinu spisovnej slovenčiny, čo potvrdzujú aj iné príspevky *Zborníka*.

Podstatne iný, hoci nie menej významný zástoj má v dejinách spisovnej slovenčiny v Juhoslávii časopis *Nový život*. Tento časopis plnil od svojho vzniku (1949) v kultúrnom živote slovenskej národnosti v Juhoslávii najmenej dve významné úlohy: ako literárny časopis sústavne uverejňoval pôvodnú literárnu tvorbu juhoslovenských Slovákov, ako kultúrny časopis okrem vlastného kultúrneho poslania suploval aj

vedecké periodikum juhoslovanských slovakistov, najmä Slovákov, keďže sa v ňom publikovali príspevky z literárnej vedy, jazykovedy, národopisu, kultúrnej histórie i z národných dejín. (O časopise *Nový život* sa konala vedecká konferencia v roku 1979 v Novom Sade. Materiály z konferencie vychádzajú v zborníku *Časopis Nový život v literatúre vojvodinských Slovákov*—v tlači.) Z hľadiska vývinu spisovnej slovenčiny v Juhoslávii pripadla časopisu *Nový život* úloha rozvíjať a upevňovať všetky štýly spisovnej slovenčiny. D. Dudok vo svojom druhom príspevku *Nový život v dejinách spisovnej slovenčiny v Juhoslávii* (3, s. 5—22) sleduje, ako sa *Nový život* vyrovnal a vyrovnáva s touto úlohou. Táto úloha nebola ľahká, keďže vývin spisovnej slovenčiny v Juhoslávii v tomto období značne ovplyvňovali dva faktory: po prvé spisovná slovenčina sa dostala do kvalitatívne nového vzťahu k spisovnej srbochorváčtine, čím vzrástol aktívny slovensko-srbochorvátsky bilingvizmus; po druhé počet používateľov spisovnej slovenčiny prudko vzrástol, lebo sa začala používať vo všetkých oblastiach juhoslovanskej samosprávnej spoločnosti (a od roku 1976 je rovnoprávne postavenie slovenčiny a srbochorváčtiny vo Vojvodine zabezpečené aj zákonom). Pôsobením oboch faktorov začala úroveň jazykovej praxe klesať, a to najmä v administratívnych a publicistických prejavoch. *Nový život* však vďaka starostlivému prístupu k jazykovej kultúre nielenže odolával znižovaniu úrovne jazykovej praxe, ale aj zaznamenával stály „vzostup úrovne uplatňovania spisovnej normy, funkčného používania spisovnej slovenčiny, vyhraňovanie a rozvoj jednotlivých štýlov“ (s. 17). Z konfrontácie textov uverejnených v *Novom živote* s textami autorov zo Slovenska D. Dudkovi vychodí, že niet medzi nimi podstatnejších rozdielov, a preto nesúhlasí s tézou, podľa ktorej by spisovná slovenčina v Juhoslávii mala byť akýmsi „juhoslovanským variantom“ spisovnej slovenčiny. Spisovná slovenčina v Juhoslávii je podľa autora obohatením spisovnej slovenčiny, „keďže ide o jej primerané teritoriálne i funkčné rozšírenie mimo územia Slovenska, o jej plné uplatnenie v juhoslovanských podmienkach“ (s. 17).

Pre výskum dejín spisovnej slovenčiny, a to nielen v Juhoslávii, sú veľmi hodnotné tri príspevky M. Filipa o kultúrnych dejinách juhoslovanských Slovákov. V prvom príspevku uverejňuje M. Filip dvanásť listov dolnozemskeho spisovateľa G. Maršala-Petrovského rodine a príbuzenstvu v rokoch 1891—1905 (1, s. 147—170). V druhom príspevku (2, s. 129—150) prináša nové údaje o prvej tlačiarňi juhoslovanských Slovákov z roku 1895 a uverejňuje aj 44 textov, ktoré v tejto tlačiarňi tlačil Vladimír K. Hurban v rokoch 1895—1911. V prílohe uverejňuje autor aj deväť ukážok zo života v Starej Pazove z tohto obdobia. V treťom príspevku (3, s. 136—167) prináša M. Filip nové bibliografické údaje o dolnozemskej detskom časopise *Mravec*, ktorý vydával Vladimír K. Hurban v Starej Pazove. V prílohe publikuje aj 6 listov Vladimíra K. Hurbana sestre Ľudmile do Záhrebu v čase vydávania časopisu *Mravec*, ako aj opis Vajanského návštevy Starej Pazovy a Belehradu pri jeho návrate z väzenia v Segedíne v roku 1892. M. Filip publikuje všetky materiály v diplomatickom prepise. Publikované tri príspevky sú cenné nielen pre kultúrne dejiny juhoslovanských Slovákov, ale aj pre ďalší výskum dejín spisovnej slovenčiny.

Hodnotný materiál pre výskum dejín spisovnej slovenčiny poskytuje aj štúdia S. Čelovského *Kulpinska kronika 1876—1890 Felixa Kutlika* (3, s. 89—135)—tiež v diplomatickom prepise s mnohými bibliografickými poznámkami a komentármi.

Kultúrno-historický rámec presahuje aj príspevok J. Kmeťa *Ján Stehlo a jeho Petrovská kronika* (3, s. 39—59), v ktorom konfrontuje údaje tzv. Petrovskej kroniky (1818—1862) so životnými osudmi protirečivej a rozpornej osobnosti dolnozemskeho národného dejateľa J. Stehlu, autora *Slovenského prestolného prosbopisu cisárovi* z roku 1842. Autor štúdie prináša nové zistenia o účasti vojvodinských Slovákov v slovenskom národnom hnutí a o ich vzťahoch k štúrovskému hnutiu.

Nárečový výskum reprezentuje v Zborníku štúdia *Vznik obce a nárečia Aradáča v Banáte* ako príklad vzniku nových slovenských obcí a nárečí na území Vojvodiny (2, s. 47—78). Autor D. Dudok už pri monografickom opise nárečia Pivnice (*Nárečie Pivnice v Báčke*. Martin, Matica slovenská 1972. 288 s.) sa stretol so špecifickou genézou slovenských nárečí v Juhoslávii, keď zistil, že tieto nárečia nemožno stotožňovať ani s jedným nárečím na Slovensku, pričom sa v dolnozemskej nárečiach vyskytujú všetky tie jazykové prvky, ktoré sú aj v nárečiach na Slovensku. Autor najprv sleduje, z ktorých obcí na Slovensku sa Slováci do Aradáča sťahovali, a potom porovnáva nárečie Aradáča s nárečiami tých

slovenských obcí, z ktorých sa Slováci do Aradáča prisťahovali. Hoci sa do Aradáča prisťahovalo najviac obyvateľov z Novohradskej stolice, a to najmä zo západného Novohradu, a aradáčske nárečie má najviac spoločných prvkov s modrokamenským nárečím, predsa aradáčske nárečie tvoria aj také prvky, ktoré sa na Slovensku často nachodia v nárečiach vzdialených obcí. Autor preto konštatuje, že pri tvorbe tohto nárečia pôsobili jednak divergentné procesy vzhľadom na pôvodné slovenské nárečia, jednak konvergentné procesy v rámci slovenských dolnozemskej nárečí. Viaceré zistenia, ku ktorým D. Dudok dospel pri sledovaní týchto procesov, budú mať aj všeobecnojazykovednú platnosť. Keďže na dolnozemskej nárečovom základe vyrastá spisovná slovenčina v Juhoslávii, v teórii jazykovej kultúry bude užitočné skúmať z konfrontačného hľadiska vzťah tohto nárečového komplexu stredoslovenského typu k spisovnej slovenčine v Juhoslávii.

V Zborníku sú tri štúdie z oblasti konfrontácie spisovnej slovenčiny a spisovnej srbochorvátčiny. V prvej štúdií *Sloveso byť v slovenčine a srbochorvátčine a vplyv srbochorvátčiny na používanie tohto slovesa v reči Slovákov vo Vojvodine* (1, s. 63—87) M. Myjavcová zisťuje, že pomocné slovesá sl. *byť* a sch. *biti* sa pri používaní značne rozchádzajú, hoci v sémantike sa takmer úplne zhodujú. Oproti slovenskému *byť* sa v srbochorvátčine oddávna používa vo význame „jestvovať, existovať“ aj sloveso *imati*, napr. sl. *je ešte nádej* — sch. *ima još nade*. Sféra používania pomocného slovesa *biti* sa v srbochorvátčine zužuje aj v súčasnosti, a to tak, že tomuto slovesu konkurujú slovesá s konkrétnejším významom *postojati*, *predstavljati*, *nalaziti se*, *javljati se*, *održavati se*, *vršiti se*, *vladati*, ktoré majú v slovenčine významové ekvivalenty v slovesách *jestvovať*, *existovať*, *vyskytovať sa*, *nachádzať sa/nachodiť sa*, *prebiehať*, *konať sa*, *vládnuť*. Autorka štúdie zisťuje, že v spisovnej slovenčine juhoslovanských Slovákov sa tieto slovesá veľmi často používajú namiesto pomocného slovesa *byť*. Vysvetľuje to ako vplyv srbochorvátčiny na slovenčinu. Pravda, tu nejde o priamy vplyv sch. slovesa *biti* na používanie slovenského slovesa *byť*, skôr tu ide o vplyv uvedených srbochorvátskych slovies s konkrétnejším významom na ich slovenské významové ekvivalenty. Vzniká však aj otázka, či tu skôr nepôjde o paralelný vývin v srbochorvátčine a slovenčine. Tento proces by bolo potrebné sledovať na súvislom slovenskom materiáli, ako aj na paralelných prekladových textoch.

V ďalších dvoch konfrontačných príspevkoch *Otázky slovosledu v slovenskom a srbochorvátskom jazyku v rovine gramatickej stavby výpovede* (1, s. 87—105) a *Aktuálne členenie v slovenčine a srbochorvátčine* (3, s. 59—89) M. Dudok zisťuje zhody a rozdiely v slovoslede slovenčiny a srbochorvátčiny. Tieto dva geneticky a typologicky príbuzné jazyky sa v slovosledných zákonitostiach a princípoch relatívne málo odlišujú, diferencie existujú skôr v realizácii, resp. vo frekvencii istých zhodných slovosledných modelov (napr. inverzné poradie členov atributívnej syntagmy sa v porovnávaných jazykoch používa v podstate rovnako, rozdiely sú však v jeho využívaní: v slovenčine sa používa častejšie ako v srbochorvátčine, a to najmä v terminológii, v názvoch inštitúcií a v zemepisných názvoch).

Rozdiely tohto typu sú v slovoslede a) pri kladení enklitik, ktorých je v srbochorvátčine viacej ako v slovenčine, b) pri opytovacích vetách, v ktorých sa v srbochorvátčine takmer záväzne používa častica *li*, c) pri postavení pomocného slovesa (sl. *byť*, sch. *biti*) v spojeniach typu sl. *je chorý* — sch. *bolestan je*. Pomocné sloveso v slovenčine tu zaujíma iníciaľne postavenie, kým v srbochorvátčine sa vyskytuje záväzne v postponovanej pozícii. M. Dudok predpokladá, že na rozdiel od slovenskej vety sa v srbochorvátskej vete plnovýznamové slovesá vyskytujú častejšie na začiatku.

Konfrontačné príspevky obidvoch autorov sú hodnotným vkladom do konfrontačného štúdia spisovnej slovenčiny a spisovnej srbochorvátčiny. Treba len futovať, že metodologické východiská a postupy konfrontácie v týchto štúdiách nie sú jednotné.

O tom, ako juhoslovanskí slovakisti vo Vojvodine sledujú našu lingvistickú produkciu, svedčia aj recenzie uverejnené v Zborníku. V prvom čísle podrobne a vecne recenzuje D. Dudok monografiu R. Krajčoviča *Svedectvo dejín o slovenčine*. V druhom čísle M. Myjavcová píše o *Slovensko-ruskom a Česko-slovenskom slovníku* a M. Dudok recenzuje zborník *Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny*. V treťom čísle M. Dudok recenzuje publikáciu M. Hayekovej *Dejiny slovenských slovníkov do roku*

1945. V recenzii uvádza tri slovníčky (dva rukopisné a jeden tlačенý) z juhoslovanského prostredia, ktoré sa do publikácie M. Hayekovej nedostali.

Príspevky z dejín, kultúrnych a literárnych dejín publikované v prvých troch číslach Zborníka tvoria nielen dobrý rámec pre jazykovedné príspevky, ale v nejednom prípade s jazykovednými príspevkami priamo vecne a obsahovo korešpondujú. Štúdie z kultúrnych a literárnych dejín sú úzko späté najmä s dejinami spisovnej slovenčiny, štúdie z dejín, najmä o sťahovaní Slovákov na Dolnú zem, sú nevyhnutným predpokladom pre sledovanie vzniku dolnozemského nárečového areálu, štúdie o kultúrnych, literárnych i spoločenských vzťahoch Slovákov a Srbov, resp. Chorvátov tvoria nevyhnutný predpoklad pre sledovanie procesov upevňovania aktívneho bilingvizmu a štúdium jazykových vzťahov. Preto treba kladne hodnotiť fakt, že sa redakcia Zborníka rozhodla vydávať periodikum s takouto interdisciplinárnou náplňou.

Zborník Spolku vojvodinských slovakistov pokladáme za významné vedecké periodikum aj v celoslovenskom jazykovednom kontexte. Ak totiž jazykovedci z radov Slovákov v Juhoslávii budú skúmať vývinové procesy spisovnej slovenčiny v konfrontácii so spisovnou srbochorváčtinou ako kontaktoým jazykom, potom budeme môcť výsledky ich výskumov stále konfrontovať s vlastným výskumom vývinových procesov spisovnej slovenčiny na Slovensku, ktorá sa zasa vyvíja v kontakte so spisovnou češtinou. Z metodologického hľadiska pôjde vlastne o výskum jedného a toho istého objektu vedeckého poznania v dvoch rozličných podmienkach jeho vývinu, teda o výskum spisovnej slovenčiny v odlišných jazykových podmienkach. A keďže tendencie tohto vývinu v zhode s odlišnými podmienkami sú a budú odlišné, potom naša jazykoveda môže porovnávaním a analýzou týchto tendencií ziskávať veľmi cenné poznatky, ktoré bude môcť zužitkovať pri prognózovaní a usmerňovaní vývinu spisovnej slovenčiny.

E. Horák

HRBÁČEK, J.: *JAZYKOVÉ ZKRATKY V ČEŠTINĚ*. Praha, Univerzita Karlova 1979. 128 s.

V súčasných jazykoch možno pozorovať stále väčšie používanie najrozličnejších skratiek. S tým súvisí aj záujem jazykovedcov o tento jav, ktorý sa charakterizuje ako typický pre vývin najrozličnejších jazykov v 20. storočí. Osobitnú pozornosť skratkám už dávnejšie venuje Josef Hrbáček. Rad osobitných statí o skratkách v češtine uverejňovaných od r. 1966 uzatvára monografiou o jazykových skratkách v češtine, ktorá teraz vychádza s vročením 1979.

Práca okrem úvodu, záveru, zoznamu odbornej literatúry a ruského resumé obsahuje týchto deväť kapitol: I. *Doterajšie spracovanie problematiky jazykových skratiek* (s. 9—16), II. *Skratka a značka* (s. 17—21), III. *Počet skratiek v jazyku, ich frekvencia v textoch* (s. 23—26), IV. *Stručný prehľad vývoja používania skratiek* (s. 27—31), V. *Faktory rozvoja skratiek; hodnotenie skratiek v jazyku a v reči* (s. 33—48), VI. *Triedenie skratiek a typy skratiek* (s. 49—63), VII. *Vzťah skratiek k neskráteným pomenovaniám a sémantika skratiek* (s. 65—72), VIII. *Forma skratiek* (s. 73—81), IX. *Tvorenie skratiek* (s. 83—116). Kľúčové postavenie majú výklady, ktoré sa týkajú vymedzenia skratky, resp. skratky a značky, triedenia skratiek a vzťahu abreviácie a tvorenia slov.

Termínu skratka dáva autor široký význam (s. 7). Medzi skratky zahrnuje všetky morfológické (slovo tvorné) abreviatúrne útvary, t. j. aj skratkové slová, nie však syntaktické skratky, napr. univerbizáciu, elipsu a pod. Na inom mieste (s. 18) autor hovorí, že pod pojmom a termínom skratka rozumie v súlade so zvyčajným ponímaním v sovietskych prácach všeobecné označenie všetkých druhov abreviatúrnych útvarov včítane lexikálnych, čo by mohlo viesť k predstave, že medzi skratky zaraďuje nielen morfológické, ale aj syntaktické abreviatúrne útvary. Čo konkrétne zaraďuje medzi skratky, to nám ukazuje jeho klasifikácia skratiek, ktorá podľa neho je založená na komplexnom štruktúrno-funkčnom hľadisku (s. 53—54). Skratky delí na grafické a na graficko-fonické. Grafické skratky nie sú

súčasťou jazykového systému, sú iba javom písma. Delia sa na ustálené (interindividuálne, štandardné, normované) a na neustálené (individuálne, neštandardné, nenormované). Ustálené grafické skratky autor ešte ďalej veľmi precízne delí na iniciálové (a tie ešte ďalej na jednoduché a zložené), napr. č. — číslo, čs. — československý, rámcové, napr. *fa* — firma, lineárne, napr. *gen.* — generál, skeletové, napr. *mjr.* — major, kombinované, napr. *pplk.* — podplukovník, pričom lineárne zase ďalej delí na jednoduché a zložené a kombinované tiež na dve podskupiny podľa toho, či sa kombinujú medzi sebou alebo s celými slovami.

Graficko-fonické skratky sa realizujú nielen graficky, ale i zvukovo, sú faktom jazyka a reči (grafické znaky nemajú znakovú povahu, graficko-fonické majú povahu samostatných jazykových znakov). Graficko-fonické skratky autor delí na nelexikálne, prechodné a lexikálne. Nelexikálne sú iniciálové skratky, napr. *OSN*, prechodné sú iniciálové skratkové slová, napr. *ÚRD*, lexikálne sa delia na skratkové slová, napr. *Pofis*, skrátene slová, napr. *limo*, derivačné skratkové slová (čes. derivačné zkratková slova) napr. *Lachema*, a derivačne skrátene slová, napr. *profka*. Podľa nášho názoru medzi skratky nesporne patria grafické skratky (napr. *sl.*, *čs.*, *mjr.*, *gen.*) a z graficko-fonických skratiek tzv. nelexikálne skratky (napr. *OSN*, *FOK*), prechodné skratky, čiže iniciálové skratkové slová (napr. *ÚRO*) a konečne skratkové slová ako prvá skupina lexikálnych skratiek, napr. *Pofis* (*Po + fi + s*) a skrátene slová ako druhá skupina lexikálnych skratiek (napr. *limo*). Za problematické pokladáme tzv. derivačné skratkové slová, napr. *La + chem + a*, a derivačne skrátene slová, napr. *prof-ka*. V prípadoch, ktoré pokladáme za skratky, ide skutočne o fragmenty alebo rudimenty celých slov, ktoré vznikajú zapisovaním niektorých hlások alebo slabík, prípadne spojení slabík. Tieto skratky vznikajú odsekávaním (trunkáciou) istých častí slov. Slová typu *Lachema*, *profka*, *asák* a pod. majú iný charakter. Podstatu vzniku tohto slova vidíme v uplatnení derivácie ako istého slovotvorného spôsobu, abreviácia sa tu obmedzuje iba na podobu slovotvorného základu. To je dôležité z hľadiska vymedzenia vzťahu abreviácie a tvorenia slov. Popri tvorení nových slov deriváciou (a konverziou) a kompozíciou tvoria sa alebo upravujú pomenovania v súčasnej češtine abreviáciou (s. 83). Slová typu *Pofis*, *limo* predstavujú vznik nových slov na základe abreviácie, slová typu *Lachema*, *profka* na základe derivácie (skrakovanie sa týka iba základov, resp. utvárania slovotvorných základov).

V časti o slovotvornej problematike jednotlivých typov skratiek (s. 84 n.) autor hovorí, že iniciálové skratky slovotvornú problematiku v podstate nemajú, pretože nie sú samostatnými lexikálnymi jednotkami a sú väčšinou tvorené mechanicky tak, že jednému plnovýznamovému slovu odpovedá jedno, a to prvé písmeno, napr. *ÚKRK*, *ÚBOK*, *VAKUS*, *RaJ*. Podľa vymedzenia na s. 54 by sme však skratky *ÚBOK*, *VAKUS*, *RaJ* rátili nie medzi iniciálové skratky typu *FOK*, ale iniciálové skratkové slová typu *ÚRO*. V pravom zmysle slova slovotvornú problematiku majú podľa autora iba skratkové a skrátene slová (*Pofis*, *limo*, *Lachema*, *profka*). Podľa nášho chápania prípady *Pofis*, *limo* predstavujú vznik nových slov na základe abreviácie a tieto slová patria medzi skratky, prípady *Lachema*, *profka* predstavujú nové slová utvorené deriváciou, ale skratkami podľa nás nie sú. Tieto dve skupiny slov majú síce svoju slovotvornú problematiku podľa toho, aký slovotvorný spôsob sa pri ich vzniku uplatňuje, myslíme však, že tieto dve skupiny slov vo výkladoch o tvorení slov (napr. v kompendiách o tvorení nových slov v niektorých jazykoch), ale aj v iných výkladoch o slovnej zásobe jazyka by sa nemali spájať do skupiny skratiek.

Všimnime si tu ešte jednu vec. Autor v úvode (s. 7) hovorí, že pod termín skratka zahrnuje všetky morfológické, t. j. slovotvorné abreviatúrne útvary. V časti o slovotvornej problematike jednotlivých typov skratiek však hovorí o tom, že iniciálové skratky slovotvornú problematiku v podstate nemajú. Tu, ako vidíme, medzi skratky ráta nielen slovotvorné, ale aj neslovotvorné abreviatúrne útvary. Záverom na margo termínu a pojmu skratka možno uviesť, že sám termín skratka je takého charakteru, že ľahko zväzda k širšiemu alebo čoraz širšiemu jeho používaniu a že vlastne pri dôslednom používaní tohto termínu by sme ku skratkám museli rátať nielen grafické a morfológické graficko-fonické abreviatúrne útvary, ale aj syntaktické, čím by sme sa radikálne vzdialili od pôvodného chápania skratky ako v podstate javu týkajúceho sa písma (pôvodne išlo o grafické skratky). Bolo by užitočné, aby sa termín skratka ustálil a nepoužíval sa u každého autora inak.

Veľmi zaujímavé a čitateľsky príťažlivé sú výklady o počte skratiek v jazyku a ich frekvencii v textoch. V obidvoch prípadoch sa zisťuje narastanie skratiek. Užitočná je aj kapitola o vývine používania skratiek, v ktorej sa ukazuje na ich veľmi staré korene (jednou z pomocných vied historických, ktorej sa venuje pozornosť na vysokých školách, je tzv. brachygrafia ako istý systém skracovania písmen v minulosti). Akýmisi „večným jablkom sváru“ sú a budú faktory alebo príčiny rozvoja skratiek a hodnotenie skratiek v jazyku a v reči (ako napokon všetky príčiny rozvoja akýchkoľvek jazykových javov). Príčiny vzniku skratiek sa vidia predovšetkým v ekonómii v oblasti pomenovania (prípadne v ekonómii v jazyku vôbec). Tejto otázke autor venuje najväčšiu pozornosť, pričom uvádza vlastné chápanie jazykovej ekonómie lexikálnych jednotiek. Vychádza z rozlíšenia jazyka a textu a podľa toho hovorí o ekonómii v systéme, v kóde (a tu ďalej o paradigmatickej a syntagmatickej jazykovej ekonómii) a o ekonómii v prejave (komunikáte; a tu ďalej o ekonómii z hľadiska producenta a z hľadiska receptora). V tejto súvislosti sa dotýka aj vzťahu ekonómie a redundancie (ktoré sa niekedy kladú do protikladu). Vyslovuje náhľad, že opakom ekonómie v jazyku i v texte je neekonomickosť, nie redundancia; neekonomickosť je podľa neho nefunkčná, redundancia funkčná.

Okrem ekonómie sa pri rozvoji skratiek spomína aj racionalizácia jazyka, optimalizácia komunikačného systému (systémov) alebo sa príčina vzniku skratiek, prípadne ich nadmerného používania vidí v systémových vlastnostiach jazyka (napr. za príčinu vzniku skratiek v angličtine sa pokladá tendencia angličtiny k monosylabizmu). Tieto príčiny autor rozdeľuje na mimojazykové a jazykové, pričom primárne sú podľa neho spoločenské. Za jednu z najdôležitejších oblastí rozvoja skratiek pokladá odbornú oblasť. Otázka významu skratiek v jazyku má svoju stránku teoretickú aj praktickú. Proti nadmernému používaniu skratiek sa vyslovujú hlasy s odôvodnením, že sa oslabuje komunikácia (k čomu prispieva aj zvyšovanie homonymity alebo homografie). Sám autor uvádza, že dnes skratiek je priveľa a že sa neraz tvoria živeľne; radi, aby sme skratky používali racionálne.

Výklady v kapitole o forme skratiek sú dôležité z teoretického hľadiska, ale majú veľkú cenu aj pre bežnú jazykovú prax. Hovorí sa tu o grafike a pravopise skratiek, o ich výslovnosti, o ohýbaní skratiek, vyjadrovaní zhody so skratkami (rod a číslo skratiek). Niektoré výklady sú cenné napríklad z hľadiska porovnávania stavu v slovenčine a češtine, teda pri konfrontačnom štúdiu týchto dvoch jazykov, prípadne aj iných. Zdá sa, že v češtine je značná grafická nejednotnosť a že naopak v slovenčine je tu väčšia ustálenosť. Značné problémy sú pri ohýbaní skratiek a pri písaní ich tvarov, pričom slovenčina inklinuje k písaniu tvarov so spojovníkom, čeština bez spojovníka, napr. s *BROLN-om*, s *BROLNem*.

Problematika skratiek je dnes neobyčajne bohatá. Sám autor to dobre vie a výslovne hovorí, že monografia nemá a ani nemôže mať charakter celkom sústavnej a vyváženej práce o všetkých otázkach týkajúcich sa skratiek, ale akcentuje iba niektoré problémy, o ktorých je presvedčený, že vyžadujú ešte ďalšie skúmanie. Práca je založená na veľmi bohatej literatúre (využívajú sa aj slovenské práce) a svojím celkovým spracovaním má omnoho širšie zameranie, než by sa to zdalo z názvu tejto práce. Prináša aj bohatý materiál z češtiny, z ktorého mnohé prípady nie sú všeobecne známe alebo vôbec nie sú známe (napr. *karma* ako skratka zo spojenia *Karel Macháček*) a možno ich vlastne využiť aj pri práci v oblasti etymológie. Autor sa dotýka viacerých pojmov, ktoré sa dnes pertraktujú vo všeobecnej jazykovede alebo sú dokonca v centre jej záujmu a zaujíma svoje stanovisko, takže jeho prácu treba hodnotiť nielen ako cenný vklad do bohemistiky, ale aj do všeobecnej jazykovedy.

L. Dvonč

VELKÝ SLOVENSKO-RUSKÝ SLOVNÍK 2. L-O. Bratislava, Veda 1982. 848 s.

Koncom r. 1982 vyšiel druhý zväzok *Veľkého slovensko-ruského slovníka (VSR)*. Skúsený autorský kolektív — V. Dorotjaková, E. Fifiková, M. Filkusová, A. Španková — doplnili M. Laciok, M. Masárová, M. Petrufová a M. Šefránková. Práca na tomto zväzku usmerňovala vedecká redakcia v zložení E. Sekaninová (hlavná redaktorka), J. Horecký, E. Kučerová, M. O. Malíková, N. B. Trojepolskaja

(vydavateľstvo Ruský jazyk Moskva), E. P. Vasilievová. Slovník je úspešným čiastkovým výsledkom úlohy štátneho plánu základného výskumu *Konfrontačný výskum slovenčiny a ruštiny*, ktorá sa rieši v oddelení slovanských jazykov Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV.

Už po vyjdení 1. zväzku VSRS sa vo všetkých recenziách zhodne konštatovalo, že ide o pozoruhodné dielo s náročným cieľom čo najúplnejšie zachytiť slovnú zásobu slovenčiny a konfrontovať ju so slovnou zásobou ruštiny. Slovník pritom plní tri hlavné funkcie: prekladateľskú, konfrontačnú a sprostredkovateľskú. Navyše vo svojej kompletnej podobe presahuje rámec dvojjazyčného slovníka, je spojivom, prostredníctvom ktorého sa inojazyčná verejnosť dostane k poznaniu slovenčiny cez ruštinu ako svetový jazyk.

Ústredným problémom každého prekladového slovníka je problém ekvivalencie. A práve tomuto problému venoval pracovný kolektív VSRS mimoriadnu pozornosť. Základným teoretickým východiskom VSRS je konfrontácia lexikálnej sústavy slovenčiny s lexikálnou sústavou ruštiny na princípe prekladového ekvivalentu. Hoci recenzovaný zväzok teoreticky i prakticky nadväzuje na predchádzajúci, teória prekladového ekvivalentu je tu rozpracovaná hlbšie, čo sa prakticky prejavuje pri konfrontácii viacvýznamových lexikálnych jednotiek.

Podľa tejto teórie sa pri určovaní ekvivalentov vychádza zo skutočnosti, že pre každý jazyk je relevantné iné zoskupenie sém v rámci istého lexikálneho významu. V súvislosti so zámerom podať prekladové ekvivalenty použiteľné pri preklade konkrétneho textu, a nie pretlmočovať významy východiskového jazyka, často vzniká iné významové členenie lexémy východiskového jazyka, utvárajú sa tzv. prekladové významy v rámci členenia hesla. Túto teoreticky prehĺbenú koncepciu spracovania konfrontačného opisu vo VSRS obsahuje úvodná teoretická stať (s. 9—20), ktorú spracovali E. Sekaninová a E. Kučerová. Podáva sa v nej podrobná analýza jednotlivých ekvivalenčných typov, rozdelených podľa miery symetrie (resp. asymetrie) pri konfrontácii do šiestich skupín. Spresňuje sa spracovanie ekvivalenčného typu zhodnej ekvivalencie, t. j. prípadu, ak sa viacvýznamová lexéma vo východiskovom jazyku zhoduje s lexémou v cieľovom jazyku vo výrazovom i obsahovom pláne. To znamená, že v oboch jazykoch lexéma pokrýva rovnaké sémy. Ruský ekvivalent sa pomocou sémantizácie rozčleňuje na jednotlivé významy a poukazuje tak na sémantickú štruktúru lexémy východiskového jazyka. Napr. „mestský“ (v rôznych významoch) *gorodskoj*: a) (týkajúci sa mesta) „m-é parky“ *gorodskije parki*; b) (pochádzajúci z mesta) „m. človek“ *gorodskoj čelovek*; „oslepiť“ (v rôznych významoch): a) (zbaviť zraku) „o. zajatca“ *oslepiť plennogo*; b) (oslniť) „o. lúčom“ *oslepiť lučom*; ... c) pre n. (zapôsobiť na niekoho) „o. niekoho krásou“ *oslepiť kogo-1. svojej krasotoj* a pod.

Zaujímavé z lexikografického hľadiska sú tie prípady asymetrickej ekvivalencie, keď ruština rozčleňuje v slovenčine nerozčlenený význam. Napr. „naježiť sa“ 1. (o zvieratách) *oščetiniťsia*; 2. (o vtákoch) *vzjerošiť (perja)*, *nachochliťsia*; 3. expr. *naduťsia*, *rasserdíťsia*; „mydlovitý“ 1. (podobný mydlu tvarom) *myloidnyj*; 2. (podobný mydlu chuťou) *myľnyj*; 3. (mazľavý) *lipkij*; „nalodenie“ 1. koho (ľudí) *posadka* ... 2. čoho (nákladu) *pogruzka*.

Autori venovali veľkú pozornosť výberu lexikálnych jednotiek východiskového jazyka. Usilujú sa výstižne zachytiť štylistickú diferencovanosť slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, ako aj mnohé nové slová, resp. nové významy existujúcich slov, napr. *laser*, *lawrencium*, *mítung* (v SSJ je kvalifikátor zastar.), *nezainteresovanosť*, *neangažovanosť*, *motel*, *motorest*, *oteplovačky* a pod. Nové slová, resp. nové významy slov a ich osamostatnenie často vytvárajú — predovšetkým v rámci kategórie životnosť/neživotnosť — homonymné dvojice s už existujúcimi slovami (*navádzač*, *operátor*, *navigátor*, *nevodič* a i.); napr. slovo *moderátor* sa síce v SSJ uvádza, ale chýba pri ňom nový význam: „ten, kto vedie diskusiu al. kto spája textom rozčlenený program“.

Oproti prvému zväzku v rámci vertikálneho a horizontálneho členenia slovnej zásoby sa slová neoznačujú kvalifikátorom ľudové, ale sa rozčleňujú medzi hovorové a nižšie hovorové, výrazne štylisticky príznakové, napr. *ovchlastať sa*, *osobák* a pod. VSRS zachytáva aj bohatú hovorovú rovinu spisovného jazyka. Mnohé z uvádzaných hovorových slov však postupne strácajú tento štylistický príznak

a podľa nášho názoru patria skôr do neutrálnej, bezpríznačkovej lexiky, napr. *lanovka, nafukovačka, nástenkár, montérky* — na rozdiel od hovorových slov typu *nervák, ostré, litrák, nacenganý* a i.

Autorom sa vo veľkej miere podarilo zachovať štylistickú symetriu pri výbere ruských ekvivalentov, napr. „obchendovať“ staršie hovor. *okolačivať*; „odrapotať“ expr. *otbarabanit'*; „odfrknúť“ expr. *uliznuť, smytsia*.

V značnom rozsahu VSRS zaznamenáva aj odbornú terminológiu a internacionalizmy, čo je v súlade s ich rastúcim významom v jednotlivých komunikačných sférach v súčasnom období vedecko-technického rozvoja.

Ak uvádzame bohatstvo a šírku záberu jednotiek slovnej zásoby slovenčiny, nemožno nespomenúť veľkú a rôznorodú oblasť ustálených spojení. Už pri prvom zväzku sa konštatovalo, že ide o doteraz najdôkladnejšie spracovanie tejto časti slovnej zásoby a jej odpovedajúcich inojazyčných ekvivalentov. V teoretickom úvode recenzovaného zväzku sa ďalej rozpracúvajú a dôsledne diferencujú lexikalizované a frazeologizované slovné spojenia. Podľa vnútorných sémantických zmien, ktorými prešli frazeologizované jednotky v procese frazeologizácie, vyčleňujú sa samostatne ustálené slovné spojenia s jedným frazeologizovaným komponentom a vlastné frazeologizované spojenia; uvádzajú sa jednotlivé typy ekvivalencie pri konfrontácii s frazeologickou sústavou ruštiny. Z praktických dôvodov i kvôli prehľadnosti sa ustálené spojenia delia na niekoľko skupín, z ktorých každá vytvára samostatný oddiel: a) Lexikalizované slovné spojenia s platnosťou termínu (*obsahový plán, mišpuľa japonská*); kontaktové formuly, ktoré zachytávajú lexikálnosyntaktické jednotky etikety (pozdravy a zdvorilostné frázy) sú súčasťou bezekvivalentnej lexiky a vítanou pomôckou prekladateľov. b) Zaujímavú skupinu tvoria frazeologické jednotky s jedným frazeologizovaným komponentom (*somárska lavica, nekrstené víno*) — vo väčšine prípadov ruským ekvivalentom nie je FJ, porov. *parta dľa nakazannyh, nerazbavlennoje vino*. c) Prirovnania a skrátené prirovnania, bohato zastúpený typ ustálených spojení — vo väčšine prípadov je ekvivalent v ruštine symetrický: 1. s rovnakou motiváciou, napr.: „studený ako ľad“ *choldnyj kak lod*; „ostrý ako britva“ *ostryj kak britva*; 2. skoro s rovnakou motiváciou, napr.: „oči ako trnky“ *glaza kak višni*; „nohy ako bocian“ *nogi kak u žuravla*; „zdravý ako orech“ *zdorovyj kak byk*. Oproti slovenským prirovnaniam, v ktorých je vyjadrená prvá a tretia zložka (prirovnávaná časť + prirovnávacia časť), stoja v ruštine nefrazeologizované výrazy, v ktorých je explicitne vyjadrený porovnávací základ + ruský ekvivalent prirovnáwanej časti, napr.: „víno ako olej“ *gustoje vino*; „má ruky ako lopaty“ *u nego ogromnyje ruki*. Typologickú odlišnosť predstavuje typ prirovnaní, v ktorých je ruský ekvivalent vyjadrujúci prirovnávaciu časť v instrumentáli, napr.: „nos ako mrkva“ *nos morkovkoj*, „širák ako lopúch“ *šlapa blinom*, „ležať ako mŕtvy“ *ležať trupom*. Posledné dve skupiny FJ (osobitne graficky označené) sú vlastné frazeologizmy a príslovia, porekadlá a úslovia, najbohatšie zastúpené spomedzi všetkých skupín ustálených slovných spojení.

Frazeologické jednotky všetkých typov sú spracované veľmi dôkladne. Mnohé FJ sú viacvýznamové a v ruštine im zodpovedá niekoľko ekvivalentných frazém, napr.: „narástli mu rohy al. rožky“ a) (začal odvrávať) *on načal pokazyvat' zuby*; b) (spýšnel) *on stal zadivat' nos*; „mať dobré oko“ a) (presne) *imel metkij al. vernyj glaz*; b) (mať pozorovaciu schopnosť) *byt nabludatel'nyj, vsio zamečat'*. V mnohých prípadoch sa autorom podarilo zachovať v ruských ekvivalentoch štylistickú symetriu, napr.: „daj si odpich“ hovor. *kais otsiuda*; „kopla ho múza“ žart. *jego posetila muza*; zaznamenané sú aj nové FJ, napr. „je ovešaná ako vianočný stromček“ *ona obvešana pokupkami*.

Lexikografické majstrovstvo a skúsenosť autorov sa prejavuje najmä pri heslách so zložitou sémanticou štruktúrou, ako sú *malý, oheň, oko, nechať*. Jednotlivé prekladové významy sa často vyčleňujú aj na základe existencie odlišných synonym, ktoré poukazujú na rozdiely v spájateľnosti, a teda aj v samotnom význame daného ekvivalentu, napr.: „nový“ ... 1. (v rôznych významoch) *novyj*...; 2. (mladý, tohtoročný) *molodoj, novyj*...; 3. (čerstvý) *novyj, svežij*...; 4. (novodobý, moderný) *novyj, sovremennyj*.

Náročné na spracovanie sú neplnovýznamové slová (predložky, častice a i.) alebo slová čiastočne neplnovýznamové. Ide o jednotky s minimálnou sémantikou, ale bohatou funkčnosťou. Pri štruktúracii

hesla sa preto nedá z praktických dôvodov a kvôli prehľadnosti vychádzať len z prekladových významov. Uplatňuje sa však dôsledne pri tých jazykových jednotkách, kde to umožňuje funkčná a významová štruktúra, napr. „o“ predl. I. so 4. p. 1. (označuje dotyk s predmetom) *o, ob...*; 2. vyjadruje mieru pri označení času *čerez...*; 3. (pri určovaní hodín) *bez...*; 4. (vyjadruje rozdiel v miere) *na...*; 5. (vyjadruje cieľ) *za, na...*; 6. prekladá sa prísľušnou ruskou rekciovou...; II. so 6. p. 1. (označuje predmet deja) *o, ob kom, čom; pro kogo, čto...*; 2. (pri určovaní hodín) *v, vo (skolko)...*; 3. (vyjadruje nástroj deja) *s...* Skúšobným kameňom lexikografickej práce sú slová so zložitou sémantikou a rôznorodými funkciami, ako napr. sloveso *mat*. S maximálnou mierou precíznosti a komplexnosti — s ohľadom na významovú štruktúru východiskovej lexémy — vyčleňuje sa pri ňom 27 významov, pričom sú bohato zastúpené aj lexikalizované spojenia a frazeologické jednotky.

Pretože ide o akademický typ slovníka, autori venovali veľkú pozornosť exemplifikácii. Možno povedať, že pri voľbe najvýstižnejších a najvhodnejších exemplifikátov sa vychádzalo z konfrontačno-kontrastívneho aspektu. Konfrontujú sa jednotlivé použitia slovenských jednotiek v ich typickom lexikálnom okolí, no súčasne sa berú do úvahy rozdielnosti v spájateľnosti danej lexémy v slovenčine a ruštine. VSRS v mnohých prípadoch vyčerpávajúco zachytáva lexikálnu spájateľnosť danej jednotky (typická a súčasne štruktúrne často odlišná v ruštine), napr. *ľudový, olej, opatrenie, noha* a i. Slovenský používateľ privíta toto bohatstvo exemplifikácie, ktoré mu často ukáže odlišnosť, resp. nemožnosť použitia ekvivalentu v cieľovom jazyku, napr. „náborový“ — *verbočnyj*, ale „n-e náklady“ — *raschody po reklame*; „mrazený“ — *morožennyj*, ale „mrazená káva“ — *ochlaždonnyj kofe*; „náhodný“ — *slučajnyj*, ale „náhodná kontrola“ — *vyboročnaja proverka*.

Hoci dvojязыčné slovníky konfrontujú predovšetkým lexikálne roviny daných jazykov, nepriamo sú v konfrontačnom aspekte zachytené aj iné roviny jazyka — morfológická, slovotvorná i syntaktická. VSRS poskytuje skutočne bohatý a závažný materiál na konfrontačné štúdium slovenčiny a ruštiny.

V súčasnej ruštine je výrazná tendencia utvárať kompozitá tam, kde slovenčina pomenúva pomocou viacslovných pomenovaní, napr. „hygienická očista“ — *sanobrabotka*, „letecké opeľovanie“ — *aviaopylenije*; ekvivalentmi ruských kompozit sú v slovenčine často odvodeniny, napr. „odborár“ — *profrobotnik*, „mliečnica“ — *molokoslivnaja*; niekedy dokonca trojkomponentné kompozitá typu „motorizmus“ — *avtomototurizm*.

Výraznou črtou ruštiny je viacslovné pomenovanie so štruktúrnym vzorcom substantívum + substantívum (v nominatíve), ktorému v slovenčine zodpovedá menné slovné spojenie, napr. „miešacia batéria“ — *kran-smesitel*, „odborný lekár“ — *vrač-specialist*. Prevalencia kompozit v súčasnej ruštine v porovnaní so slovenčinou poukazuje na rastúcu tendenciu ruštiny k aglutinácii a polysyntetizmu. Na druhej strane oproti slovenským syntetickým pomenovaniám stoja ruské ekvivalenty analytického typu, napr. „odlíčiť“ — *sňať grim*, „naaplikovať“ — *sdelat aplikaciju*, „odfarbovať“ — *obescvečivajuščee sredstvo*, „nadváha“ — *izlišnij ves*, „neplavec“ — *neumejuščij plavat*.

Zaujímavý obraz čiastočne odlišnej ekvivalencie poskytuje produktívny slovotvorný model adjektívnych výrazov z časticou *ne-*. Ruským ekvivalentom sú zhodné ekvivalenty („nepresný“ — *netočnyj*), adjektíva bez záporovej častice (antonymný výraz — „nesmelý“ — *robkij*, „neustály“ — *postojannyj*); adjektívne kompozitá s kvantitatívnym, resp. kvalitatívnym komponentom („neumelecký“ — *malochudožestvennyj*, „nevysloviteľný“ — *trudnoproznošimyj*, „nezladený“ — *raznogolosyj*); adjektíva s prefixom *bez-* („nezamestnaný“ — *bezrabotnyj*, „nehlučný“ — *besšumnyj*).

VSRS zachytáva veľmi zreteľne tendenciu súčasnej spisovnej slovenčiny a ruštiny utvárať osobitné prechýlené (ženské) podoby osobných názvov (najmä v profesionálnej a športovej sfére), hoci niektoré z nich sú v súčasnej ruštine ešte štylisticky príznakové, napr. „motoristka“ — *avtomobilistka*, „normovačka“ — *normirovščica*, „medailérka“ — *medaljerka*, „spotrebiteľka“ — *potrebiteľnica*, „nahrávačka“ — *raspasovyvajuščaja*, „oštepárka“ — *metatelnica kopja*, „novinárka“ — *žurnalistka, gazetčica hovor.*, „náhradníčka“ — *dubljoša hovor.*

Pokúsili sme sa načrtnúť teoretické zásady, na základe ktorých je koncipovaný 2. zväzok *Veľkého slovensko-ruského slovníka*, a súčasne si aspoň v skratke všimnúť aplikáciu týchto zásad, problematiku

tvorenia pomenovaní, ako aj možnosti, ktoré poskytuje slovník na ich štúdium. Recenzovaný slovník je o to významnejší, že jeho autorky sa pri štylistickom hodnotení slov nemôžu v mnohých prípadoch opierať o východiskový *Slovník slovenského jazyka* spred dvadsiatich rokov, ale ich musia riešiť v zhode so súčasnou jazykovou situáciou. *Veľký slovensko-ruský slovník* je teda rovnako aktuálne vedecké dielo ako praktická príručka, ktorá bude na najvyššej úrovni spĺňať čoraz náročnejšie potreby súčasnej komunikačnej praxe.

L. Balážová

MEDZINÁRODNÉ SYMPÓZIUM O VÝSKUME SLOVNEJ ZÁSOBY

Centrálny jazykovedný ústav Akadémie vied NDR usporiadal v dňoch 19.—21. októbra 1982 v Berlíne medzinárodné sympóziu o moderných aspektoch výskumu slovnej zásoby. Na sympóziu sa zúčastnilo okolo 50 jazykovedcov z akademických, vysokoškolských a lexikografických pracovísk NDR, 11 účastníkov bolo zo zahraničia (z Bulharska, Československa, Dánska, Fínska, Maďarska, NSR). Referáty a komunikáty boli podľa obsahu rozdelené do niekoľkých tematických okruhov. Po ich prednesení sa diskusia sústredila na problematiku daného okruhu. Na výmenu názorov medzi lexikológmi a lexikografmi, ako aj medzi domácimi a zahraničnými účastníkmi sa rezervoval primeraný čas. Diskusia bola živá a tvorila dôležitú súčasť berlínskeho sympózia.

Rokovanie o moderných aspektoch výskumu slovnej zásoby otvoril prof. W. Bahner, riaditeľ Centrálného jazykovedného ústavu, krátkym prehľadom novej nemeckej lexikografie a vytyčením cieľa medzinárodného sympózia. — Programový referát predniesol E. Agricola. Načrtol súbor problémov a požiadaviek, ktorých riešením moderná lexikológia pomôže zlepšiť dnešnú slovníkovú prax. Všimol si tri roviny opisu lexikálno-sémantických vzťahov v mikroštruktúrach a makroštruktúrach: opis logicko-sémantických reprezentácií, opis sémantickej stavby lexikálnej jednotky a spôsoby jej lexikografického spracovania. E. Agricola je vedúcim skupiny, ktorá pripravuje modelový slovník pre lexikografov a lexikológov; tento slovník má byť medzistupňom medzi modernou lexikologickou teóriou a spracovaním lexikálnych jednotiek v slovníkovom hesle.

V úvodnom teoretickom okruhu odzneli ešte referáty J. Filipca o relevantných aspektoch lexikológie a V. Blanára o lexikálno-sémantickej rekonštrukcii. J. Filipiec podal systematický prehľad základnej lexikologickej problematiky. V. Blanár sa zaoberal ontologickou stránkou najmenších lexikálnosémantických jednotiek a metodickými postupmi komplexnej sémantickej analýzy. — Dva referáty sa týkali teoretickej lexikografie. F. Bakos sa pokúsil formulovať špecifikum lexikografie a poukázal na jej niektoré teoretické problémy. — Podľa H. E. Wieganda je lexikografia komplexnejšia disciplína ako lexikológia, ale nepredstavuje samostatnú vedu, pretože nemá vlastnú teóriu. H. E. Wiegand vymedzuje lexikografiu ako prax; vo svojom referáte načrtol všeobecnú lexikografickú problematiku. — H. P. Kroman sa zaoberal paradigmatickými a syntagmatickými vzťahmi v dvojrečových slovníkoch; išlo mu vlastne o otázku prekladového významu. — Analýze frazeologizmov a ich významovej členitosti (komponentovou analýzou) venovali pozornosť W. Fleischer a J. Žuhász.

Do ďalšieho tematického okruhu boli zaradené príspevky týkajúce sa lexikografického spracovania adverbatívnych spojok (U. Brausseová) a kauzálnych spojok (R. Paschová). — D. Viehweger ukázal, ako treba v slovníku podávať podmienky používania rečových formúl, ktoré komentujú výpoveď. — Dôležitá otázka vydeľovania semém bola predmetom príspevku I. Karlovej. — Na problematiku slovesa a jeho lexikografické spracovanie sa zamerlal L. Wilske (hovoril o performatívnych slovesách a výrazoch). Predmetom referátu P. Suchslanda bola logicko-sémantická analýza sloviess. — G. Helbig načrtol dnešnú podobu svojej teórie sémantickej a syntaktickej valencie sloviess z lexikografického hľadiska. — K. Tarvainen zdôvodnil, ako možno valenčnú teóriu využiť pri opise etymologicky súvisiacich slov. — O podiele syntaktickej valencie na formovaní lexikálneho významu hovorila K. Čolaková.

O problematike konotácie (ako komunikatívnych podmienkach pre používanie denotatívneho významu)

mu) uvažovala Th. Schippanová. — Pri analýze povahy „ne-denotatívneho“ významu a jeho spracovania v jednojazyčných slovníkoch K. D. Ludwig odlišil pojmové a pojmovo hodnotiace sémantické príznaky. — H. B. Schumannová sa pokúsila opísať konotatívnu pomocou matrice sémantických príznakov. — W. Bondzio sa zamýšľal nad pragmatickou stránkou opisu lexikálneho významu. — A. Popova sa zaoberala štylistickou charakteristikou v slovníku.

Posledným vecným okruhom bola teoretická problematika lexikografickej praxe. G. Kempecke zhrnul východiská pri príprave slovníka súčasnej nemčiny a poukázal aj na otvorené teoretické problémy. — Lexikologickú, lexikografickú a normatívnu problematiku chystaného jednozväzkového slovníka slovenského jazyka načrtol J. Kačala (referát pripravili J. Kačala a M. Pisárčiková). — Nakoniec bola reč o niektorých nových definíciách synonym (E. Ruzsiczky) a o klasifikácii skratiek (W. Hofrichter).

V závere berlínskeho sympózia sa zdôraznila potreba naďalej rozvíjať nové lexikologické metódy, súčasné slovníky vypracúvať so zreteľom na výsledky modernej lexikológie; na presadzovaní výsledkov modernej lexikológie do praxe musia mať tvorivý podiel aj autori slovníkov.

Lexikografia je v úzkom dotyku s modernou semaziológiou. Odôvodnene sa na sympóziu venovala veľká pozornosť problematike lexikálneho významu, jeho vzťahu k pomenovanej skutočnosti, metódam poznania i spôsobom jej lexikografického opisu. Prevládala zhoda v poňatí lexikálneho významu ako hierarchického súboru jazykovo relevantných odrazových prvkov. Pravda, keď sa v niektorých príspevkoch poukazovalo na možnosť odvodzovať lexikálny význam iba z komunikatívnych podmienok, brala sa do úvahy len jedna stránka problematiky; jazykové stvárnenie myšlienkového odrazu tvorí jej druhú, a to základnú zložku. Správne sa konštatovalo, že lexikografický opis slovnej zásoby jazyka sa nezaobíde bez zistenia vyčerpávajúceho súboru sémantických príznakov odvodzovacích základov. To je však zapláňovaná úloha lexikológie. Medzi otvorené otázky patrí aj problém sémantickej rozčleniteľnosti/nerozčleniteľnosti niektorých vrstiev slovnej zásoby (tejto otázke sa nevenovala väčšia pozornosť). Ako sa ukázalo v diskusií, niektoré problémy sa dostanú do jasnejšieho svetla, keď sa bádateľské pole rozšíri o vývinový aspekt. Už dnes môže lexikografia využívať viaceré výsledky modernej semaziológie. V lexikografickej praxi však nepríde k nejakým revolučným zmenám. Bezpečnejšie sa bude môcť lexikograf oprieť o overené výsledky modernej lexikológie po dohotovení spomenutého modelového slovníka.

Z Československa sa na berlínskom sympóziu zúčastnili 4 jazykovedci (J. Filipec; V. Blanár, K. Buzássyová, J. Kačala). Ich referáty a vystúpenia v diskusií zodpovedali dobrej tradícii československej lexikológie a lexikografie.

V. Blanár

ARONSON, H. I.: *GEORGIAN. A READING GRAMMAR*. Chelsea—Michigan, Book Crafters Inc. 1982. 527 s.

Knihu Howarda Aronsona, známeho aj u nás z ruského prekladu jeho monografie o morfonológii bulharskej flexie, vydala Chicagská univerzita v rámci nedávno založenej série *Slavica*. Rozsiahlu prácu, ktorá má aj teoretický aj učebnicový charakter (vrátane praktických cvičení), autor rozčlenil do pätnástich kapitol. Jednotlivé kapitoly Aronsonovej práce sú precíznym teoretickým spracovaním gruzínskeho jazyka od základnej charakteristiky fonologickej štruktúry až po zložité texty čítankového charakteru.

Predmetom prvej kapitoly je charakteristika písma, fonologického systému a štruktúry gruzinčiny. Autor vychádza z charakteristiky spoluhlások a najprv uvádza tie, ktoré sú rovnaké v gruzinčine a angličtine (labiály, dentály, alveoláry, alveopalatály a veláry). Fonologickú štruktúru gruzínskych foném modeluje z týchto vzťahov doplnením charakteristických aspirovaných a gotalizovaných foném *p*, *t*, *k*, *ç*, *č*, ktoré tvoria s hláskami *p*, *t*, *k*, *c*, *č* binárnu opozíciu na základe fonologickej vlastnosti zarazenosť — nezarazenosť. Táto vlastnosť je pre gruzínsku fonologickú štruktúru relevantná a má dištingtívny charakter (*kari* „dvere“, *kari* „vietor“, *puri* „chlieb“, *puri* „krava“ atď.). Osobitné miesto venuje autor fonematickému zloženiu slabiky. Toto zloženie je podmienené súborom dištingtívnych príznakov foném

na úrovni zarazenosť—nezarazenosť, aspirovanosť—neaspirovanosť, ale aj trinárnej opozície na úrovni abruptivnosť—záverovosť—úžinivosť v prípade spoluhlások *ch* (abruptívna, *sichvaruli* „láska“), *ch* (velára, *chalchi* „ľud, národ“) a trená velára *γ* (*γayadisi* „vzývanie“). Gruzínčina nerozoznáva alofóny a v dôsledku toho každej hláske zodpovedá samostatná graféma. Uvádzajú sa aj spôsoby písania jednotlivých grafém a pozornosť sa venuje jednotlivým ťahom pri písaní (gruzínčina nerozoznáva tlačný a písaný typ písma a verzálky). Výstižným a poučným miestom tejto kapitoly je časť venovaná vývinu gruzínskeho písma a princípom transliterácie medzinárodných termínov do gruzínčiny.

Pri opise gramatických kategórií gruzínskeho slovesa (2. kap.) H. I. Aronson vychádza z trinárnej opozície časovania v troch sériách, z ktorých prvá sa viaže na časovanie dvoch typov (subsérií) — časovanie vo futúre a prezente, druhá séria sa viaže na časovanie v aoriste a tretia na časovanie v perfekto. Do tohto systému časovania autor zahrnul aj teoretickú charakteristiku subjektivej osoby a jej formálne znaky vo vzťahu k paradigme, ktorá v dôsledku časovania v troch sériách časovania a trinárnej opozície v štruktúre gruzínskeho slovesa (aktívne, pasívne a tzv. neutrálny štruktúre, ktorá nevyjadruje aktanty deja, ale dej sa iba konštatuje) nadobúda na základe sémantických komponentov slovesa zložitú kombinatórne možnosti podmienené vzťahmi aktantov (resp. ich účasťou) vety k významu viažúcemu sa na dej vyjadrený slovesom. Tretia a štvrtá kapitola sú pokračovaním teoretických výkladov druhej a tretej konjugačnej série sloviess (druhá v aoristovej, tretia v perfektovej). Každá z kapitol má v závere množstvo cvičení zameraných na prehĺbenie praktických návykov pri vyjadrovaní jednotlivých konjugačných typov a postihnutie významových zložiek slovesa množstvom gramatických morfémm, ktoré sú pre gruzínčinu ako aglutinačný jazyk charakteristické najmä pri slovese.

Piata kapitola obsahuje výklad a návody na osvojenie si zvláštnych konštrukcií substantívum—sloveso—substantívum vo vete. Konkrétne ide o postihnutie a výklad podstaty ergatívnych konštrukcií v aoristovej sérii sloviess. Autor vychádza z charakteristiky ergatívu (gruz. motchrobiti), ktorý je rozprávačským pádom (narrative case- s. 110). V ergatívnych konštrukciách je potom gramatický subjekt v ergatíve, sloveso v aoriste a priamy objekt v nominatíve: *Muž zahrabal zlato do zeme. gruz. Kac- ma* (S/erg.) *micaši okro* (O/nom.) *damala* (P/aor.). Vo futúrovej a prezentej sérii sa ergatívne konštrukcie nepoužívajú (viažu sa len na aorist).

V šiestej kapitole sa rozoberajú otázky imperatívnych, optatívnych viet a záporu. Vzhľadom na povahu jazyka a štruktúru slovesa sú tieto otázky v porovnaní s predchádzajúcimi kapitolami jednoduchšie (imperatív sa vyjadruje 2. osobou aoristu; optatív zmenou slovosledu a negácia prefixami *ar-* a *nu-* pri slovesách). Do tejto kapitoly zaradil autor aj základné číslovky a princíp tvorenia radových čísloviess cirkumfixálnymi formami *me- ... -e* (základná číslovka „tri“ gruz. *sami-i*, radová *me- sam- e*). V každej z kapitol je rozsiahly slovník tematicky sa viažúci jednak na výklad teoretických pojmov kapitoly, jeho podstatnú časť však tvorí slovná zásoba zameraná na čítankovú časť.

Siedmu kapitolu venoval autor otázke formálnych znakov objektového časovania sloviess. Ako sme už uviedli, gruzínske sloveso je nositeľom mnohých významových zložiek vo vete a gramatické morfémy jednotlivých slovesných tvarov vyjadrujú aj intencné prvky vety. Kým subjektové časovanie a jeho formálne znaky vyjadrujú nositeľa deja v aktívnej konštrukcii (typ *v- scavlob* „učím sa“, *v-* 1. osoba sg.), pri objektivej konštrukcii sa v tvare subjektu vyjadruje nasmerovanie deja na priamy objekt. Funkčná je tu rekcia slovesa (gruz. *m- inda* „chcem, prosím si koľko, čo“, *m-* 1. osoba objektu). Túto problematiku vo sfére tvorenia tvarov subjektového a objektového časovania vo futúre, prezente a imperfekte, ako aj tvorenie kondicionálu formantmi charakteristickými pre vyjadrovanie týchto zložiek spojil autor s otázkami privlastňovania a privlastňovacích zámen pri jednotlivých vetných členoch na úrovni subjekt — predikát — priamy objekt.

Predmetom ôsmej kapitoly je otázka časovania intransitívnych sloviess. Autor tu podáva zásady pravidelného časovania intransitív v prezente, imperfekte a konjunktíve prezenta a uvádza osobné koncovky príslušných slovesných foriem, pričom príklady dopĺňa poznámkami o nepravidelnostiach časovania niektorých intransitív. Záver kapitoly tvorí pohľad na postfixálne tvorenie desubstantívnych adjektív.

Charakteristickou črtou gruzínčiny je, že ťažisko výpovede je na slovese, ktoré svojimi formálnymi znakmi (množstvom afixov charakteristických pre aglutinačný jazyk) vyjadruje také významové zložky, ktoré sa vo flektívnych jazykoch vyjadrujú syntaktickými prostriedkami. Preto sa najviac priestoru venuje slovesu. V deviatej kapitole je rozbor nepravidelného časovania aoristovej série z hľadiska formálnych znakov jednotlivých slovesných osôb v porovnaní s pravidelným časovaním. Obsahom desiatej kapitoly je časovanie v perfekto v 1. a 3. slovesnej sérii vo vzťahu k formálnym znakom slovesa vyjadrujúcim subjekt a objekt. Autor upozorňuje na inverzný charakter sloviest týchto konštrukcií; gramatický subjekt je v týchto konštrukciách v datíve a je príznakovým členom pri časovaní v perfekto, priamy objekt je v nominatíve (s. 267). Formálne znaky sa v singulári vyjadrujú prefixálne v 1. a 3. osobe a v prvej osobe plurálu, v ostatných osobách sa vyjadrujú cirkumfixálnym spôsobom. Slovesná paradigma je v porovnaní napr. so slovenčinou rozšírená o všetky formy v troch sériách a o tvary vyjadrujúce vzťah deja k subjektu alebo k objektu v každej osobe a čísle. Súhrnným pohľadom na vetnú štruktúru s ťažiskom na slovese a jeho významoch vo vzťahu k ostatným aktantom je tabuľka, kde sa vysvetľuje podstata spájateľnosti sloviest v jednotlivých formách konkrétnej série k subjektu, priamemu i nepriamemu objektu (s. 279). Záver kapitoly tvorí pohľad na princíp tvorenia zložených čísloviek (napr. číslovka 82 *otch- m- oc- da- ori*, doslovne „štyri- krát- dvadsať a dva“, 99 *otch- m — oc- da cchrameti —*, „štyri- krát- dvadsať a devätnásť“).

V jedenástej kapitole sa vychádza z poznatkov predchádzajúcich kapitol a na ich základe autor vysvetľuje princíp tvorenia prídavných pomocou prefixov *m-*, *mo-*, a sufixov *-el*, *-ar(e)*, *-e* v prípade prítomných činných prídavných, prefixu *sa-* a sufixov *-el*, *-o* v osobitných typoch desubstantívnych adjektív vyjadrujúcich miestne okolnosti (*Sa- kartv- el- o —* „Gruzínsko“; *-kartv* znamená základ „gruz-“, *-el* vyjadruje životnosť, *sa-*, *-o* vyjadrujú adjektíválne zložky, doslova teda *Sakartvelo* = „miesto, kde žijú Gruzínci“). Medzi uvedenými typmi nachádzame aj výklad tvorenia minulých prídavných (z ktorých potom konverziou vznikali adjektíva) formantmi *m-*, *na-*, *-il*, *-ul*, *-al* a tvorenia prídavných vyjadrujúcich zápornú povahu deja (formálny znak *u-*). Pretože sa v gruzínskom slovesnom tvare stretá množstvo gramatických morfém (prefixov, sufixov, časté sú aj cirkumfixy), ich poradie podľa dôležitosti je od začiatku gramatického tvaru také, že najprv sa vyjadruje zápor (v prípade, že ho chceme vyjadriť), potom nasledujú formanty vyjadrujúce čas, osobu, subjektovo-objektové vzťahy, vid, utilitu deja (v či prospech sa *dej koná*); za týmito morfémami je koreň slova, po ňom nasledujú formanty vyjadrujúce slovesný rod, subjektovo-objektové vzťahy (ak prefix vyjadruje subjekt, sufix vyjadruje objekt a naopak) a napokon sa vyjadruje gramatická kategória čísla.

Dvanásta kapitola je teoretickým rozpracovaním lexikálno-sémantických komponentov vyjadrujúcich už spomínanú utilitu deja (gramatická kategória verzie, gruz. *kceva*) prostredníctvom prefixálnych morfém *a-*, *i-*, *u-* (*Me mičhvars Anna —* doslovný preklad by bol „Anna je mnou ľúbená pre mňa“, t. j. „Mám ju rád pre seba“; formálny znak *-i-* v tvare *m-i-čhvars* vyjadruje nasmerovanie deja od jeho vykonávateľa k osobe, ktorá nie je s hovoriacim v kontakte; je vyjadrená formálnym znakom *-s* v tvare *m-i-čhvars-s*). Podľa kombinatórnych troch slovesných osôb zameraných na tri verzie sa pri každej triede rozoznávajú tri verzie — neutrálna (formálny znak *a-*), subjektová (formálny znak *i-*), objektová (formálny znak *u-*).

Niektoré zložky verzie v gruzínčine interferujú s otázkami intencionálnych typov sloviest v slovenčine. Na túto problematiku nadväzuje náplň trinástej kapitoly, kde sa riešia otázky reflexov záväzne vyjadrujúcich vzťahy predikátu k nepriamemu objektu, ktorému bude patriť, resp. mu patrí výsledok deja, napr. *Otec maluje obraz. Otec si maluje obraz. Otec maluje obraz synovi*. V prvom prípade sa použije tvar neutrálnej verzie *Mama chatavs surats*, v druhom subjektivej verzie *Mama i-chatavs surats*, v treťom objektivej verzie *mama u- chatavs surats*. V štrnastej kapitole sú opísané nepravidelné slovesá a supletívne formy vyjadrujúce významové zložky smeru pri slovesách. V pätnástej kapitole sa rozoberajú supletívne formy slovesných kmeňov na úrovni rôznych časov a spôsobov toho istého slovesa. Recenzovanú prácu amerického kartveológa dopĺňa množstvo prehľadných tabuliek o zákonitostiach skloňovania, štruktúre slovesných tvarov v jednotlivých časovacích typoch. Škoda, že otázky skloňovania (gruzínčina nerozozná-

va gramatickú kategóriu menného rodu), nevenoval autor osobitnú kapitolu a skloňovanie preberá v rámci syntaktických funkcií jednotlivých pádových foriem.

Veľkú pozornosť venoval H. I. Aronson výberu textov čítankového charakteru. Tematicky v nich čerpá z oblasti zemepisu, umenia, dejín a rozvoja gruzínskej kultúry, literatúry, umenia a spoločnosti. Hodne priestoru venoval aj slovnej zásobe (záver každej kapitoly tvorí prehľadný slovník k problematike kapitoly), na konci práce uvádza slovník pozostávajúci približne z 1200 najfrekventovanejších výrazov gruzínskeho jazyka.

Aronsonova gramatika gruzínčiny je precízne dielo, ktoré vzniklo na základe dlhodobého štúdia tohto jazyka. Metodologicky a teoreticky je na vysokej úrovni. Vzniklo na základe autorovej dlhoročnej spolupráce a konzultácií s poprednými sovietskymi kartvelológmi — akademikom T. Gamkrelidzem, doc. Š. Apridonidzem z Tbiliskej štátnej univerzity a prof. D. Koziriovou z univerzity v Indiane. *Georgian a Reading Grammar* je jednou z publikácií, ktorá pomôže rozšíriť vedomosti v oblasti kartvelských jazykov i všeobecnej jazykovedy. Popri prácach sovietskych lingvistov, ktorí podobné diela publikovali na gruzínsko-ruskej a gruzínsko-nemeckej konfrontačnej platforme, je Aronsonova práca ďalším príspevkom na anglicko-gruzínskej báze. Okrem teoretického prínosu v oblasti jazykovedy je dielom, ktoré predovšetkým v zahraničí rozširuje obzor poznatkov o gruzínskej ľudovej ústnej i materiálnej kultúre a o výsledkoch spoločenského napredovania krajiny.

P. Žigo

POŠTOLKOVÁ, B.—ROUDNÝ, M.—TEJNOR, A.: *O ČESKÉ TERMINOLOGII*. Praha, Academia 1983. 132 s. + 10 obr.

Príručka vyšla v rámci edície *Malá jazyková knižnice* ako 2. zväzok. Po priekopníckych príručkách K. Sochora *Príručka o českém odborném názvosloví* (1955) a J. Horeckého *Základy slovenskej terminológie* (1956) vychádza ďalšia praktická príručka o zásadách terminologickej práce. Jej vydanie je o to výraznejšie, že spomínané dve práce už nie sú na knižnom trhu dostupné. Okrem toho je tu fakt, že tak ako každá vedná disciplína, aj terminológia sa vyvíja a reaguje na situáciu prinášajúcu nové poznatky a problémy, ktoré treba primeraným spôsobom teoreticky spracovať. Možno povedať, že autorom publikácie sa tento zámer podaril.

V *Predslove* (s. 7—8) autori stručne poukazujú na úlohu jazyka a v jeho rámci aj na úlohu terminológie pri sprostredkovaní informácií o dosiahnutých výsledkoch rozličných vedných disciplín. Súčasne zdôrazňujú aj jej spätosť s inými vednými disciplínami, ako je logika, informatika, gnozeológia a pod.

V časti *Odborné názvosloví jako součást slovní zásoby národního jazyka* (s. 9—15) autori rozoberajú problematiku národného jazyka a jeho funkčných štýlov, medzi ktorými dôležité miesto má odborný štýl. Odborný jazyk a spolu s ním aj terminológia netvorí osobitný jazyk, ale sú organickou súčasťou celonárodného jazyka. V tejto časti podávajú aj stručný obraz o vývoji českej terminológie od najstarších čias po vznik samostatného Československa r. 1918.

V kapitole *Současné české odborné názvosloví* (s. 16—23) autori hodnotia situáciu v terminológii po druhej svetovej vojne, keď bolo treba terminológiu ustáliť a zjednotiť. Pretože rozvoj jednotlivých vedných disciplín prináša so sebou aj vznik nových pomenovaní, úsilie o normalizáciu má trvalú platnosť a tvorí jednu zo základných požiadaviek terminologickej práce na komisionálnom podklade. Pokiaľ ide o súčasné tendencie v spôsoboch pomenovania, stále viac vznikajú viac-slovné pomenovania, preberajú sa slová z cudzích jazykov, tvoria sa hybridné zloženiny, ba nie sú zriedkavé prípady, že do spisovného odborného jazyka prechádzajú pôvodne slangové a nespisovné výrazy. Vývoj odborného názvoslovia je podmienený dvoma skutočnosťami: na jednej strane živelným rastom a na druhej strane uvedomelou snahou o normalizáciu jazykových prostriedkov a o racionálne usmerňovanie ich rozvoja.

V časti pod názvom *Pojmenovávaná skutečnost, pojmy, názvy* (s. 24—33) autori konštatujú, že termín

je pomenovaním pojmu a pokiaľ ide o pomenovanie ako také, to môže byť jednoslovné alebo viacslovné, pričom okrem jazykových znakov sa používajú aj rozličné symboly. Pojem nie je nič konštantné, tak ako ľudské poznanie aj pojem je jav dynamický, môže meniť svoj obsah. Vzťahy medzi predmetom objektívnej reality, pojmom a názvom sa spravidla znázorňujú pomocou tzv. sémantického trojuholníka, ktorý naznačuje, že vzťah medzi pojmom a názvom je do určitej miery priamy, kým medzi predmetom a názvom je nepriamy vzťah. Zo všetkých znakov, ktoré tvoria obsah pojmu, sa v názve odrážajú iba niektoré z nich. To sú tzv. motivačné znaky pomenovania, ktoré môžu byť dvojakého druhu: inherentné a adherentné. Napriek tomu, že termíny svojou povahou patria do spisovnej slovnice, často sa popri kodifikovanom viacslovnom pomenovaní vyskytuje aj kratšia podoba toho istého termínu, čo je výsledkom snahy o kondenzáciu, výrazovú úspornosť. Takéto termíny — profesionalizmy — sa však tvoria slovotvornými postupmi charakteristickými pre spisovný jazyk. Od profesionalizmov treba odlišovať slangové výrazy, ktoré majú často deformovanú podobu spisovného názvu a expresívne zafarbenie.

Precízne aj prehľadne je spracovaná kapitola *Utváňnosť (struktúra) termínů* (s. 34—61). Autori v nej stručne charakterizujú postupy, ktorými sa tvoria termíny v češtine. Okrem toho poukazujú aj na frekvenciu základných typov pomenovaní (jednoslovné pomenovania reprezentujú približne 23 %, viacslovné pomenovania 77 %). Pokiaľ ide o slovné druhy, jednoznačnú prevahu majú podstatné mená (zhruba 92 %), oveľa menej je sloves (asi 7 %), zvyšok pripadá na prídavné mená a príslovky. Termíny možno tvoriť týmito spôsobmi: 1. *Morfologicky* — a) deriváciou pomocou afixácie (v rámci nej aj prostredníctvom afixoidov); b) kompozíciou (poradia typov zložených substantív podľa frekvencie: určovací, rečkový, zlučovací), osobitný typ tvoria tzv. hybridné zloženiny (v terminológii sa uplatňujú určovací, zlučovací a recipročný typ zložených prídavných mien); c) abreviáciou (skratky a skratkové slová, symboly). 2. *Syntakticky* — vytváraním viacslovných termínov (najfrekvencovanejšie sú dvojslovné termíny). 3. *Sémanticky* — a) spresnením významu slov z bežného jazyka; b) metaforickým a metonymickým prenášaním významov slov. 4. *Preberaním slov z cudzích jazykov* a s tým súvisiacou internacionalizáciou terminológie. Všetky spôsoby sa v publikácii ilustrujú veľkým počtom príkladov.

V časti nazvanej *Vlastnosti termínů* (s. 62—83) autori opisujú charakteristické znaky termínov a terminológie, ako sú ustálenosť, systémovosť, snaha o internacionalizáciu, ústrojnosť (štruktúrnosť) a úkonnosť (funkčnosť). Pozornosť venujú aj otázkam synonymie a polysémie v terminológii (upozorňujeme na chybu na s. 71 pri preklade českého názvu *benzín* do americkej angličtiny, kde namiesto „gasolin“ má byť *gasoline*).

Predmetom časti *Koordinace, stabilizace a normalizace názvosloví* (s. 84—94) je terminologická činnosť z medzinárodného hľadiska; uvádzajú sa aj príslušné medzinárodné organizácie a základná bibliografia.

Časť *Organizace terminologické práce* (s. 95—98) sa zaoberá otázkami koordinácie práce Československej normalizačnej komisie pre terminológiu a poukazuje na pomoc Ústavu pro jazyk český ČSAV a Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV z jazykovedného hľadiska.

Cenné informácie poskytuje prehľad *Slovníky a terminologie* (s. 99—118), a to jednak podľa rozsahu, jednak podľa okruhu spracovanej slovnice a pod. Sú tu výstižné charakteristiky českých výkladových, frekvenčných, terminologických, vecných, pojmových a prekladových slovníkov, ako aj rozličných encyklopédií. Zároveň sa čitateľ môže oboznámiť so zásadami prípravných prác spojených so spracovaním slovníkov.

Na konci publikácie sa uvádza použitá literatúra týkajúca sa problematiky terminológie, ako aj zoznam vyobrazení reprezentujúcich ukážky rozličných typov odborných slovníkov, prípadne inej terminologickej dokumentácie.

Aj napriek tomu, že recenzovaná publikácia je spracovaná stručne a úsporne, dáva ucelený pohľad na problematiku súčasnej terminologickej práce a poskytne cenné informácie všetkým záujemcom o terminologické otázky. Škoda, že príručky takého typu nemôžu vychádzať aj v slovenčine.

J. Puci

X. MEDZINÁRODNÝ KONGRES FONETICKÝCH VIED

Z rozhodnutia stáleho poradného výboru ISPhS (International Society of Phonetic Sciences) a z iniciatívy Fonetickej sekcie Kráľovskej holandskej akadémie vied a písomníctva konal sa v dňoch 1.—6. augusta 1983 v holandskom meste Utrecht X. medzinárodný kongres fonetických vied.

Kongres otvoril predseda poradného výboru A. Cohen. Účastníkov kongresu pozdravil minister školstva a vedy E. van Spiegel a za vedenie utrechtskej univerzity O. J. de Jong. Po slávnostných príhovoroch a krátkom kultúrnom programe vystúpila s úvodnou prednáškou E. Fischerová-Jørgensenová (Dánsko), ktorá charakterizovala základné aspekty fonetických vied v minulosti a v súčasnosti. Potom G. Fant (Švédsko) referoval o charakteristických znakoch fonetiky a technológii reči.

Program kongresu bol rozdelený do piatich zasadnutí: plenárne prednášky, sympóziá, sekcie, „plagátové zasadnutia“ a pracovné skupiny. Na plenárnych zasadnutiach boli prednášky týkajúce sa hlavných tém kongresu. Tak napr. na tému *Reč a počutie* predniesol obsiahly referát R. Plomp (Holandsko), ktorý charakterizoval percepciu reči ako modulovaný signál v čase; zdôrazňoval význam kombinácie ústnej dutiny s dutinami hlasového prúdu pre charakteristiku zvukového spektra rečového signálu.

Na tému *Vzťah medzi produkciou a percepciou reči* odzneli dve prednášky. Podľa L. A. Čistovičovej (ZSSR) mozog musí mať nejaký „jazyk“, ktorý prenáša auditívnu informáciu na informáciu motorického systému. Ukazuje sa, že tento audio-motor „jazyk“ je aspoň čiastočne vrozený. H. Fujisaki (Japonsko) poukázal na význam skúmania vzťahu produkcie a percepcie reči vo vyučovaní cudzích jazykov. Jeho experimenty s deťmi ukazujú, že napríklad vek dieťaťa je významným faktorom v produkcii reči, ale nie v percepcii. V japončine existuje korelácia medzi schopnosťou percepcie (vyznačuje sa presnou identifikáciou) a schopnosťou produkcie (vyznačuje sa relatívnou frekvenciou správne používaných prízvukových typov).

B. Lindblom (Švédsko) a P. Ladefoged (USA) sa pokúsili dať odpoveď na otázku, či možno modely vývoje biológie použiť pri riešení fonetických problémov a kde sú hranice biologického vysvetľovania vo fonetike. B. Lindblom sa zameril na podobnosti a P. Ladefoged na rozdiely medzi fonetickými štruktúrami jazykov, ktoré vznikajú v dôsledku určitých biologických faktorov.

Na tému *Psycholingvistika a fonetika* odzneli dve prednášky. W. D. Marslenová-Vilsonová (Holandsko) referovala na tému *Vnímanie reči a vnímanie slov* a W. J. M. Levelt (Holandsko) vystúpil s prednáškou *Spontánna samooprava v reči — štruktúry a procesy*. Podľa autorov tieto problémy sa môžu úspešne riešiť len v tesnom kontakte obidvoch disciplín, a to tak v teoretickej analýze, ako aj v praktických experimentoch.

Na poslednom plenárnom zasadnutí odzneli dve prednášky na tému *Technológia reči v najbližších desaťročiach* (J. L. Flanagan — USA a J. N. Holmes — Anglicko). Obidve prednášky vyjadrovali presvedčenie, že v **najbližších** desaťročiach budú vyriešené také základné otázky, ako je syntéza, spoznanie a kódovanie reči.

Na populárnejších zasadnutiach boli vždy paralelne dve sympóziá (celkom šesť). Na tému prvého sympózia *Sémantika, syntaxa a prozódia* referovali I. Lehisteová (USA), Ph. Martin (Kanada), A. Cutlerová (Anglicko), E. Gårdingová (Švédsko) a ďalší. Z referátov a diskusných príspevkov vyplývalo, že vzťah medzi prozódiami a syntaxou sa v posledných rokoch skúmal dosť intenzívne, ale neskúmal sa vzťah medzi prozódiami a sémantikou. Je potrebné porovnať, objasniť vzťahy medzi prozódiami a syntaxou a na základe týchto výsledkov zistiť a určiť vzťahy medzi prozódiami a sémantikou.

V rámci druhého sympózia *Jednotky syntetickej reči* predniesli príspevky J. Allen (USA), O. Fujimura (USA), J. N. Holmes (Anglicko), R. Carlsona B. Granstrom (Švédsko), J. Pierrehumbertová (USA). Konštatovali, že ľudská reč je variabilná špecifickým spôsobom. Napriek tomu, že presne vieme, akým spôsobom sa stáva variabilná, aké aspekty ovplyvňujú rečové signály, nemôžeme dosiahnuť uspokojivú syntézu, spoznanie systému. Práve zostrojenie artikulačného modelu by sa mohlo stať nástrojom ďalšieho výskumu. Ako ukazuje história výskumu reči, analýza (pozorovanie a vysvetľovanie) a syntéza musia ísť ruka v ruke.

Na tému tretieho sympózia *Modely larynxu* odznali obsiahle prednášky: G. Fant (Švédsko), F. Mac Curtain (Anglicko), M. Hirano (Japonsko), I. R. Titze (USA), C. Scullyová (Anglicko). V prednáškach sa poukazovalo na akustické modelovanie hlasového zdroja, ktoré smeruje k lepšiemu pochopeniu larynxu a jeho funkcie v rečovom signáli.

Témou štvrtého sympózia bola *Sluchová analýza a percepcia reči*. Na sympóziu predniesli príspevky A. J. Fourcin (Anglicko), A. Risberg (Švédsko), J. M. Pickett a S. G. Revoile (USA), R. J. Ritsma a J. W. Horst (Holandsko) a J. L. Goldstein (Izrael). Príspevky sa týkali najmä otázky percepcie výšky tónu, modelovania hlasu a laryngálnych frekvencií. Výskumy percepcie reči sa robili za rôznych okolností, v hlučnom prostredí, u ľudí s poškodeným i normálnym sluchom.

Na tému piateho sympózia *Výklad fonetických javov vo fonológii* predniesli príspevky J. J. Chala (USA), E. Fischerová-Jørgensenová (Dánsko), L. Goldstein (USA) a K. J. Kohler (NSR). Referáty sa týkali niektorých univerzálnych fonetických faktorov, ktoré určujú smer zvukových zmien a schopnosti ich fonologického výkladu. Zdôrazňovala sa potreba všeobecných konštrukcií pre opis jednotlivých jazykov vo forme systému fonetických rozmerov.

Šieste sympóziu sa zaoberalo témou *Ludské a automatické spoznávanie reči*. Na tomto sympóziu vystúpili s príspevkami predovšetkým predstavitelia dvoch popredných amerických výskumných stredísk, a to Dennis H. Klatt a Victor W. Zue z Massachusettského technologického ústavu a Mark Liberman z Bellových laboratórií, ako aj Renato de Mori z Ústavu vedeckých počítačov (Kanada) a S. M. Marcus z Ústavu pre výskum percepcie (Holandsko). Z prednesených referátov a z diskusie vyplýva, že v súčasnosti sa celé vedecké úsilie zameriava na zostrojenie prístroja, ktorý bude schopný rozpoznaf nielen izolované slová, ale súvislú reč. Predchádzajúce desaťročia sa pracovalo nad skonštruovaním prístroja IWR (Isolated Word Recognition) na spoznanie izolovaného slova. Teraz treba zamerať všetky sily na riešenie takých dôležitých otázok, ako je charakteristika fonetickej variability ľudskej reči. Na urýchlenie štúdia variability ľudskej reči, opis akusticko-fonetických detailov vnútri rámca spoznania algoritmu sa navrhuje projekt LAFS (Lexikal Access From Spectra). Konštatovalo sa, že sme na prahu prelomu rozumu i strojového výkonu a pre inžinierov, technikov, lingvistov a psycholingvistov nastalo veľmi náročné obdobie zostrojif počítačový prístroj percepcie reči.

Na kongrese pracovalo dvadsaťdva sekcií a dve skupiny. V každej sekcií odznelo približne dvadsať referátov. Sekcie zahŕňovali množstvo tematicky skľbených príspevkov, ktoré sa zaoberali rôznymi problémami z oblasti fonetických vied. Boli to sekcie *Akustické javy reči*, *Syntéza reči*, *Akustická analýza a kódovanie reči*, *Automatické spoznanie reči*, *Fyziológia a akustika reči*, *Fyziologické javy zvukov reči*, *Psychoakustika reči*, *Vnímanie foném*, *Vnímanie slova*, *Dôraz a prízvuk*, *Časová organizácia reči*, *Komunikatívne funkcie prozódie*, *Výška tónu a intonácia*, *Nadobudnutie reči*, *Sociofonetika*, *Fonetika a fonológia*, *Fonológia*, *Dejiny fonetiky*, *Fonetika a vyučovanie cudzích jazykov*, *Patológia reči a pomoc postihnutým*, *Patológia sluchu a reči*, *Rečové chyby*. Okrem toho príspevky niektorých účastníkov kongresu boli zaradené do tzv. Poster Sessions, t. j. formou plagátov mali možnosť informovať záujemcov o svojich výskumoch.

H. Andersen z jazykovedného ústavu v Kopenhagene (Dánsko) a J. Gvozdanovičová z Slovanského seminára v Amsterdame (Holandsko) organizovali a viedli počas kongresu pracovnú skupinu na tému *Sandhiové javy v európskych jazykoch*. Druhú pracovnú skupinu na tému *Výskumy z oblasti spoznania hovoriaceho* organizovala Medzinárodná spoločnosť fonetických vied (ISPhS).

Vo výstavnej hale Expo bola počas kongresu inštalovaná historická a obchodná výstava fonetických prístrojov a odbornej literatúry. Okrem toho účastníci kongresu mali možnosť zúčastniť sa rôznych spoločenských podujatí, oficiálnych recepcií a exkurzií.

Materiály z X. medzinárodného kongresu fonetických vied vyšli ešte pred kongresom vo forme stručných výťahov príspevkov v publikácii A. Cehon — M. P. R. v. d. Broecke: *Abstracts of the Tenth International Congress of Phonetic Sciences*. Foris Publications. Dordrecht — Holland/Cinnaminson — USA 1983. Podobné materiály budú publikované v *Congress Proceeding*, ktorý vyjde koncom roka 1983.

E. Jasová

Список работ проф. Вилияма Шванцера опубликованных в период 1942—1983 гг. Л. Двонч	78
Норрик, Н. Р. : Семиотические основы в семантической теории. Я. Горецки	83
Флайшер, В. : Фразеология современного немецкого языка. П. Дюрчо	84
Бланар, В. —Матейчик, Я. : Живые имена в средней Словакии. Р. Шрамек	89
Орловски, Й. : Диалектологический словарь Гемера. И. Рипка	91
Сборник Кружка словакистов в Войводине. Э. Горак	95
Хрбачек, И. : Сокращения в чешском языке. Л. Двонч	99
Большой словацко-русский словарь 2. Лю. Балажова	101
Международное симпозиум по исследованию лексики. В. Бланар	105
Аронсон, Х. И. : Грузинский язык. П. Жигго	106
Поштолкова, Б.—Роудны, М.—Тейнор, А. : О чешской терминологии. Ю. Пуци	109
X международный конгресс фонетических наук. Е. Ясова	111

CONTENT

Linguistics for peace	3
V. Rusanivskij : Peculiarities of the mutual enrichment familiar languages	5
Josef Skácel—Emanuel Šustek—Tadeáš Waclavik : Formation and realization of language planning from the point of view of theory of regulation	10
Ján Horecký : The complex system of language and its dynamism	18
Mírek Cejka : To the lexical expression of vagueness of predicates in Czech and Slovak	27
Slavo Ondrejovič : The verbs dandi et accipiendi as a lexical-semantic class	39
Viktor Krupa : Language situations and their typology	55

Review articles

Juraj Zelman : Metaphor in the psychological investigation	63
--	----

Reports and reviews

The ninth international congress of Slavists. By V. Blanár—J. Bosák—K. Buzássyová— J. Horecký—J. Oravec—J. Sabol	69
Univ. prof. Ludovít Novák seventy five years old. By J. Sabol	73
Bibliography of the writings of prof. Ludovít Novák for the period 1978—1982. By J. Sabol	74
The 70 th birthday of prof. Viliam Schwanzer. By I. Vaverková	76
Bibliography of the writings of prof. Viliam Schwanzer for the period 1942—1983. By L. Dvonč	78
Norrick, N. R. : Semiotic principles in semantic theory. By J. Horecký	83
Fleischer, W. : Phraseology of the contemporary German. By P. Ďurčo	84
Blanár, V.—Matejčík, J. : Living personal names in central Slovakia. By R. Šrámek	89
Orlovský, J. : The dialect dictionary of Gemer. By I. Ripka	91
Works of the Association of Slovakists in Vojvodina. By E. Horák	95
Hrbáček, J. : Abbreviations in Czech. By L. Dvonč	99
The great Slovak-Russian dictionary 2. By L. Balážová	101
The international symposium on the study of lexic. By V. Blanár	105
Aronson, H. I. : Georgian. A reading grammar. By P. Žigo	106
Poštoľková, B.—Roudný, M.—Tejnor, A. : To the Czech terminology. By J. Puci	109
The tenth international congress of phonetic sciences. By E. Jasoová	111

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 35, 1984, 1

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor PhDr. Ján Bosák, CSc.

Tajomníčka redakcie PhDr. Katarína Matějová

Redakčná rada:

PhDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., PhDr. Ján Kačala, DrSc., doc. PhDr. Rudolf Krajčovič, CSc., doc. PhDr. Ābel Kráľ, DrSc., PhDr. Viktor Krupa, DrSc., prof. PhDr. Jozef Mistřík, DrSc., PhDr. Štefan Peciar, CSc., PhDr. Ivor Ripka, CSc., prof. PhDr. Jozef Ružíčka, DrSc., PhDr. Ján Sabol, CSc., doc. PhDr. Ella Sekaninová, DrSc., prof. Viliam Schwanzer, CSc.

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Nálepková 26

Technická redaktorka: J. Macherová

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 813 81 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade a u doručovateľa.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava. For all other countries — except West Germany — distribution rights are held by JOHN BENJAMINS B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland

Ročné predplatné Kčs 30.—, jednotlivé číslo Kčs 15.—

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1984